श्रीमन्माधवकरविरचिता

पर्यायरत्नमाला

PARYĀYARATNAMĀLĀ

By

MĀDHAVAKARA

Edited by

DR. TARAPADA CHOWDHURY, M A, PH D (LOND)

Professor of Sanskrit, Patna College, Patna

Reprinted from Patna University Journal, Vol II

PATNA

1946

Professor R. L. Turner

M. C., M. A., D. Litt.,

My Guru

At the London University

THE PARYĀYARATNAMĀLĀ OF MĀDHAVAKARA

INTRODUCTION

I. The Work and its Author.

The Paryāyaratnamālā or, briefly, Ratnamālā, has been often quoted by Sarvānanda Vandyaghaṭīya[1] (1159) in his commentary on Amara. Both the work and its author have been referred to by Medinī[2] (c 1300), Rāyamukuṭa[3] (1430), and Bhānuji Dīkṣita[4] (1650). The author is Mādhavakara, son of Indu (or Indra) Kara, the celebrated author of the Rugviniśchaya, popularly known as the Nidāna, who here mentions his native place as Śilāhrada.[5] The order of the diseases in the Rugviniśchaya has been followed with acknowledgment by Vṛnda in his Siddhayoga.[6] This Siddhayoga, again, has been referred to by Chakrapāṇi Datta, a court physician of King Nayapāladeva (c 1040), in his Chikitsāsaṁgraha, popularly known as 'Chakradatta'.[7] Mādhava himself quotes whole passages

[1] Cf Trivandrum Edition Vol I, p 203, नलिनी स्यात् पद्मिनी . इति रत्नमालायां माधव =Ratna II 185-186 Vol. II, p 81, गोरक्षाम्र मधूलोऽन्यो इति माधव = Ratna I 348 Vol III, p 245, तथा च श्लेषातवयाये माधव —मन शिला मनाश्च = Ratna I 439 Vol I, p 112, श्याम श्यामश्च श्यामो= Ratna I 1324 Vol III, p 282, शीघ्रविक्रमे पक्षेस्त्रैरागतो = Ratna II 1663-1664, etc.
[2] Cf Medinī, concluding verse 3, हारावल्यभिधानं त्रिकाण्डशेषञ्च रत्नमालाञ्च, and verse 4, वामन्माधवनामस्तिथ्याडिनारपालाभ्यान [3] Catalogus Catalogorum Pt I, p. 491, s v रत्नमाला [4] *Ibid* Also, 'गोरक्षाम्र मधूलोऽन्यो ' इति माधव, under Amara 2 4 28 = Ratna I 348 [5] Lines 1735-56, भिषजा माधवेनैषा शिलाह्रद निवासिना । यत्नेन रचिता रत्नमालेन्द्रकरसूनुना ॥ Cf also R L Mitra's Notices of Sanskrit Mss, Vol. IX p 233, No 3150, and Introductory verse 2 of the Paryāyamuktavali, पूर्वं लोकहिताय माधवकराभिख्यो भिषक् केवलं कोषान्वेषणतत्पर प्रविनितागुर्वेन्द्रनामपात् । माला रत्नमयीं चकार [6] 'वृन्देन मन्दमतिनात्मनिष्तार्थिनाय संलिख्यते गदविनिश्चय जक्रमेण ।—Ānandasrama Ed, p 2, on which Śrīkanthadatta comments गदविनिश्चय रोगविनिश्चयाख्यनिदानसग्रहग्रन्थ [7] य सिद्धयोगलिखिताधिकसिद्धयोगानत्रैव नि क्षिपति केवलमुद्धरेद्वा । भट्टत्रयत्रिपथवेदविना जनेन दत्त पतेत् सपदि मूर्धनि तस्य शाप ॥ गौडाधिराजरसवत्यधिकारपात्र नारायणस्य तनय सुनयोऽन्तरङ्गात् । भानोरनु प्रथितलोध्रवलीकुलीन श्रीचक्रपाणिरिह कर्तृपदाधिकारी ॥ Chakradatta concluding verses, on which Śivadasasena comments, 'सिद्धयोग वृन्दकृतसंग्रह ' and 'गौडाधिराज नयपालदेव '

from Vagbhata Mahamahopadhyaya Gananath Sen (Pratyaksasarira, Upodghata, p 55), basing his arguments on these as well as on the fact that the Nidana was translated into Persian at the time of Haroun al Rasid in the eighth century, concludes that Madhava must have flourished in the seventh century of the Christian era or a little earlier Jolly (Medizin p 7) conservatively places Madhava Kara in the ninth or the eighth century, if Nidana is to be identified with the Arabic translation Badan, Yedan So also Winternitz (Geschichte III, 550) who considers him 'not much later than, or probably contemporaneous with', the author of the Astangahrdaya

2 Contents of the Work

The work which, as its name implies is a synonymous medical lexicon or Nighantu in its broadest sense, incorporating, as it does, numerous words of common parlance, has appended to itself also a section on homonyms as well as another on *mana*, 'measures', including *paribhasa* or definition of certain technical terms of frequent occurrence The synonyms which appear in ll 13—1472 are presented in *lokas* (ll 13—216), *ardhaslokas* (ll 218—578), *padas* ll 580—1424) and *padardhas* (ll 1425—1472), the homonyms, which appear in ll 1474—1641, are presented in three ways, *viz*, (1) words having a single additional meaning each, indicated by the particle *api* (ll 1474—1504), (2) words having two meanings each, (ll 1505—1586), and (3) words having many meanings (ll 1587—1641), and, last of all, *mana* is presented in ll 1642—1754

3 Materials for the Text

The present text is based on a collation of nine Mss (A E, G J) and a printed text (F), all in Bengali script, a short account of which is as follows —

A Found at Garhjaipur (Manbhum) 14"×3½" Folia 12 It is about a hundred and fifty years old, written by one Golok nath and not very correct The ends have been much damaged by rain water It, along with B and G, ends with line 493

B. Found at the same place 12″ × 4½″ Folia 10 Written by Rajib lochan Chaudhuri It looks as old as the former, and often agrees with it even in its mistakes We have reasons, however, to think that A and B are not copies of each other, but may possibly be of the same original For instance, A omits, but B has line 227 which has been quoted by Sarvananda, in l 358 A has घरन्पोटलिका and B घरन्षेपटलिका, the actual word being घरटापाटलिका

C Found with Kaviraj Satis chandra Ray of Tiluri (Bankura), practising at Purulia (Manbhum) It is incomplete, having only five folia from the beginning It very often agrees with A and B, where they differ from D It also is not very correct

D Found with the late Kaviraj Bihari lal Ray of Madhu tati (Manbhum) It does not appear to be more than 30 or 35 years old It is also incomplete, having only six folia from the beginning It is generally more correct than the above three, in spite of many spelling mistakes, and often agrees with F where the latter differs from the others

E Found also at Garhjaipur (Manbhum) 14¾″ × 3¼″ Folia 16 It appears to be slightly older than A and B, is beautifully written and not altogether correct It reaches up to line 950 This Ms, as well as A and B, is now in the possession of the Bihar Research Society

F A printed text entitled रत्नमालाभिधानम् अर्थात् वनौषधिवर्ग, translated into Bengali by Chandra kumar Bhattacharya, and published from the Gauranga Pustakalaya, Calcutta, *in San 1341 Pp 42, reaching up to l 870* It is a very carelessly edited and printed text, but has admirably served the purpose of another Ms, being no better and no worse than most of these

G Found with Kaviraj Jagadananda Ray of Sodpur (Burdwan) 16″ × 4¼″ Folia 8 It agrees very much with A and B, even in respect of ending with l 493,

but is better preserved and more correct than either of them

H A copy of the Sanskrit College Ms, described as No 51, in Vol X, Medicine Mss, p 41 of the Descriptive Catalogue of Sanskrit Mss in the Library of the Calcutta Sanskrit College, edited by Hrṣikeśa Śāstri and Śivachandra Gui It is the only Ms that reaches up to the end, but unfortunately it begins with l 30 It is not as correct as one would wish it to be, but has nevertheless been of great service in the settlement of the text

I Found with Kaviraj Nalinākṣa Sen of Bānkulia (Bankura) 16¼"×5" Folia 11 Lines 16 or 17 on a page Ending just where E ends Written by Benimādhab Baski San 1277 (=A C 1870)

J Also found with Kaviraj Nalinākṣa Sen Book size, 5⅜ ×8⅜" Folia 11 (pp 21) Lines 29 on a page Written by Anantalāl Rāy of Madhutati (Mānbhum) San 1289 (= A C 1882) Ends with line 493, like A, B and G

Besides the above, the Śabdakalpadruma (ŚK) and the Vaidyakaśabdasindhu (VŚ) have been laid under contribution Both these works, especially the former, have been of immense help in restoring the text, from their habit of citing complete synonyms and meanings from the Ratnamālā As they have had access to independent Mss, their evidence has been given no less an importance than that of any of the above Mss

All emendations, excepting those that are obvious, are shown in square brackets, and these have nowhere been attempted except as the last resort and, even then, only in so far as they are clearly indicated by the Ms corruptions The Bengali names of drugs, plants and animals, as found in the Mss, have been retained without interference of any sort, as they might conceivably be of considerable importance in identifying them An attempt has been made in the few notes appended to find support for the adopted reading as well as to infer the correct one, where it is doubtful

4. The Manuscript Tradition.

(a) *Classification of the Mss.*

(1) A group of Mss. (A, B, C, D, G and J) is especially fond of discarding anything that has a purely lexical value and only a distant medicinal importance. These eventually agree also in ending with line 493 (except C and D, which break off earlier). (2) A second group represented here by E and I does not show this tendency and agrees also in other respects with group (4), but reaches only up to line 950. (3) A third group is represented by our F, the India Office Ms., and some Mss. of the Sanskrit College, Calcutta. These end either with line 870 (*e.g.* F) or the same is immediately followed by ज्येष्ठाम्बु तण्डुलाम्बु स्यात् (977) सुखोष्णन्तु सुखोदकम्. I have not seen the other members of this group, but if F is in any sense a fair representative, these *too must* be presenting a fairly good number of omissions. ŚK. and VŚ. *too do not* cite Ratnamāla beyond line 870. (4) Our H and R. L Mitra's 3150 are the only *known* Mss. *that reach up to the end and contain* the concluding verses. *But* if R. L Mitra's report as regards the numbers of folia (18) and verses (221) in the latter be correct, the Ms must be full of omissions inasmuch as the complete text contains something over 800 Ślokas. That the present text is, under the circumstances, a faithful representation of the contents of the original may be conceded in consideration of the wide range of citations by Sarvānanda from almost every part of the book, which with few exceptions[1], are all traceable here.

(b) *Attempted Interpolations and Omissions.*

Interpolations.—Between lines 22 and 23, बिल्वे साण्डिल्य etc., where only one verse for each article is promised; between 228 and 229 some have श्रेयसी कोलवल्ली च गजाह्वा गजपिप्पली, while others have ll. 105-106; between 134 and 135 E and I have स्यादृत्तगन्धा etc., while some others have l. 318, *omitting these; between* 208 and 209 A, B, G and J *have three lines* आखोविष etc., *a very*

[1] Out of 21 quotations only two, *viz.* अगारे नगरे पुरम् (Vol. II, p. 33) and अजावालमजावीवम् (Vol. III, p. 256), could not be traced here.

corrupt passage, not found in any of the others and vitiated by the presence of a late vernacular word *mitha*. A few other such instances might be cited. Besides these, sporadic attempts at fanciful improvement or correction are noticeable on almost every page of the printed text.

Omissions.—Cases of omissions by individual Mss. and even by groups are too many to be enumerated. They are especially frequent in the case of comparatively unfamiliar articles or lines containing rare terms. Consider, for instance, the cases of lines 111-114, 119-120, 137-138, 139-140 etc.

(c) *Text-Corruptions.*

Thorough-going text-corruption has got to be acknowledged in the case of the following words and passages, although, of course, for some of them we have to depend on a single Ms : 11 भेरो लिङ्गानि etc , 40 नैकासिका, 42 पिटङ्कोटि, 139 प्रियंखिनी , 208 गरलो गर', 295 केडरीक°, 582 [मेदा स्यान] etc., 650 [मेरका], 722 [रीतिकारस्तु], 778 [कहो], 783 रूरूको etc., 807 उङ्गशो etc., 899 [प्रहो], 908 [उरडुके] etc , 911 [गल्तश्व], 1001 अग्न्याशया° etc., 1214 खविपुरः, 1253 सिन्निश्चि' etc., 1373 बापी etc., 1581 अन्वये etc., 1613 कक्कोलके etc.

5. Some observations on the Present Text and Critical Apparatus

(a) *A few points of Linguistic and Text critical Interest.*

A. Phonological.—(1) Graphic confusion: उ : व > अनुग : अन्वग, विदुल : विद्वल ; क : फ > काञ्जिपत्रिका : फञ्जि' ; क्र : हृ > शोथक्रन् : °हृन् ; च : ठ > अङ्कोष : अङ्कोठ ; च : व > गोचन्दना : गोवन्धना, चटिकाशिरस् or चविका° : वटिका°, चिरजा : विरजा ; ण : ल > वेपणा : वेपला ; तृ : त्व > तृष्टक : त्वष्टक ; न : ल > कुनटी : कुल°, दृष्यानी : °ली, मधुनी : °ली, धन्य or धन्या : धल्य or धल्या, विनया : विलया, सतीन : सतील ; न्त : म्भ > कुन्तला° : कुम्भला° , प : य > सम्पाक : सम्याक ; म : य > मुक्तरसा : युक्त°, मुक्तिमुक्त : युक्तियुक्त ; र : व > रेणुक : वेणुक, सुरहा : सुवहा ; श्व : श्र > खराश्वा : °श्रा.

(2) Alternances of sounds, not due to graphic causes: अ : आ > अलस : आ°, गम्भारी : गा°, अ : इ > कुलक : कुलिक, चिरविल्व : चिरि°, तुण्डकेरी : तुण्डि°, पण्या : पिण्या, मुण्डतिका : मुण्डि°, शृङ्गज : शृङ्गिज ; अ : उ > कण्डरा : कण्डुरा, कुरवक : कुरु°, प्रपन्नाड : प्रपु°, बहुपत्री : °पुत्री, मकुलक : मुकु°, मातुलङ्ग : °लुङ्ग ; अ :

ऊ > स्थल° : स्थूल° in °कन्द, °मञ्जरी and °शृङ्गाट ; इ : ई > एकाष्ठिला : °ष्ठीला, कुम्भिक : °म्भी°, गण्डिरी : गण्डीरी, पृथ्विका : पृथ्वीका, मृद्विका : मृद्वीका ; उ : ऊ > त्रिकुट : त्रिकूट, लाङ्गुली : लाङ्गूली ; ओ : औ > चोणि : चौणि, पोण्ड्र : पौण्ड्र, प्रपोण्डरीक : प्रपौ°, रोहिप : रौहिप, लोह : लौह ; क : श > करट : शरट ; च : च्य > कर्कटाच : °च्य, मत्ताच : °च्य, म्लेच्छाच : °च्य, श्वेताच : °च्य ; त : थ > वातपोत : °पोथ ; र : ल > करभ : कलभ, रोध्र : लोध्र, रोहितक : लोहितक ; ल्य : ल्ल > कठिल्यक : °ल्लक, काम्पिल्यक : °ल्लक ; ल्ल : ल्व > खल्ल : खल्व, तिल्लक : तिल्वक, शुल्ल : शुल्व ; श : स in कासमरी, कासमीर, सिसि, वसिर, सठी, सम्पाक, सल्लकी, सारिवा, साल, सालपर्णी, सालिञ्च, सिग्रु, सिम्बिपर्णिका, सिह्लक, सुभाञ्जन, सेफालिका, सेलु, सुघ्नक etc.

(3) Voiced : breathed : अङ्कलोड्य : अङ्ग°, अधोघण्टा : °घण्डा, गन्धखेट : °खेड, जलरङ्क : °रङ्ग, तुकाक्षीरी : तुगा°, भण्टा : भण्डा in भण्टाकी, नील°, श्वेत° etc., राच : राज, वाकुची : वागुजी.

(4) Aspirate : non-aspirate : कच्छोर : कचोर, छिकरणिका : चिक्क°, सठी : शटी.

(5) Loss of Visarga before *s*+stop : दुस्पर्श, वयस्था.

(6) Loss of syllables : कपिल्लिका : कपिवल्लिका.

(7) Metathesis . 175 क्षिप्रपाक्यसौ : °काप्यसौ, शौक्तिकेय : शौल्किकेय.

B. M o r p h o l o g i c a l.—(1) Alternance of the feminine suffix आ with ई in अश्वखुरा, इभदन्ता, कदम्बपुष्पा, कुलिङ्गा, ताम्रपुष्पा, त्रिपुटा शुक्रपुष्पा etc.

(2) Interesting formations : अभीरु : भीरु, अमृणालक : मृणालक, अवल्गुज : वल्गुज, द्राक्षायणी : द्राक्षापर्णी Kn. and दाक्षायणी MW., पिलुनी or पीलुनी : पीलुपर्णी Amara, भद्रश्रिय : °श्री, सालन > साल, हलभृत्प्रिय and सूचीभृक् : °भृत्°, etc.

(3) Interesting variants : अपेतराक्षसी : अप्रेत° and प्रेत°, आखुविषजिह्वो-मशाच्छदः : आखुर्विषजिह्वो महाच्छदः, कर्कट : कुक्कुट in मधुकर्कटी and कर्कटाच, कामदूतिका : राम°, कुञ्जाहक : °हल, कोषातकी : घोषा°, क्षीरीशो वरपर्याख्यो : क्षीरी शवर°, खुड्डाक : खुज्जाक, गर्दभ° : गन्धर्व° in °शाका, गर्दभाण्ड : गन्धभाण्ड, गुत्थक : गुर्थक, घोषः ककटि° etc. : घोषकाकृति° etc., चैत्य : चैत्र, पीत : पूति in °तैला, °पुष्पिका etc, व्याडश्राशीविषः : वाताशी सविषः, शीत° : सित°, सेवर : शैवल, etc.

(4) Clippings : अरिम : अरिमेद and इरिम : इरिमेद, क्षुर : गोक्षुर, गोपी : गोपवल्ली, दक : उदक, दारु : देवदारु, दार्वी : दारुहरिद्रा, पल्व : पल्वल, पूर : बीजपूर, भद्रा : भद्रवल्लिका, भृङ्ग : भृङ्गराज, मण्डूकी : मण्डूकपर्णी, मद : मृगमद, मांसी : जटामांसी, मूषिका : मूषिकपर्णी, यष्टी : यष्टिमधु, रुबु, रुबुक and बुक : उरुबुक, लुङ्ग : मातुलुङ्ग, वरा and वरी : शतावरी, विषा : अतिविषा or प्रति°, etc.

(5) Vernacularisation : उल्लुक, गाल (=गण्ड), विराल, भालूक, सातला etc.

(6) Change of gender according to sense ; नराः , फला: etc.

(7) Names based on transferred epithets : उन्मत्त, धूर्त and शठ for धूस्तुर, सुस्वरा and वयस्था for ब्राह्मी, etc.

(8) Rare and peculiar words : [अतितोय], अन्त्रग्रन्थि, अप्यर्थ, आलस, उच्छिद्धन (Su), औषधी, कन्दर, कवंल, कुण्डभेदिन, कुथित (Su.), कृकलास्नि or ग्रव°, कृपीवल, क्रथन and क्राथ (Su.), खट्टाघातिन्, खर, गण्डिर, गराधिका, गोष्ठकुक्कुट, गोहन्न, चिलिन, चेल or चेलन or चेलस (?), डुलि (m.), तिलच्छद, दण्डिका, दार्वाघाट, द्राक्षायणी, द्वारगण्डु, निश्चुकण (Su), पणिका, पल्व, पाणिमन्थ (Su.), प्रचलाकिन्, प्रसूत, बृहद्वाली, भिषगीङ्गिता (?), भ्रमारी (?), मच्छुरी, मन्दक (Ch), लग्नदन्त, लसान्द्र (Su.), लोपाक, वट्टिश, वाताण्ड, विकेशिका (Su), वेणुमेद, वेपथा, वैकरञ्ज (Su.) वोथालिका or वोखालिका, व्रीडा, शतपत्र, शालिजात, शिविका (=शुण्डक), शुनक, शुन्य, शुम्भलक, शुपा, सारम्भ, सुगन्धक, सुवाह्निका, हरतार्ध (=पौरुष), etc.

(9) Doubtful cases : अलोहित, कोक्खल, कोलव, तृणशम्भु, त्रिमारक, त्वष्टक, भवं (or भरं) सहा, मायी, मृटा, राजवृक्षक, सुकन्देली, हृद (=ह्रद)

C. S e m a n t i c.—Peculiar and interesting meanings are offered here in respect of कन्दर (=निर्झर), कुलि, निवृत, प्रणिहित, मृणाल and विस, शिविका (=शुण्डक) and श्वेत (=पाण्डु). Interesting also are the author's differentiation of नील and कृष्ण and description of अरुण, कपिल and श्याव, which are differently interpreted by Amara.

(b) *Style.*

The style of presentation in the Ratnamalā is most concise and direct, almost of the Sūtra type : cf., for instance, 50 द्विविधा सा सिता नीला गिरिकर्णी गवादनी, 166 मौर्वी नेत्रौपधिः ख्याता कचिद्दावर्तिनीति सा, 168 शुक्लपुष्पच्छत्रकः स्यादतिच्छत्रोऽरुणस्तु सः, etc. Very often it is descriptive of the characteristics or peculiar features of a plant or drug : 30 सालपत्रसमा पत्रै दीर्घमूला स्थिरा च सा, 139-140 शङ्खिनी...पीतपुष्पा लघुलता छत्राकृति(:) सुगन्धिनी, 352 अशोकाभा दलैः पुष्पै लता.., 394...कचिन्नागदलोपमम्, 390...हंसपादवत्, 432.. शिखिकण्ठवत्, etc. Varieties of a plant or drug, if there are any, have also been briefly indicated : cf. 33-34 for पृश्निपर्णी and its varieties, 35-36 for बृहती and लताबृहतिका, 99-100 for पलाश and हस्तिकर्णपलाश, 143-144 for घोषा and हस्तिघोषा, etc. In presenting synonyms Samahāradvandva has by no means been avoided : cf. 251 बर्हिष्ठाम्बुह्रीवेरोदीच्यवालकम्, 516 मुखास्यम्, 518 शिश्नसाधनम्, 520 गुह्योपस्थम्, 522 समीपनिकटाभ्यासम् etc. For indication of gender the words पुमान्, स्त्री, द्वयोः etc. are seldom used ; mostly the form of the word itself serves that purpose.

(c) *Metre.*

Śloka or Anustubh is the metre used throughout the book. Being less rigid than the others and therefore probably the easiest to handle, it is admirably suited for the presentation of lexical materials. The quarter-verses giving complete *paryāyas*, were evidently considered self-contained, *and herein must lie the explanation of the* absence of inter-hemistich Sandhi in सूतः अभ्र (719-720), पोली आपूप (851-852), नेमी अक्षीव° (595-596 Mss.), तगर अम्लानस्तु (627-628 E, H, I), नागी उद्रो (797-798), अन्तरेण ऐतिह्य' (1337-1338). Similar must be the consideration underlying the hiatuses in दन्ते ऋतौ (1587) and विधानेऽपि ऋतौ (1531), which treat of homonyms, but certainly not in स्त्रीकुसुमे ऋतुः (1512). A faulty rhythm is noticed in कनीयान् कनिष्ठोऽनुजः (1244) and extra syllables in the Ms. *readings of* अनुत्तरं स्यादनुत्तरं (553) and महाबलायां शूकशिम्बी (1558).

(d) *Contribution to Medico-lexical knowledge.*

Amongst the large number of drugs and plants that figure here the names of the following plants deserve special mention as being of comparatively rare occurrence : अङ्कुक, आशोत, इत्कट, उच्चटा, ऋक्षगन्धा, कपाटचक्र, कुमारीजीव, कुम्भाट, क्षीरकञ्चुकी, गाङ्गेष्टी, घेञ्चुलुका, चिञ्चोटक, चित्रक, चेल, चोरपुष्पी, चोरशुण्ठी, छत्राक, तिमिरक or त्रिमारक, नील and श्वेत चुहा, पिण्डीतक, प्राचीनामलक, मोरट and क्षीरमोरट, बोधालिका, शिवी मल्ली, and श्रीहस्तिनी. As regards purely lexical contribution, the variants, rare words and meanings indicated above should be helpful in forming an estimate

6. Place of the Ratnamālā in Nighantu Literature.

It would apear from the introductory remarks in the Dhanvantariya-nighantu, the Rajanighantu, and especially the Madanavinoda (intro. v. 5) that there was quite a large number of works of this class. Unfortunately, only a few of these have come down to us. The most important ones are[1] : (1) The Dhanvantariya-nighantu, considered by Kṣirasvāmin older than Amara and utilised by Maṅkha (*c.* 1150) and Narahari, (2) the Paryāyaratnamālā (*c.* 700)[2] (3) the Śabdachandrikā of Chakrapāni Datta (c. 1040), (4) the

1 See Zachariae *Die Indischen Worterbucher*, Winternitz. *Geschichte der indischen Litteratur* ; and Rāmāvatāra Śarmā : *Kalpadrukośa (Introduction)*.

2 See above, Section 1.

Śabdapradīpa of Sureśvara or Surapāla (1075), (5) the Nighaṇṭuśeṣa f Hemachandra (1088-1172), (6) the Ṣadrasanighaṇṭu or Abhidhāna-ratnamālā, cited by Mallinātha, (7) the Madanavinoda of Madanapāla (1374), (8) the Rājanighantu of Narahari (c. 1400), (9) the Śivaprakāśa of Śivadatta (1677), (10) the Pathyāpathyavibodhaka of Kaiyadeva (Ms. of 1710 available), (11) the Paryāyamuktāvalī of Haricharana Sena, (12) the Dakṣināmūrtinighaṇṭu of Veṅkateśvara, (13) the Dravyamuktāvalī, and (14) the Paryāyārṇava of Nīlakanṭha Miśra, the last four being of unknown dates. Of these Nos. 4 and 9 are homonymous, and Nos. 1, 7, 8, 10 and 13 give also the medical properties. It would thus appear that, save for the Dhanvantarīya-nighaṇṭu, the Ratnamālā is the oldest extant Nighaṇṭu. As regards its high authority in respect of all medico-lexical questions, the quotations and references collected at the beginning of this Introduction are sufficiently eloquent and hardly require any comment.

7. Acknowledgment of help received.

Finally, my grateful thanks are due to all the above-mentioned gentlemen who have helped me with their Mss, and especially to Mr. Sham Bahadur, the Honorary General Secretary of the Bihar Research Society, for his kind permission to use A, B and E; to my Professor Dr. A. Banerji-Śāstri, the Principal, and Mr. Paresh Chandra Mukherji, the Librarian, of the Sanskrit College, Calcutta, for getting H prepared for my use; and to Kavirāj Nalinākṣa Sen for lending me I and J.

T. CHOWDHURY

श्रीमन्माधवकरकृता

पर्यायरत्नमाला

प्रणम्य परमं देवं दुःखक्षयहरं[1] परम् ।
संसारसागरोत्तारहेतुं[2] सेतुमिवोत्थितम् ॥
पर्यायरत्नमालेयमायुर्वेदार्णवोत्थिता ।
विरच्यते मया सारा[3] नातिसंक्षेपविस्तरा ॥
गूढपर्यायविज्ञानवासनासक्तचेतसाम् ।
कण्ठे केषाञ्चिदेषैव भविष्यति विभूषणम्[4] ॥
किं करोति नरः शूरः समरे शस्त्रवर्जितः ।
तद्वत् पर्यायरहितश्चिकित्सायां चिकित्सकः ॥
तेन नामानि वक्ष्यामि[5] श्लोकेनार्द्धेन पादतः ।
अप्यर्थद्व्यर्थबह्वर्थं[6] नियमेन विना पुनः ॥
तुल्यनामानि यान्यत्र [भेदलिङ्गानि निश्चयात्[7]] ।
ततोऽनिर्देशितं[8] ज्ञेयं यथातन्त्रप्रयोगतः[9] ॥
श्रीपर्णी काश्मरी[10] भद्रा गाम्भारी[11] गोपभद्रिका ।
कुमुदा च सदाभद्रा कट्फला कृष्णवृन्तिका[12] ॥ गाम्भारी[13] ॥
पाटलालि[14]प्रिया[15] स्थाली[16] ताम्रपुष्पी[17] फलेरुहा ।
कामदूती कुबेराक्षी कुम्भी[18] तोयाधिवासिनी ॥ पारली ॥
आमण्डो वर्धमानः स्यादेरण्डो रुचुको बुकः[19] ।

---

1 A.B C G. सर्वदुःख°. 2 A.B.C G. °सेतुं. 3 A.B.C. समासार°. G. समासारो. I.J. समासाद्या. D F. धार्या भिषग्भि कण्ठेन ...Text on R.L Mitra's 3150 4 D.F. omit गूढपर्याय°.. 5 A.B C.G. येन नाम्ना विवक्षामि . 6 A.B C G. अव्यर्थव्यर्थबह्वार्थं (G. °र्थं) .. See L 1478 below. 7 A.B.C.G. भेदो लिङ्गानि निश्चय. 8 A.B.C. °निद्धिसत (A. °मत) G. निर्देशत .. 9 D.F. omit अप्यर्थ... 10 A.B.C. काश्मरी. 11 A G. गम्भारी. 12 A.B.C. °भद्रिका. 13 B.C. गामारि. 14 D. °ली°. 15 C D.°प°. 16 A.B C. °लि. 17 B.C °पुष्पा. 18 A.B कुम्भि°. G. तोयादि°. 19 A.B. रुबु. C. रुक्को वबु.

गन्धर्व[1]हस्तकश्चित्रो[2] वातारिस्तरुणो रुवु:[3] ॥ एरण्ड ॥
श्योनाको भूत[4]पुष्पश्च पूति[5]वृत्तो मुनिद्रुमः ।
दीर्घवृन्तश्च कट्वङ्गो भल्लुकष्टुण्ठको[6]ऽरलुः[7] ॥ शोना ॥
तेजोमन्थो हविर्मन्थो ज्योतिष्कः[8] पावकोऽरणिः[9] ।
वह्निमन्थोऽग्निमन्थश्च मथनो[10] गणिकारिका ॥ आइन्त ॥
विल्वो महाकपित्थाख्यः श्रीफलो गोहरीतकी ।
पूतिवातोऽथ मङ्गल्यो[11] मालूरश्च महाफलः[12] ॥ वेल ॥
अनाक्रान्ता स्पृशी[13] व्याघ्री भण्डाकी[14] च निदिग्धिका ।
सिंही धावनिका क्षुद्रा[15] वृहती कण्टकारिका ॥ कण्टकारी ॥
त्रिकुटः[16] स्थल[17]शृङ्गाटो गोकण्टोऽथ त्रिकण्टकः ।
त्रिपुटः[18] कण्टक[19]फलः श्वदंष्ट्रा गोक्षुरः क्षुरः ॥ गोक्षुरा ॥
ध्रुवा विदारिगन्धाख्या[20] सालपर्ण्यंशुमत्यपि ।
सालपत्रसमा [21]पर्णा दीर्घमूला स्थिरा च सा ॥ शालपानी ॥
पृश्निपर्णी पृथक्पर्णी लाङ्गूली[22] क्रोष्टुपुच्छिका ।
धमनी कलसी तन्वी[23] गुहा क्रोष्टु[24]कमेखला ॥ चाकलिया[25] ॥
दीर्घा शृगालविन्ना सा त्रिपर्णी[26] सिंहपुच्छिका ।
दीर्घपत्रा त्वतिगुहा घृतिला[27] चित्रपर्ण्यपि[28] ॥ चाकलियाभेद ॥

---

1 A.B. गन्धर्वो. 2 C. I. °चित्रा. 3 C. °कवु. 4 A.B.C. भूति°. 5 A. प्रिति°. 6 A. B. C. G. उल्लुकस्तुण्डुको. 7 C. ऽरल . F. °ष्टुण्टकोऽहण 8 A. B. C. योतिस्व . 9 A. B. C. °रज.. D. ऽरिणी. F. ऽरणी 10 A. B. C. G. I. J. अग्निमन्थोऽग्निमन्थाश्च (G. °मन्दश्च) मन्थानो. 11 D.F. माङ्गल्यो ŚK. ऽतिमङ्गल्यो. 12 A.C I J. बिल्वे साण्डिल्य शैलूषो मालुर पूतिमारुत । महाकपित्थो मङ्गल्यो सस्त्रीफल महाफल ॥ बिल्वो महा°......गोपहरीतकी ॥. 13 A.B.C. स्वसो. D.F. स्पृही. 14 A.B.C. भण्डाकि. D. °ण्टाकि. G. °ण्टाकी. 15 A.B.C.G. गूहा. 16 D F. ŚK. त्रिकण्ट . 17 A.B C. स्थूल°. 18 C. °पूटः. 19 A.B.C.G. °कि°. 20 A B.C. °गन्धाक्षि. F. शाल°. 21 A.B C. पर्णी. F. शालपत्र°. 22 A.B.C ŚK. लाङ्गली. H. °ङ्गु°. 23 A.B C.G कृष्णपर्णी च कलसी... ŚK. पूर्णपर्णी च कलशी ...Also तन्नि , तन्वि . 24 A B. क्रोष्ठी च. 25 A B.C. कृष्णपर्णीचाकला. 26 D.F.VŚ श्रीपर्णी A B. C. स्वपर्णी. 27 A.B C.G.J. पिच्छिला ŚK. पृष्ठिला. VŚ. घष्ठिला. 28 D. ŚK. चित्रपर्णिका.

भण्टाकी बृहती सिंही वार्ताकी राष्ट्रिका कुली ।
प्रसहा रक्तपाका च लताबृहतिकाऽपरा[1] ॥ बृहती ॥
वत्सादनी छिन्नरुहा मधुपर्ण्यमृतामरा ।
कुण्डल्यमृतवल्ली च गुडूची चक्रलक्षणा[2] ॥ गुलञ्च ॥
अम्बष्ठाम्बष्ठकीछ पाठा कुचेला पापचेलिका ।
एकाष्ठीला[3] वरा तिक्ता प्राचीनैकासिका शुका[4] ॥ एकनादी ॥
ऐन्द्रीन्द्रवारुणी चित्रा गवाक्षी गजचिर्भटा ।
मृगेर्वारुः पिटङ्कोटी[5] विशाला च मृगादनी ॥ गोरक्तकाँकड़ी[6] ॥
बहुपुली[7] वरा भीरुः शतमूली शतावरी ।
महापुरुषदन्ता च पीवरी[8]न्दीवरी वरी ॥ शतमूली ॥
मर्कटी कण्डुरा[9]व्यण्डा स्वगुप्ता कच्छुरा जडा ।
शूकशिम्ब्यात्मगुप्ता स्याद् वृषभी[10] कपिकच्छुका[11] ॥ आलकुशी ॥
त्रिवृद्वृकाक्षी[12] सुवहा[13] त्रिभण्डी त्रिपुटा[14] च सा ।
व्याघ्रादनी[15] कुटरणा[16] निःसूता[17] त्रिवृतारुणा ॥ तिडङ्ि ॥
गवादय[18]श्वखुरी[19] श्वेता श्वेतभण्डा[20]पराजिता ।
द्विविधा सा सिता नीला गिरिकर्णी गवादनी ॥ अपराजिता ॥
तिक्ता काण्डेरुहारिष्टा चक्राङ्गी शकुलादनी ।
तिक्तरोहिणिका चैव[21] कटुका कटुरोहिणी ॥ कटूकी ॥
आरेवतो राजवृक्षः प्रग्रह[22]श्चतुरङ्गुलः ।
आरग्वधो[23]ऽथ सम्पाकः[24] कृतमालः सुवर्णकः[25] ॥ सोनालि ॥

---

1 A.B.C.J. omit प्रसहा... 2 A.B.C.J. omit कुण्डल्य...•I.°म्बष्ठिका. 3 D.°ष्ठिला. 4 D.F.°नौका शिवा वुका. H. °नैकशिका. I. पचनैकाशूका. 5 A.B. पिटकोटि. C. पिटाकोटि. H. विटकोटि. I. मृगेर्वारुविटङ्काटी. 6 D. वनकिन्दुरी. 7 A.B.C. °पत्री. 8 A.B.C. मीवरी°. 9 D.E. कण्डरा. 10 B. रूपभी. D. भृपभि. E.H. ऋषभि. F. तृपती. 11 D.E.F. °रा. 12 A.C. त्रिवृताक्षी. B D. °त्काक्षी°. I °द्विसाक्षी. 13 A. J. सुरहा. 14 A.C. त्रिपुटी. 15 A.B.C.G. ब्राह्मीदली. 16 A. B. C. °रसा. D. J. कटुरसा. 17 A.B.C.D.G. नि सूना. 18 D. °क्षा°. 19 C.D.H.°खुरा. A.B. सिखरी. G. शिखरी. 20 A.C.°भण्टा°.E. °भण्डोष°. 21 D.E. सैव. ’22 A.B.C.G. ग्रहस्तु. 23 A.B.C. आरेग्रधो. 24 D.F. श°. I. सम्याक. 25 A.B.C. °र्णका,

पारावतपदी पण्या[1] लवणा[2] स्फुटवल्कला[3] ।
ज्योतिष्मती पीततैला[4] केचित्तामिङ्गुदीं विदुः ॥ लाटाफट्की[5] ॥
गाङ्गेरुकी नागबला झषा ह्रस्वगवेधुका ।
खरवल्लरिका विश्वदेवा[6] गोरक्षतण्डुला[7] ॥ गोरक्षचाडल्या[8] ॥
तीक्ष्णोग्रगन्धा जटिला मङ्गल्या विजया वचा ।
षड्ग्रन्थोग्रा च रक्षोघ्नी सिता हैमवती च सा ॥ वच ॥
पुनर्नवा तु शोथघ्नी वर्षाभूः प्रावृषायणी ।
कठिल्लकोऽरुणा[9] श्वेता वृश्चिरः[10] सा शिवाटिका[11] ॥ पुरनिया ॥
गोपवल्ली कराला च सुगन्धा भद्रवल्लिका ।
गोपी भद्रा तथानन्ता नागजिह्वा च[12] शारिवा ॥अनन्तमूल ॥
कालमेषी[13] महाश्यामा सुभद्रोत्पलशारिवा ।
दीर्घमूला च पालिन्दी[14] मसूरविदला च सा ॥ श्यामलता[15] ॥
मञ्जिष्ठा विकसा जिङ्गी काला योजनपर्ण्यपि ।
ताम्रवल्ली[16] चित्रपर्णी गण्डीरी[17] रक्तयष्टिका ॥ मञ्जिष्ठा ॥
मदनः श्वसनो राठो[18] गोलः[19] पिण्डीतकः फलः[20] ।
छर्दनो[21] विषपुष्पश्च[22] करहाटस्तु शल्यकः ॥ मयनागाछ[23] ॥
वृक्षकः शक्रपर्यायो वत्सको गिरिमल्लिका ।
कुटजस्तत्फलञ्चेन्द्रयवश्चापि कलिङ्गकः ॥ कुड़चि । इन्द्रयव ॥
कैटर्यः[24] पिचुमर्दश्च निम्बोऽरिष्टो वरत्वचः[25] ।
छर्दिघ्नो[26] हिङ्गुनिर्यासः सर्वतोभद्र इत्यपि[27] ॥ निम्ब ॥

---

1 E. पिण्या° (Also. G.H I.) 2 D. लगणा. F. नगना. 3 D. °वल्किनी. F. °बन्धनी. 4 D.F. पूति°. 5 D.F. बनउच्छे. E. लैफट्की. 6 A.B C.G.J. खरधन्या विश्वदेवा बला... 7 D.F. °ली. 8 D.° चाकुल्या°. 9 D. काठिल्यका°. F. कठिल्याका°. 10 A.B C विश्चिर. F. ŚK. H. वृश्चीर. 11 B. चासि°. C.I. सासि°. E. °रशा.° D. F. and ŚK. सा चिराटिका. A. श्वेतभण्डा पुनर्नवा. 12 D.F. ऽति°. A.B.C. सारिवा. 13 F. ŚK.I. °पेषी 14 D. कालिन्दी. E. पालीन्दी. 15 A.B.C J. omit कालमेषी. . 16 A B.C.I J. °पर्णी. E. °वर्णी. 17 B.C गण्डिरी. D.E.F. काण्डारी. ŚK. VŚ. काण्डीरा,°री. 18 A.B C G.J. राजो. H. बाला. 19 A.C पीन्ी. 20 F. फलं. 21 D. छर्दलो. F. छर्दिलो. 22 E J. °पुष्पा. D. विल्लपुष्पा. 23 A.B.C.E मयनफन. 24 A.B.C.J. कैभर्य. 25 D. F.° त्वचा. 26 A.B.C. छर्दनो. F. दद्रुघ्नो. 27 A. B. C. G.H I J. ...प्रियसालस्तु पार्वत.

तेजनी पिलुनी[1] देवी तिक्तवल्ली[2] पृथक्त्वचा ।
धनुःश्रेणी मधुरसा मूर्वा निर्दहनीति च ॥ मुर्वा ॥
साङ्गुष्ठा[3] कृष्णला गुञ्जा रक्तिका काकणन्तिका ।
काकादनी काकतिक्ता काकजङ्घा शिखण्डिनी[4] ॥ कौंच[5] ॥
चित्रा दन्ती निकुम्भः स्यादुपचित्रा मकूलकः[6] ।
द्राक्षायणी[7] विशल्या च तथोडुम्बरपर्ण्यपि[8] ॥ दन्ती ॥
सशल्या पर्वपुष्पी च नागदन्ती[9] विषौषधिः ।
शुक्लपुष्पीभदन्ताह्वा[10] काण्डेरी[11] रामदूतिका[12] ॥ नागदन्ती ॥
प्रत्यक्श्रेणी द्रवन्ती च पुत्रश्रेण्याखुपर्णिका ।
वृषपर्ण्याखुपर्णी[13] च मूषिका फञ्जिपत्रिका[14] ॥ मुसाकानि[15] ॥
पद्मा गन्धर्वशाका[16] च फञ्जी[17]चाङ्गारवल्ल्यपि ।
भार्ग्यम्बु[18]यष्टिका ब्राह्मी ब्राह्मणी ब्रह्मचारिणी ॥ वामुनआटि ॥
सैरी[19] लाङ्गलिका दीप्ता[20] हलिनी गर्भघातिनी* ।
अग्निजिह्वेन्द्रपुष्पाग्नि[21]मुखी वह्निशिखा च सा ॥ लाङ्गलिया ॥
अलम्बुषा मुण्डितिका[22] श्रावणी च पलङ्कषा[23] ।
कदम्बपुष्पी[24] श्रवणा[25] भूतघ्नी कुम्भलारुणा[26] ॥ मुण्डरी शाक[27] ॥
स्थल[28]मञ्ज[29]र्यपामार्गः प्रत्यक्पुष्पी[30] मयूरकः ।
क्षारमध्यस्तघोघण्टा[31] शिखरी खरमञ्जरी ॥ आपाङ्ग ॥ -

1 A.C.J. तेजोसिनी मुनि. ŚK पीलुनी. 2 A B C.°वल्का. 3 A.C.J. सारष्टि. G. सावष्ठी. F.H.ŚK.VŚ साङ्गुष्ठा. 4 A.B.C omit काकादनी... 5 F. कुंच. 6 E.F. मुकु°. A.B निकुम्भक. 7 F.ŚK दा.° I . विसाला स्यात्. 8 C D. omi द्राक्षायणी ..9 C. omits सशल्या...10 A.B.C.°तदन्ता च.E पुष्पोभदत्त्याह्वा. H.I °पुष्पेभ°. 11 A.B.C. काण्डरि. H. काण्डिनी. I. काण्डेनी. 12 E. कानदू°. H.I. काम°. 13 C विस°.H.I. विषवल्ल्या.° 14 A.B.C. पक्ति°. D F. काञ्जि°. I. खज्ज°. 15 D.F. कालीदन्ती. 16 A.B.C.G J. गारउशाखा. E गन्धाभशाखा ŚK. गर्दभशाखा. I. ककुभसाखा. 17 A.B C पञ्जकोऽङ्गा°. F.VŚ. काञ्जी. I. फञ्जिवा.°18 A.B.C.G H.I.भार्गी स्याद्. 19 D.F गौरी G.H.ŚK.VŚ. गैरी. 20 A.B.C. दण्डी I डितरा 21 A.B.C.I J....वह्निशिखा च सा स्मृता. *I. °पातिनी. 22 D.F.I. मुण्ड°. 23 A.B.C. वल°. 24 A.B.C.°पुष्पा. 25 B. भरणा. 26 A.B.C कुम्भदा°. D.F. कुन्तला. I. कुसुमारुणा. 27 D F. थुलकुडि. E सुलकरी. 28 AG.H.I. स्थूल. 29 A.B.C. °पञ्च°. 30 A.B.C. °पुष्प. 31 B. °घण्डा C. °घण्टो.

तैलपर्णी दधिमाह्[1] पिण्याको रक्तशीर्षक: ।
वेष्टो रसाह्व: श्रीवास: श्रीपिष्टसरलद्रवौ[2] ॥ लवणगोटी[3] ॥
कपिनामा कपितैलं कृत्रिमं कपिलश्चल: ।
तुरुष्को[4] मुक्तिमुक्तश्च[5] पिण्डित:[6] सिह्लको॰ रस: ॥ सिह्ला (शिलारस) ॥
जटायु: कालनिर्यास: कौशिको गुग्गुलु: पुर: ।
देवधूप: सर्वसहो महिषाक्ष: पलङ्कषा ॥ गुग्गुल ॥
वातपोत:[7] पलाश: स्याद्यानप्रस्थश्च किंशुक: ।
राजादनो ब्रह्मवृक्षो हस्तिकर्णदलोऽपर: ॥ पलाश । हस्तिकर्णपलाश ॥
कर्कटाख्या महाघोषा शृङ्गी कर्कटशृङ्ग्यपि ।
कुलीरशृङ्गी चक्राङ्गी कुलिङ्गी[8] कासनाशिनी[9] ॥ काँकड़ाशृङ्गी ॥
पिप्पली चपला शौण्डी वैदेही मागधी कणा ।
कृष्णोपकुल्या मागध्या[10] कोला[11] सा विकतण्डुला[12] ॥ पिप्पली ॥
करिपिप्पलीभकणा कपिवल्ली[13] कपिल्लिका† ।
श्रेयसी वशिर[14]श्चापि गजाह्वा गजपिप्पली ॥ गजपिप्पली[14a] ॥
धन्याकं धान्यकं धान्यं कुस्तुम्बुरु धनीयकम् ।
धन्या कुस्तुम्बुरी गुण्या[15] वेपणोग्रा[16] वितुन्नकम्[17] ॥ धनिया ॥
रास्ना युक्तरसा[18] युक्ता श्रेयसी सुवहा[19] सहा ।
सुगन्धा सर्ज[20]गन्धान्या[21] नाकुली गन्धनाकुली ॥ रास्ना ॥
नीलिनी छगलान्त्री स्यादन्त:कोटरपुष्प्यपि[22] ।
अजान्त्री नीलवुह्ना स्यान्नीलपुष्प्यतिलोमशा[23] ॥ [नील बोना] ॥
श्वेतवुह्ना[24]ऽपीडस्तु[25] वनतिक्ता[26] विषघ्नी ।
शङ्खिनी स क्वचिचान्या[27] गिरिजा धूसरच्छदा[28] ॥ [सादा बोना] ॥

1 D.E.F.ŚK VŚ दधियाख्य. G.°सञ्ज्ञा. H.°श्रावा. I.°प्रावा. 2 A.B.G.G. रसाक्नो वेष्ट श्रीवास श्रीपिष्ट सारलो रस 3 D F. घुना. 4 A.B C तरस्को. E. तरुष्को 5 B.D. युक्तियु°. A.C.G. युक्तियु°. 6 A.C. पीण्डित. D.F. पिण्डान I. शिह्लको. 7 A.C. °पोनो. H.°पोऽग्र. 8 F.ŚK. कुलिङ्गी. 9 D.F. कालनाशिका. After this I. has करिपि°.... 10 D.F.ŚK. मगधी 11 D.F.ŚK कोल्या. 12 A.B.C निक्षु°. E. निश्य°. 13 D.F. कालि°. †I. °ल्लवं. 14 D वयसा. F. वयसो. I. वसिर. 14a A.B.C G.H. omit करिपिप्पली...15 A.C. गण्या. D.F.I. चान्या. 16 D.F. वेपनोग्रा. 17 A B.C.I. विसेणोग्रा (वेष°I.) वितानकम्. 18 F. मुक्तरसा मुक्ता. 19 C. सुरहा 20 A B C. सर्व°.I. सर्प°. 21 A.B.C.D.°न्धा च. 22 I. अन्त°. 23 I. नीलरास्ना ...पुष्पनिश्शेपमा. 24 I श्वेतरास्ना°. 25 F.ŚK.VŚ. कपोत°.H.°क्षपीन°. 26 I. यव°. 27 ŚK.VŚ. चारचिच्चा च. 28 A.B.C.G.J. omit नीलिनी...

सिंहपुच्छी ऋषिप्रोक्ता माषपर्णी महासहा ।
कृष्णवृन्ता च काम्बोजी पाण्डुलोमश[1]पर्ण्यपि[2] ॥ माषानी ॥
मुद्गपर्णी क्षुद्रसहा कामुद्गा[3] शिम्बि[4]पर्णिका ।
वन्या[5] मार्जारगन्धेति [6]सूपपर्ण्याबुभे च ते ॥ मुगानी ॥
हिंसा गृध्रनखी तुम्बी काला काकादनीत्यपि ।
अहिंसा कटुकापाली[7] कापाल:* कुलिशोऽपरः ॥ कालि ओकडार नाम ॥
बहुपुष्पी जटाध्यण्डा ताली भूम्यामलक्यपि[8] ।
तामलक्यज्झटा[9] सूक्ष्मफला क्षेत्रामलक्यपि[10] ॥भूम्यामलकी॥
हयगन्धाश्वगन्धाख्या वाजिगन्धाश्वगन्धक: ।
बल्या[11] तुरगगन्धा च कम्बुकाश्वा[12]वरोहक. ॥ अश्वगन्धा ॥
यष्ट्याह्वं मधुकं यष्टी क्लीतकं[13] मधुयष्टिका ।
यष्टिमधु स्थले जाता जलजातिरसाऽपरा[14] ॥ यष्टिमधु ॥
हरिद्रा पीतिका गौरी काञ्चनी रजनी निशा ।
मेहघ्नी रञ्जनी पीता वर्णिनी रात्रिनामिका ॥ हरिद्रा ॥
कटङ्कटेरी दार्वी स्यात्तथा दारुनिशेति च ।
ख्याता दारुहरिद्रा सा पर्जनी[15] च पचम्पचा ॥ दारुहरिद्रा ॥
दद्रुघ्न: स्यादेडगज: प्रपुन्नाडश्च[16] तर्कल:[17] ।
पद्माटश्चक्रमर्दश्च मेघाक्षिकुसुमो[18]ऽपि च ॥ चाकन्दा ॥
वागुजी[19] चन्द्रलेखा स्यात् सोमराजिस्त्ववल्गुज:[19a] ।
कृष्णपूतिफला कुष्ठनाशिनी सा सिताऽपरा ॥ हाकुच गाछ[20] ॥
जन्तुघ्नं भस्मकं वेल्लं[21] क्रिमिघ्नं चित्रतण्डुलम् ।
क्रिमिशत्रु विडङ्गश्च गर्दभं[22] तच्च कैरलम्[23] ॥ विडङ्ग ॥

---

1 A.B.C. °मास°. 2 D.E F °पर्णिनी H I. °ला माषपर्णोति. (°र्णिपि I.) 3 A.B C. कामुपी. E. कामुद्गि. 4 E °पर्णिनी. D.F. सिंह°. I. सिम्बि°. A.B C सिम्बुपर्ण्यपि. 5 A B.C. अनु°. I. अन्या. 6 A.B.C सूप्र°.D. शूर्प°. 7 D.°पानी . F. पानि . H. पाणि . *I.°लि . 8 E. *omits* अहिंसा... 9 F.°जटा I.°क्युज्वटो. 10 A.B.C G.J. *omit* हिंसा...11 A.B.C.D वन्य°. F.I. वन्या. 12 A B.C.°स्या°. E.°वयोहका. I.°ख्या°. 13 E क्लि°. 14 E.रा . 15 E पि°. I. पर्यर्श. 16 C.D.°स्तु. I. प्रप°. 17 D F. तर्किम . 18 E. मेघाक्षिकुसुमे. 19 E. वागची. 19a F. omits पद्माट°... 20 A.B सोमराजि. E I. have after this स्यादृक्षगन्धा छगलान्त्र्यावेगी वृद्धदारक । जुङ्गश्चैवान्यतन्त्रेषु स्यामा च परिकीर्त्यते॥ वृद्धदारक । 21 D.F रेणु. H. भस्मक वेल्य. 22 A. गव्याव. B. गवाक्ष्य C गत्वर 23 A B. कैरव. F. कैवल. I. केरल.

क्षीरी[1] शतपर्णोऽथ स्नुक्छद[2] कुष्ठनाशन ।
वन्यो[3] मूलक[4]मूलाभ रसकन्दस्तु[5] कञ्चुकी[6] ॥ क्षीरकञ्चुकी ॥
शङ्खिनी चोरपुष्पी च वल्करी च प्रियसिनी[8] (?) ।
पीतपुष्पा[9] लघुलता छत्राकृति( )[10] सुगन्धिनी[11] ॥ [चोराहुली] ॥
वेणी जीमूतकश्चाखुविष[12]निल्लोनशाच्छद ।
खरागरी कदम्बश्च सुडडाको[13] देवताडक ॥ देवताडा ॥
घोष [14]कर्कटिरादाली देवदाली[15] तुरङ्गक ।
हस्तिघोषातकी[16] तस्मान्महत्त्वाद् भिद्यतेऽपरा ॥ घोषा एव हस्तिघोषा ॥
धामार्गव पीतघोषा राजकोषातकी[17] तथा[18] ।
कर्कोटकी महानाली दवड [19]कोषफला च सा[20] ॥ पीतघोषा ॥
घोषातकी[21] मृदङ्गी[22] स्यान्नालिनी कृतवधन ।
श्वेतपुष्पा कृतच्छिद्रा[23] ज्योत्स्ना[24] कोषातकी तथा ॥ श्वेतघोषा ॥
बीजपूरो मातुलुङ्ग सुफल फलपूरक ।
लुङ्गप[25] पूरक पूरा बीजपूर्णोऽम्लकेसर ॥ टावालनु (छोलङ्ग)॥
मातुलुङ्गी[27] सुगन्धाढ्या[28] गिरिजा पूतिपुष्पिका[29] ।
अत्यम्ला देवदूती[30] च सा कचिन्मधुकर्कटी[31] ॥ मातुलुङ्गभद[1] ॥
भल्लातकोऽरुष्करश्च[32] भल्लात[33] शोथकृत्तथा[4] ।
वह्निनामा वीरतरु व्रणकृद्[35] भूतनाशन ॥ भाला ॥

1 ŚK नीवर° E I °री सव्वगन्धाल्य 2 E H I स्वक्छ 3 ŚK VŚ बन्यो E विल्वो 4 D F मूलको ŚK °मूला 5 D F स्वस्कन्द° I खगानाकन्द° 6 A B C G J omit क्षीरी 7 D F क्षीरविगारो C मुचिर कञ्चुकी 8 A प्रियघिनी J प्रियञ्जीनि 9 A B गीन° 10 C °की तु J °कन 11 D E F H omit शङ्खिनी 12 A B C J विसनि D F विराजि E ° कण्ठास्य विष° ŚK VŚ विषजिह्वो महाच्छद 13 ŚK VŚ सञ्जातो VŚ also सर्जार्क I omits 139-142 14 D काकडि E F I ŚK VŚ घोषकाङ्कनि° 15 F I ŚK VŚ °रागनी दवगनी 16 C °कोषा° 17 D F ŚK °घोषा° 18 E क्वचित 19 E क्षडको° 20 A B G J omit घोष 21 A B C I कोषा° 22 F मडङ्गी 23 A B कृतच्छिद्र D कृतिछत्रा F ŚK VŚ कृतच्छत्रा 24 C D F I ज्योत्स्ना 25 C I लुङ्गच A B G J सोलुक स च क 26 D E F स्व° ŚK VŚ attest both 27 ŚK °लुङ्गा I J °लङ्गा 28 E F °स्या 29 A B C D पीन° 29a A पनपूनि B दवपूति 30 C H I °कर्कटी 31 D F कमलानवु E मधवृट 32 A B भल्लातकस्करो भल्ला 33 A B C D भल्लन 34 A B मवा I J °हृत° 35 A B वह्नि° D वनवृ

वृश्चिपत्री[1] वृश्चिकाली विषघ्नी नागदन्तिका* ।
सर्पदंष्ट्रामरा[2] काली चोष्ट्रधूसरपुच्छिका[3] ॥ विछाति ॥
नलदं नलिका[4] पेशी मासी कृष्णजटा जटी ।
किरातिनी च[5] जटिला लोमशा तु तपस्विनी ॥ जटामासी ॥
नन्दीवृक्षो[6] मेषशृङ्गी तथा मेषविषाणिका ।
चक्षुर्वहलचक्षुश्च[7] मेढ्रशृङ्गी महद्रुम[8] ॥ मेढाशृङ्गी ॥
सुरदारु द्रुकिलिम सुराह्व[9] भद्रदारु च ।
देवकाष्ठ[10] पीतदारु देवदारु च दारु च[11] ॥ देवदारु ॥
क्षीरशुक्ला[12] विदारीक्षुविदारी च पलाशिका[13] ।
प्रसिद्धो भूमिकुष्माण्डो विदारीकन्द इत्यपि[14] ॥ भूमिकुष्माण्ड ॥
विषाणिकाऽजशृङ्गी च चक्रश्रेण्य[15]जगन्धिनी ।
मौर्वी नेत्रौषधि ख्याता क्वचिदावर्तिनीति सा[16] ॥ कोगा[17] ॥
कोविदारो वीरतरुस्त्विक्षुर क्षुरकस्तथा ।
शुक्ल[18]पुष्पश्छत्रक स्यादतिच्छत्रोऽरुणश्च स[19] ॥ कुलियाखारा ॥
बकपुष्प काकशीर्ष[20] स्थूलपुष्प शिवप्रिय ।
वसुक काकनासा[21] च वसुहट्ट स्वपूरक[22] ॥ बकपुष्प[23] ॥
पार्वतेयश्च फलभो[24] वशिर[25] कपि[26]पिप्पली ।
जामातासौ[27] क्वचित् प्रोक्त सूर्यावर्त सितोऽपर ॥ सुलठिया[28] ॥
अश्वघ्नश्च[29] हयारिश्च करवीरोऽश्वमारक ।
शीतकुम्भो[30]ऽश्वमाराख्य शुक्लो रक्तश्च स द्विधा ॥ करवी ॥

1 A B °वति E F वृश्ची° *I °वृन्तिका 2 A B J महा° 3 A B वालिरोष्टधूमक E चाष्ट धूमवस्वरपु J श्रोष्टधूमक° 4 D E F H नन्दिनी ŚK VŚ वह्निनी 5 A B C किरात। नील 6 I नन्दि° 7 C H I वतनपुष्प° D चक्षरव्वहनचक्षु° F वहन चक्षु° E चक्राव्वलिचक्षु° 8 A B G omit नन्दीवृक्षो 9 A B सुरङ्गो 10 D °वाष्ठा 11 A B G omit देवकाष्ठ C देवयष्टि देवकाष्ठ पीतदारु च दारु च 12 F श्रृङ्गा 13 A B G पलसिका I °सिता 14 A B J वनकेत्यपि 15 C I °श्वेता।° 16 A B G omit विषाणिका° 17 C I जुज्ञाता E केदा F कोगागाछ 18 C शक्र° 19 A B छत्रकोऽयदन्त च शोरुणास्तथा 20 C शूक शीर्ष° H I शुक° 21 E °नाशा F ŚK °नामा 22 E सुपू° C H I शूकश्च वसुभद्रक (H I °भद्रक) A B G J omit बक° 23 C वागासना 24 D वटभो E F ŚK करभो 25 A B E I वसिर 26 E बक° 27 C या° 28 D F सुलिटा E has बकपुष्प and वसुक ..after this 29 C अश्वहनो 30 C I सितकुष्ठो ŚK °म्भस्तुरङ्गारि

नन्दिवृक्षस्ताम्रपाकी फलेपाकी[1] कपीतनः[2] ।
गर्दभाण्डो[3] गन्धमुण्डो द्वितीयः क्षिप्र[4]पाक्यसौ[5] ॥ [गान्धिभाट[6]] ॥
स्वर्णक्षीरी त्वनन्ता च हेमक्षीरी भवं[7](°रं?) सहा ।
हेमाद्रिजा[8] हेमशिखा[9] हेमपीतञ्च तत् पयः ॥ स्वर्णक्षीरी ॥
कालानुसारिवा[10] वक्रं तगरं[11] कुटिलं शठम् ।
महोरगं नतं जिह्मं दीनं तगरपादिकम् ॥ तगरपादिका ॥
शीतली शीतकुम्भी च शुक्लपुष्पा जलोद्भवा[12] ।
कालानुसारिवा[13] तस्याः प्ररोहो[14] नतवद् गुणैः ॥ शिह्लीछोपड़ ॥
कमलं पङ्कजं पद्ममब्जं नलिनमम्बुजम् ।
कुशेशयञ्च राजीवमरविन्दं सरोरुहम् ॥ पद्म ॥
नलिनी स्यात् पङ्कजिनी बिसिनी च सरोजिनी ।
पद्मिनी चापि पर्यायाः पद्मखण्डे तदाकरे ॥ पद्मखण्डे ॥
महोरसोऽसिपत्रः[15] स्यान्मृत्युपुष्पो मधूतृण[16] ।
इक्षुर्वंशक[17]-कान्तार-भीरु-पौण्ड्र[18]दिभेदवान् ॥ इक्षु ॥
सिन्धूत्थं सैन्धवं सिन्धुलवणं लवणोत्तमम्[19] ।
सिन्धूद्भवं माणिमन्थं नादेयं सिन्धुजन्म च ॥ सैन्धव ॥
यावशूको यवक्षारो यवशूको यवाग्रजः[20] ।
क्षारस्तीक्ष्णरसस्तीक्ष्णो यवजो[21] यवनालजः ॥ यवक्षार ॥
सुवर्णं कनकं स्वर्णं तपनीयञ्च हाटकम् ।
हेम चामीकरं रुक्मं[22] शातकुम्भञ्च काञ्चनम् ॥ सुवर्ण ॥
शिखी वैश्वानरो वह्नि र्दहनश्चाशुशुक्षणिः ।
पावको हव्यवाहोऽग्निर्हुतभुग् ज्वलनोऽनलः ॥ अग्नि ॥
नभस्वान् श्वसनो वातो मारुत पवनो मरुत् ।
प्रभञ्जनोऽनिलो वायुर्मातरिश्वा सदागतिः[23] ॥ वायु ॥

1 E.F. फल°. 2 D.F. च पी°. 3 D.F. गन्ध°. 4 C.I. °चाप्यसौ. 5A B G.J. omit अश्वघ्नश्च . 6 D.F. सुगन्धिवृक्ष. 7 E तर हसा. ŚK. VŚ. इमपा and मपा. 8 E. हिमा°. D. °वा. 9 D. °शीला. F. °शिला 10 F. °शारिवा. C H.I. °वातघ्न. 11 C.I. तरल. 12 C.I. वनो°. 13 F. °शा°. 14 F. तस्या प्रवाहो E प्ररोहो. 15 E F. °पत्र. 16 E F.H.I. मधु°. 17 C D इक्षुर. सम°. 18 C D I °पोण्ड्र°. 19 A.B G J. omit कालानुसारिवा वक्र...20E J. यवानुज . 21 जवनो. E. यवनो. 22 A.B रु°. 23 H.I. समीरण . A.B.G.J. omit शिखी...

अम्भोमुक् तोयदो मेघः स्तनयित्नु र्बलाहकः ।
अम्भोधरोऽम्बुवाहः स्यादभ्रमब्दो घनोऽम्बुदः[1] ॥ मेघ ॥
नीरं वारि पयस्तोयमम्भोऽम्बु सलिलं जलम् ।
पाथोऽर्णः कं विषं त्वापः पानीयमुदकं दकम्[2] ॥ जल ॥
भूमिर्भूः पृथिवी पृथ्वी मेदिनी वसुधावनी[3] ।
क्षितिरुर्वी महिः[4] क्षोणिः क्ष्मा धरा कु र्वसुन्धरा ॥ भूमि ॥
व्याडश्चाशी[5]विषः सर्पो द्विजिह्वोऽहिः सरीसृपः[6] ।
चक्षुःश्रवा दन्दशूको गूढपात्पन्नगोरगाः[7] ॥ सर्प[8] ॥
काकोलो गरलः क्ष्वेडो वत्सनाभः प्रदीपनः ।
शौक्तिकेयो[8a] ब्रह्मपुत्रो विषं स्याद् गरलो (०दं?) गरः[9] ॥ विष[10] ॥
मातङ्गोऽनेकपो नागो वारणः कुञ्जरः करी ।
हस्तीभो द्विरदो दन्ती द्विपः स्तम्बेरमो गजः ॥ हस्ती ॥
परिकर्मा परिचरः सहायः परिचारकः ।
प्रेष्यो भृत्य उपस्थाता सेवकोऽभिसरोऽनुगः[11] ॥ भृत्य ॥
सन् मनीषी बुधो विद्वान् धीरः सुधी[12] र्विशारद ।
विपश्चिद् कोविदो धीमान् पण्डितश्च विचक्षणः ॥ पण्डित ॥
प्रधानमुत्तमं रम्यं श्रेष्ठं मुख्यमनुत्तमम् ।
वरं वरेण्यं प्रमुखं परार्घ्यं प्रवरं परम्[13] ॥ प्रधान ॥
श्लोकैरुक्तं पुरा नाम श्लोकार्धैरधुनोच्यते[14] ।
शिवा हरीतकी पथ्या चेतकी पूतनाभया ॥ हरीतकी ॥
धात्री कर्पफला तिष्या वयःस्थामलकी शिवा । आमला ॥
कलिद्रुमः कल्पवृक्षः संवर्तोऽक्षो[15] विभीतकः ॥ बहेड़ा ॥

.1 E. जिम्बुतवारिवाहाश्च धाराधर घनोम्बुभृत्. 2 F. °दकामृते. 3 F.I. °नि. 4 F. मही क्षोणी. 5 A.B.G.J. वालाशी स°. 6 A B G. have अम्भोमुक्...after भद्रश्रिय etc and these are followed by शीतला शी(त)कुम्भी स्यात्...7 A B.G.J. omit चक्षुश्रवा. 8 E. omits नार वारि... 8a H. °क्लिक°. F. विष. H. स्या सुरदारस. A.B G. सौराष्ट्रिक शौक्लिकेयो बृह्मपुत्र प्रदीपन = Amara I.7 12. 10 A.B G.J. have after this आखोविष स्याद् गोगृन्थि (B. °साद् गोन्थि) दारुमुसि (G. °मुंशि) च दारु च । स्य (B. स) च स्य वस्य गोदन्ता गौरी पाषाणदाडिमा (B.°मो) ॥ मुसामारि विष ॥ मिठामृत विषश्रेष्ठ हालाहलविषान्तक । मिठा (B. शृङ्गी विष) ॥ 11 H. ऽन्वग. 12 H.I. सूरि. 13 F. तथा. A.B.E.G J. omit मातङ्गो... 14 A.B.G.J. omit श्लोकै...15 A °ममृताक्षो. B. °ममिताक्षो. G. °ममृतेऽक्षो.

विश्व महौषध शुण्ठी नागर विश्वभेषजम् । शुण्ठी ॥
वेणुक[1] मरिच कृष्णमूषण धर्मपत्तनम् ॥ मरिच[2] ॥
काश्मीरातिविषा श्वेता विषा प्रति[3]विषारुणा । आतइच ॥
मेघाख्य मुस्तक मुस्ता[4] गाङ्गेय भद्रमुस्तकम् ॥ मुथा ॥
कुन्नट पुर[5] वन्य मुस्ताभ परिपेलवम्[6] । केउटिया मुथा ॥
यमानी दीप्यको दीप्यो भूतिकश्च यमानिका ॥ यमानी ॥
चव्य तेजोवती कोला नाकुली चविकोषणा । चइ काष्ठ[7] ॥
ग्रन्थिक पिप्पलीमूल षडग्रन्थि[8]श्चन्[9]काशिर ॥ पिपुलमूल ॥
अजाजी जरण दीप्य मागध[9] जीरक सितम् । श्वेतजीरा ॥
हृद्यगन्ध सुगन्धश्च द्वितीय कण[10]जीरकम् ॥ क्षुद्रजीरा ॥
कारवी जीरक कृष्ण पृथ्विका* चोपकुञ्चिका । कृष्णजीरा ॥
तनु कुञ्चिको[11]पकुञ्चि( )[12] स्याद् द्विधा स्थूलाल्पभेदत ॥ तद्भेद ॥
अजगन्धाजमोदाख्या खराश्वा[13] कारवी च सा । चत्रयमानी[14] ॥
खरपत्रस्तु जम्बीर[14a] पत्रपुष्प[15] फणिज्झक ॥ क्षुद्रपत्र तुलसी[16] ॥
सुगन्धको[17] गन्धनामा[18] तीक्ष्णगन्ध फणिज्झक । रक्तवर्ण तुलसी ॥
अर्जक श्वतपर्णासो गन्धपत्र[19] कुठेरक ॥ श्वेततुलसी[20] ॥
कृष्णार्जक कृष्णमल्ली कालमाल करालक । कृष्ण तुलसी[21] ॥
सुरभिस्तुलसीद्वेषा सुरसापेत राक्षसी ॥ बाबरी ॥
इन्द्राणी चेन्द्रसुरसो निर्गुण्डी सिन्धु[23]वारक । निसिन्धा ॥
भूतृण[24] गन्धखेडश्च रौहिष[25] गोमयप्रियम् ॥ गन्धतृणा ॥

1 F रेणक H बिलज ŚK VŚ वेणुन & वेणुज 2 A B G J omit वेणुक 3 E स्वेना विषारुणा F श्वेता श्यामा गुञ्जा 4 A B I मुस्त 5 E पुरुवण F पर H प्लव वल्य 6 B कुटनट दशपुर वान य परिपेलवम =Amara 2 4 132 ŚK & VŚ cite the words *s v* मुस्ताभ 7 A J omit चव्य After this line B G H I have श्रयसी कोल वल्ली च गजाह्वा गजपिप्पली = Mukta 3 60 8 A B I °ग्रन्थि वटि° F °न्थ° 9 F °धी 10 F कल° *I J पृथ्वी° 11 A G अकु° B अकि° F सञ्चिको° H I उत्कुञ्चिको 12 °कुधि B °किधि 13 E °श्वा F °ह्वा ŚK °श्वा 14 F गोर्जन 14a E °म्भी° 15 E F प्रन्थ° H I प्रस्थ° ŚK VŚ पत्र° 16 A B J omit अजगन्धा° 17 A B °चिको F °वा° 18 A B मञ्जरिकस H I मञ्जरीक 19 F °पुन पु° 20 E omits सुगन्धको 21 E पल्लास 22 ŚK I °प्रत° 23 F श्वेत° 24 H I भूस्तृण 25 E °खटञ्च रो°. H धापन्च I °आसरच

कपित्थपर्णी[1] विरजा[2] सुरसा चित्रपत्रिका[3] । कपित्थानी ॥
रक्षोघ्न.[4] सर्षप· सित[5] सिद्धार्थो गौरसर्षपः ॥ श्वेत सरिषा ॥
कृष्णिका[6] राजिकासुरी[7] स्वष्टको[8] राजसर्षप । राइ सरिषा ॥
अवाक्पुष्पी तु छत्रा स्यान्मङ्गल्या मधुरा मिसी[9] ॥ महुरी ॥
शताह्वा शतपुष्पा स्यादतिच्छत्रा[10] च[11] कारवी[12] । शुल्फा ॥
वयस्था[13] तीक्ष्णगन्धा च सूक्ष्मैला द्राविडी[14] त्रुटि ॥ छोट एलाची ॥
एला च बहुला[15] स्थूला मालेया ताडकाफलम् । बड एलाची ॥
त्रायमाणा सुभद्राणी त्रायन्ती भद्रनामिका[16] ॥ वनभादलिया ॥
यासो यवासो दुस्पर्शो धन्वयासो[17] दुरालभा । दुरालभा[18] ॥
मृणालमभयं सेव्य लाभज्जकमुशीरकम्[19] ॥ वेणामूल ॥
जलं वारि बर्हिष्ठाम्बु[20] ह्रीवेरोदीच्यवालकम्[21] । बाला ॥
विष्वक्सेना प्रिया कान्ता प्रियङ्गु: फलिनी फली ॥ प्रियङ्गु ॥
तस्करश्चोरकश्चण्डा स्पृक्का देवी[22] लता लघु । पिडिङ्ग ॥
स्थौणेयक ग्रन्थिपर्णं[23] कुशपुष्पञ्च[24] गुथकम्[25] ॥ गाँठियाला ॥
शैलाख्यञ्च शिलापुष्प शैलेय शैलज[26] गृहम्[27] । शैलज ॥
हरिवालुकमैलेयमेलवाल्वेल[27a]वालुकम् ॥ एलवालुक ॥
जीमूतमूल कचोर[28] पलाशो हिमजा शठी[29] । शठी ॥
गदाख्य[30] जरणं वाप्य पाकल कुष्ठमुत्पलम् ॥ कुड ॥

1 E °वल्ली 2 A B चि° 3 A B °पणिका 4 A B. वयोघ्न 5 F I श्वत 6 A B कृष्णको राजि सुरि च H तृणको 7 ŚK.VŚ. H I. सूरी 8 E Γ कुष्ठको G तृष्ठको H सृष्टको ŚK VŚ मुष्ठको VŚ also व्यष्टको 9 H मिशि 10 A B °स्या त्वति°. 11 A B. °ति°. 12 Γ तारकी. 13 E. कायस्था ŚK also वय स्था 14 E त्रपुटि. ŚK VŚ त्रपुटी. F. त्रिपुटा 15 E. मन्यफला 16 Γ I बलभद्रिका Γ places this line after तस्कर° H. वनभद्रिका. 17 E Γ. धनुर्यासो 18 Γ puts this line after स्थौणेयक°. 19 A.B G H उशीरमभ° कमृणालकम् 20 A B. मरिष्ठा°. 21 F H.I. वाल ह्रीवेर-बर्हिष्ठोदीच्य केशाम्बुनाम = Amara 2 4.122. 22 E Γ.I देवी पृक्का 23 A.B °पत्र. 24 A B. °ष्पा च. 25 B. गुथकं. ŚK VŚ. गुत्थकम् E. गुण्ठ°. F. गुल्म° H I ग्रन्थिकम्. 26 A B. शैल शैलेयक 27 H गुह. Γ. ग्रह 27a H I. °वालुकवालुक 28 A B G. °मूलक चोच पलासा H. पलाशा. ŚK. VŚ. कच्छोर. 29 A B सठी. F. ŚK. शटी. 30 E गन्धारय A.B. गवाक्ष-जवने.

हरेणु रेणुका कुन्ती[1] ब्राह्मणी हेमगन्धिनी । रेणुक ॥
करजारयश्चाश्वखुरो नखो[2] व्याघ्रनखो[2] नखी ॥ नखी ॥
द्विधा शङ्खनखाख्योऽन्यः शुक्त्याख्यो[3] बदरीच्छदः । शङ्खनखी ॥
द्विपः सर्पः सुवर्णाख्य[4]श्चाम्पेयो नागकेशरः[5] ॥ नागेश्वर ॥
अगुरु शृङ्गजं[6] कृष्णं लोहाख्यं लघु जोङ्गकम्[7] । अगुरु ॥
काश्मीरजं[8] कुङ्कुमञ्च वाह्लिकं शोणिताह्वयम् ॥ कुङ्कुम ॥
मृगनाभिर्मृगमदो मदः कस्तुरिकाण्डजः । कस्तुरी ॥
घनसारश्च कर्पूरं सोमसंज्ञं सिताभ्रकम् ॥ कर्पूर ॥
भद्रश्रियं मलयजं गन्धसारं सितं हिमम्[9] । चन्दन ॥
चन्द्रकान्तञ्च गोशीर्षं सर्पेष्टं[10] चन्दनं वरम् ॥ श्रीखण्डचन्दन[11] ॥
सित सुशीतलं चान्यत् सोमयोनि सितोद्भवम्[12] । श्वेतचन्दन ॥
पीतसारं सुशीतञ्च तत् पीतं हरिचन्दनम् ॥ पीतचन्दन ॥
कालीयकन्तु कालेयं कालीयञ्च[13] हरिप्रियम् । कस्तुरि[14] चन्दन ॥
ताम्रसारं[15] ताम्रवृक्षश्चन्दनं रक्तचन्दनम् ॥ रक्तचन्दन ॥
पत्तङ्गं[16] रञ्जनं रक्तं[17] पत्राङ्गञ्च कुचन्दनम् । रक्तचन्दनभेद ॥
पीतदारु मनोज्ञञ्च[18] सरलो भद्रदारु च ॥ सरल ॥
विदुलो गोपकः[19] पिण्डो वोलो गन्धरसो रसः । बोल ॥
शतपत्रं महापद्मं पुण्डरीकं सिताम्बुजम् ॥ श्वेतपद्म ॥
रक्तं कोकनदं पद्ममल्प[20]मन्यदलोहितम् । रक्तपद्म ॥
इन्दीवरं कुवलयं नीलाब्जं नीलमुत्पलम् ॥ नीलोत्पल ॥
कैरवं चन्द्रकान्तञ्च गर्दभं कुमुदं कुमुन् । शालुक ॥
तदल्पगन्धं सोमाख्यं हल्लकं[21] रक्तकैरवम् ॥ रक्त शालुक ॥

1 Γ.I. कौन्ती 2 A B. °ख. 3 A.B. शुक्तिको. 4 F. सुपर्णाख्य°. 5 A.B. °स°. 6 A B G.°ङ्गि°. F. ŚK. VŚ. भृङ्ग°. 7 Γ. °जम्. 8 F.°रक. 9 F. सितासित. 10 ŚK VŚ. सर्पीष्ट. 11 A.B.G. omit चन्द्रकान्त°... Γ. puts it after घनसारश्च... 12 H. शिलोद्भव. E.Γ. omit सित... 13 F. कालीय कालियञ्च. 14 E. कालिया काठ. 15 A.B G. °चूडम्°. H. सारम्. 16 A.B.G. पत्तङ्गी. H.I. रक्ताङ्ग. 17 E. रङ्ग. 18 Γ.H.I. °ज्ञ्च. 19 E. गोलक. ŚK.I. गोलक. 20 E.°मल°. A B.G. य(or म)लयन्य मनो(or लो)हित. ŚK. अल्पपद्मम्.I.स्वल्पमन्यच्च लोहित 21 A.B G.J तदन्यगन्धसोमाख्य सुरक्त...I.°गन्धसोमाह्य सुरक्त..

कुम्भिका वारिपर्णी च हठः[1] पानीयपृष्ठजा[2] । पाना[3] ॥
सकण्टकोऽथ[4] शैवालो जलनीली तु शैवलः[5] ॥ सिवलिलता ॥
शृङ्गाटकः क्षीरशुक्लः शृङ्गाटो जलकण्टकः । पानीफल ॥
तिरीटो मार्जनो रक्तो रोध्रो लोध्रश्च तिल्लकः[6] ॥ लोध ॥
शुक्लः शबरलोध्रोऽन्यो महालोध्रस्तु शावरः । लोध्रभेद (पाटियालोध)[7] ॥
लोहितकः* प्लीहशत्रु र्वरतिक्तश्च रोहितः[8] ॥ सोहामवृक्ष । रहड़ा ॥
किराततिक्तः कैरातो[8a] भूनिम्बः काण्डतिक्तकः । चिरता[9] ॥
चिर[10]विल्वश्चोदकीर्यो[11] नक्तमालः करञ्जकः ॥ डहरकरञ्जा ॥
पूतिकः पूतिकरजः[12] प्रकीर्यश्च सकण्टकः । लाटाकरञ्जा ॥
सिंहास्यो वाजिदन्तश्च वृषो वासाटरूपकः ॥ वासक ॥
रक्तपुष्पः कोविदारो युग्म[13]पत्रश्च कुण्डलः[14] । रक्तकाञ्चन ॥
काञ्चनालः कर्बुदारः पाकारिः काञ्चनः सितः[15] ॥ श्वेतकाञ्चन ॥
मृदुपुष्पः शुकतरुः शिरीषो विषनाशनः । शिरीष ॥
कटभी किणिही श्वेता महाश्वेता च रोहिणी[16] ॥ कॉंटा[17] शिरीष ॥
केडरीक[18][कैडर्यक?]श्चोरशुण्ठी क्षुद्रश्वेता[19]श्वनामकः । वढड़[20] ॥
शीतः श्लेष्मातकः शेलुः[21] कुद्दालो[22] बहुवारकः ॥ बहालु[23] (बहुआरि) ॥
काम्पिल्य[24]कस्तु रक्ताङ्गो गुण्डा रोचनि[25]केति सा । कमलागुड़ि ॥
धातकी ताम्रपुष्पी[26] स्यात् कुञ्जरा मद्यवासिनी ॥ धाद्की[27] ॥
गोवन्धनी[28] गन्धवल्ली[29] सहदेवा सहा च सा । पीतपुष्प दण्डोत्पला ॥
दण्डोत्पला सितैः पुष्पैर्विश्व[30]देवारुणैस्तु सा ॥ श्वेतपुष्प [ओ रक्तपुष्प]
दण्डोत्पला[31] ॥

1 F. हट . A.B.J. हेठ. 2A.B. °पुष्पिता. F. °पृष्ठक . 3A.B. वोडभाफि. 4 E. ऽस्पृ. A.B J. °ण्टा कोष्ट°. 5 A.B सेवरम्. G.J. शैवर. 6 E. तिक्तव . 7 F. omits शृङ्गाटक..... 8 F. रोही रोहितक· प्लीहशत्रुर्दाडिमपुष्पक =Amara 2.4.49 *I.रो°. 8a F.I. °तिक्त कैरात. 9E.omits द्रुवल ...10 E. चिरि°. 11A.B.G. °कास्यो. 12E.F.I.पूतिकरञ्ज पूतिव.. 13E. युग्य°. F.I युग°. 14 A.B.J काञ्चनः. 15 A.B G.J. कर्बुदारश्च पाकारिः काञ्चन पीतकाञ्चन. 16A.B J. मोहिनी. 17A.B लताशिरीष. 18A.B.कोदरिक श्चोशुण्ठी. G. कोदरीव-, I. कैडरिक°. J.कोदारक°.19 E.I. °म्बु°. 20 A.B. घोड़ानुण्ठी F.H. omit केडरीक...21 A.B.I. सेलुः. 22 E दारणो. I. °द्दालो. 23 E. रोहारि. 24 F.°ल्ल°. I. कम्पिल्ल°. 25A.B.G. गुण्डी रोचनी वेनसा. E. गुण्डारोहिणी°. 26 F. रक्त°. 27 F. धाइफूल. 28 A.B.G.J. °चन्दना. 29 F. रक्त°. 30 F. विश्वे°. 31 I. डाँडिपना.

वाट्यालकं वाट्यपुष्पं[1] समासं[2] विनया[3] बला । श्वेत बाड़्याला ॥
ऋष्यप्रोक्ता स्वतिबला पीतपुष्पा महाबला ॥ पीत बाड़्याला[4] ॥
सैरीयकः सहचरो बाणो[5] नीलकुरण्टकः । नीलझिण्टि ॥
वीरः सहचरः पीतपुष्पो दासी *कुरण्टकः ॥ पीतझिण्टि ॥
त्रिपर्णी वनकार्पासी भारद्वाजी वनोद्भवा । वनकापासी ॥
कुबेराक्षी कुलिङ्गाक्षी[6] पेटिका[7] कृष्णवृन्तिका[8] ॥ पेटारी ॥
पिचुको[9] मुचलिन्दश्च[10] कण्टकी मदनो मतः । काँटा मएन ॥
तिमिरको[11][दन्तशुद्धि[11a]]द्विवृन्तो[12] नखरञ्जकः ॥ महिन्दी (मिञ्जाति[12a])॥
शिखण्डिनी च वासन्ती यूथिका गणिका च सा । यूहिपुष्प ॥
मदयन्ती गन्धवती मोदयन्ती खरस्वना[13] ॥ मालिपुष्प ॥
शीतभीरु[14] भद्रमल्ली[15] भूमिमण्डो[16]ऽष्टपादिका । शतदलमाली ॥
कुमारिका ग्रीष्मभवा सुगन्धा वनमालिका[17] ॥ लेहालि ॥
मोहिनी[18] मल्लिकाख्या तु वटपत्रा च मोहना । त्रिपुरमाली ॥
सहस्रवीर्या दूर्वा तु मङ्गल्या भार्गवी रुहा ॥ दूर्वा ॥
शतपर्वा सितदूर्वा शतवीर्या सिता लता[19] । श्वेतदूर्वा ॥
विश्वोरोऽर्क[20] सदापुष्पी[21] रूपिकादित्यपुष्पिका ॥ आकन्द[22] ॥
श्वेतार्कोऽलर्को मन्दारो[23] राजार्को गणरूपिका[24] । श्वेत आकन्द ॥
जुङ्गच्छगन्धा छगलान्त्र्यावेगी वृद्धदारकः ॥ निजताड़क[25] ॥
सप्तला स्या[26]च्चर्मकषा[27] भूरिफेना[28] च सातला[29] । चामकसा ॥
खदिररिक्तसारः स्याद् गायत्री कण्टकिद्रुमः[30] ॥ खदिर ॥

---

1 E F I ŚK VŚ °को वाट्यपुष्पी 2 H I. ŚK VŚ समांसा E °सो F मासी च. 3 F.H VŚ विलया, ŚK विलला 4 E omits ऋष्यप्रोक्ता ..5 E नागो F वासो *I J. कुरु°. 6 A.B क°. 7 A B,G घो°. 8 A B कालवृत्तिका F. °वृत्तिका 9 F. पे°. 10 F. ŚK मुचकुन्द°. E वृचिकन्द° I सूचि (H सृति°) लिङ्गश्च 11 A.B.G त्रिमा°. 11a A °दह स्वश्च. B G °दह सुश्व. E °दभूण्डुश्च H °कोद्भोढश्च I °वोदमाटश्च 12 A B.G J कुरूभो. E निवृत्तो 12a F. & apparently also ŚK. VŚ omit this line. 13 F. स्मरस्मरा. 14 A B.J. शत°. 15 E F I ŚK VŚ °वल्ली 16 A B °मल्यश्च°. 17 F. °मल्लिका ŚK नव°. 18 A B °ह°. 19 A B क्वचित्. 20 E °श्वेरो A. वर्छरो B G J. विछरो. 21 A. °पुष्पा B °ष्पी 22 E लोहितार्क 23 A B. °र. 24 F. ŚK ... राजार्को गणरूपी प्रतापस. 25 A.B.I J. omit जुङ्ग° 26 A B J °स्या च°. 27 E F. °कसा. 28 A.B J. चर्मसाक्षा. I. चर्मसज्ञा 29 E सरवना 30 F. °क°.

सोमवल्को ब्रह्मशल्य: कदर: खदिरोपम:[1]। श्वेत खदिर (काँटा बाबूला) ॥
विट्खदिरोऽरिमेद: स्यादरिमो[3] मरुज[4]द्रुम: ॥ गुप्पा बाबूला[5] ॥
धवो धुरन्धरो वृक्ष: शकटाक्ष:[6] सितोऽसित: । धवगाछ ॥
न्यग्रोधस्तु ध्रुव: श्रृङ्गी[7] वटो वैश्रवणोदय: ॥ वटवृक्ष ॥
पिप्पलो बोधिरश्वत्थ श्चैत्यवृक्षो गजाशन: । अश्वत्थ ॥
शारद: सप्तपर्णा[8] स्याद् बृहत्त्वग् ब्रह्मनाशन: ॥ छातिम ॥
प्लक्ष: कमण्डलुवृक्ष: पर्कटी लक्षणो गिरि:[9] । पाकड़ि ॥
यज्ञाङ्गो वसु[10]वृक्षश्च हेमदुग्धोऽप्युडुम्बर: ॥ यज्ञडुम्बुर ॥
शाकवृक्षश्च शाकाख्य: खरपत्रोऽर्जुनोपम:[11] । शेगुन ॥
गजाशनाश्वपुत्री[12] च सल्लकी[13] सुरभी स्रुवा[14] ॥ शल्लयी ॥
मधूली घृतमण्डा च वायसोली[15] सुमङ्गला माकड़हाता[16] ॥
ग्राहिणी कच्छुरागम्या[17] ताम्रमूला मरूद्भवा ॥ जिराइ[18] ॥
अलम्बुषस्तु गोच्छालो[19] भूकदम्ब: कुलाहक:[20] । कुकूसिमा ॥
कैटर्य: वमनेष्टश्च[21] महानिम्बस्तु पार्वत: ॥ महानिम्ब ॥
राजादन: क्षीरवृक्ष: पलाशी वानरप्रिय: । क्षीरवृक्ष[22] ॥
तूलिनी स्यात्तूलफला तथा मोचा च शाल्मली ॥ सिमलि ॥
मोचरस: शाल्मलश्च शाल्मलीवेष्टकस्तथा[23] । शिमलि आठा ॥
कुरवक:[24] शुक्लपुष्पस्तिलक:[25] कुल[26]कोऽपि च ॥ दण्डिकुरुया[27] ॥
षट्पदेष्ट:[28] प्रावृषेण्य: कदम्बो हलधृक[°धृत्?]प्रिय:[29] । कदम्ब ॥
विकङ्कत: स्वादुकण्ट: स्रुग्दारु: मधुपर्ण्यपि ॥ वोँइचि[30] ॥

1 A.B. °रोसित.. 2 E F. बावला. 3 E I °दिरिमो. 4 °जो. 5 F. omits विट्खदिरो... 6 F.H. ŚK.VŚ. °स्य:. 7 H. शृगी. 8 E. सदैव सप्तपर्णाक्षो. 9 F. प्लक्षो जटी पर्कटी स्यात् कमण्डलतरुश्च स, while E.I. have both successively. 10 F.I. वृक्ष°. 11 H. I. शावृक्षो हलीमश्च महापत्रोऽर्जुनापम. A.B.G. हलीमश्च महावृक्षोर्जुनोसम. 12 E.I. °गोरवपत्री. F. ज्य पत्री. 13 F. शल्वरी. 14 B. सर. E. सुरा. F. श्रवा. 15 F. वायशोणी. 16 A.B.I. कांकड़ियागोरि. E. माकाच्छाना. 17 E.F.I. चान्या. 18 A.B. दुरालमाभेद. 19 A.B. गाछोलो. E. गुच्छलो. 20 E. °हल:. 21 A.G. वमनेस्व°. B. वमनेस्व°. F. परमेष्ट°. E. पवनेष्ट°. 22 E. क्षीरी°. 23 A.B.G. omit this line. 24 E.F.H.I. ŚK. VŚ. मरु°. 25 A.B.J. तिक्तक. 26 A.B.E.J. वुलिको. 27 E. नयाफुल. F.I. मरुयाफुल. 28 E. ष्टपदेन्या. A.B. षट्पादप. 29 E.F. ŚK. VŚ. °म्बश्च हरि°. 30 A.B.G. धमना.

धन्वनः पिच्छिलत्वक् च धनुर्वृक्षश्च[1] धर्मणः[2] । धामनिया गाछ ॥
कुम्भिकः[3] पुरपस्तुङ्गः पुन्नागो रक्तकेशरः[3a] ॥ पुन्नाग ॥
पिङ्गला पिच्छिला धीरा[4] कृष्णसारा च शिंशपा । शिंशपा ॥
कालस्कन्धस्तिन्दुकश्च[5] स्फूर्जकस्तिन्दुकीति च ॥ केन्दु* ॥
नीलकण्ठः पीतशाल· पीतकः प्रियकोऽप्रनः । पीतशाल[6] ॥
साद्र्योऽश्वकर्णः कुशिको[7] वन्यो दीर्घो लताद्रुमः ॥ सियाड़ि[8] ॥
मधुपुष्पो मधूकश्च गुडपुष्पो मधुद्रुमः । महुल ॥
गौरशाको मधूलो[9]ऽन्यो गिरिजः स्वल्पपत्रकः ॥ गिरिज महुल ॥
विदुलो[10] वेतसः शीतो[11] वानीरो वञ्जुल.[12] प्रिय. । वेत ॥
पूतिपुष्पोऽङ्गार[13]वृक्ष इङ्गुदी तापसप्रियः ॥ [इङ्गुदी[14]] ॥
हेमपुष्पस्त्वशोकश्च कर्णपूरो[15]ऽङ्ग[16]नाप्रियः । अशोक ॥
अशोकाभा दलैः पुष्पैर्लता साशोकरोहिणी ॥ लता अशोक[17] ॥
रक्तपुष्पो मुनितरुरगस्ति वङ्गसेनक. । रक्त वकवृक्ष[18] ॥
हिङ्गुपर्णी वेणुपत्री नाडीहिङ्गु शिवाटिका ॥ हिङ्गुपत्री[19] ॥
अजकर्णो वने[20]सर्जो महासर्जोऽसनस्तु सः । महासाल[21] ॥
धन्वी धनञ्जय. सालो[22] नदीजः ककुभोऽर्जुनः ॥ अर्जुन ॥
कट्फलः सोमवल्काख्यः सोमवृक्षश्च रोहिणी । काफल ॥
घण्टापाटलिका क्षारद्रुमुष्कः कालमुष्कक: ॥ घण्टापाटली[23] ॥
भेकी मण्डूकपर्णी तु मण्डूकी मूलपर्ण्यपि । थुलकुड़ि । केड्सक्रौकड़ि ॥
वातिङ्गनस्तु वार्ताकु वार्ताकी बृहती घरा[24] ॥ वाग्यन ॥

---

1 E. धन्नवृ°. H धर्म° 2 A B.G J omit धन्वन°... 3 E. कुम्बीकः. F. कुम्बिका. H I. ŚK. कुम्भीक . 3ᵃ A B J. °स°. 4 A B J. धारा. Γ वीरा. 5 A. तिक्तक°.B. तिक्तिकि°. *After this J. has lines 557-560. 6 A.B J नीलमण्टा (B.°मण्डा) पीतसालो जीवकोऽसन आसन । आसन॥ 7 A ह्लीसिको B. द्रिसि°. 8 E. लतापलाश. F. लताशालि. 9 A.B.J. मधूको. 10 Γ VŚ. विच्छलो 11 F.VŚ. पीतो. 12 F ŚK. VŚ. °लप्रिय . ŚK.VŚ. also प्रिय *q.v.* 13 A B.G I. °ष्पा क्षीर°. E.Γ. °पुष्प. 14 E F. जियापुता. A B G.J भुज्यपत्र. 15 F. गुच्छपुष्पा. 16 A.B G. च. E च न 17 Γ omits अशोकाभा... 18 A.B.E G.H.I.J. omit रक्तपुष्पो.., but ŚK.VŚ support it. 19 F. वशपत्री I वेतुकोनी 20 F. वन°. 21 F.असनगाछ E omits the line 22 Γ H I पार्थो. 23 A.B. भुनभुनिञा 24 A.B. वातिङ्गिनस्तु कवर्त्तो वात्तक बृहती च सा. E. वात्तिङ्किनस्तुकं वन्तो वनत्तक बृहती च सा. J. has 575-577 after this

पटोल: कर्कटो[1] राजपटोल: कुलक.[2] पटु: । पटोल ॥
तोयपर्णी[3] राजवल्ली सुपर्वी[4] कारवेल्लकः ॥ कारला ॥
चक्राङ्गी वृषपर्णी[5] च दध्यार्ली[6] च सुदर्शना । सुदर्शना (पुडियाति ॥
अर्कपत्रा सुनन्दा[7] स्यादर्कमूला विषापहा ॥ ईशामूल (ईश्वरमूल) ॥
स्नुही स्नुक् च महावृक्षो वज्रवृक्षः[8] सुधा गुडा[9] । सिज ॥
शोभाञ्जनस्तीक्ष्ण[10]गन्धा शिग्रु[11] मूलकपर्य्यपि ॥ साजिना ॥
सुगन्धा[12] स्वादुगन्धाऽन्या मधुशिग्रु:[13] शुभाञ्जनः[14] । रक्तसाजिना ॥
प्रपौण्डरीकं चक्षुष्यं सितं श्रीपुष्पपुण्डरी[15] ॥ स्थलपद्म ॥
फेनः समुद्रफेनोऽब्धिकफश्चाम्भोरजो मलः[16] । समुद्रफेन ॥
वरुणस्तिक्तशाकश्च[16*] सेतु[17]वृक्षोऽम्भसांपतिः ॥ वरुण ॥
वैजयन्ती च तर्कारी जयन्ती विजया जया । जयन्ती ॥
समष्ठी तोयवृन्दश्च गण्डीरो [ऽम्बु][17*]मयूरकः ॥ महावाटि ॥
सालिश्च:[18] सितसारश्च जम्भलो[19] लोहमारकः । सालिश्चा ॥
मार्षी[20] विषघ्नी मत्स्याक्षी चक्राङ्गी हिलमोचिका ॥ हिश्चा शाक ॥
लाङ्गली शारदी तोयपिप्पली शकुलादनी । कौंचडाशाक[21] ॥
पीलुपर्णी घनरसो हस्तिपर्णी च मोरटः ॥ लता चडार[22] ॥
शीतद्रु:[23] सरल: साल्य:[24] क्षीरवान् क्षीर[25]मोरटः । क्षीरचडार[26] ॥
चक्रकालो महाकालः किम्पाकः काक[27]मर्दकः ॥ महाकाल० ॥
पयस्या सूर्यवल्ली च सितपर्ण्य[28]र्कपुष्पिका । एकलविरा ॥
गिरिवल्ली[29] महाश्वेता स्थूलपुष्पा सिता क्वचित् ॥ पर्वतीय अपराजिता ॥

---

1 H.I. वर्वशो. 2 A.B. कुशला. E बुशालो ŚK. credit Ratna. with कर्कशदल, कुलज,, वाजिमान्, लताफल, राजफल, वरतिक्त, अमृताफल 3 F.I. °वल्ली. 4 Γ. मधुवल्ली. 5 A.B.E.G J. वृष°. F. °कर्णी. 6 Γ. दध्यानी. 7 B. सनन्दा E. मि°. 8 A.J. वज्रवृष. B. वर्जविष. E. वर्जविष. 9 F. गुडा. 10 F. ŚK. कृष्ण°. 11 A.B सिग्रु 12 F. सुरङ्गा. ŚK I. सुरङ्गी. 13 ŚK. मधुलग्न.. 14 A.B.G J. सु°. 15 A.E °पण्डरी F.H. प्रपौ°...शीन .16 Γ.H. स्वाऍवजो मल I. स्वाऍवयोनि च. Γ.H.I. have प्रपौण्डरीर... after 419. 16* A.B.E. °सार°. 17 A.E स्योन°. B. मातो 17* H. ऽम्ब°. I. °मम्बू°. Others omit this line 18 F. सालीञ्च. 19 F.I चनूरो. G J जन्तुघ्न. 20 ŚK. मम्बी H. मषी. I. मारि°. 21 A.B E. omit मार्षी . 22 A.B.E.J. हस्तिकर्णपलाश. 23 E मीन°. G.J. पीन°. H I. सिन°. 24 E. शाल्य . 25 A.B.E. सारवान् क्षार°. 26 Γ. omits शीतद्रु..27 A.B.E. कास°. ●J. has 611-612 after this. 28 B E. °र्णी च. F. घनवल्य°. H.I. °पर्णी च घनवल्यर्क°. 29 Γ.H.I. °कर्णी.

ओष्ठी[1] रक्तफला बिम्बी तुण्डकेरी[2] च बिम्बिका । वेलाकुचा ॥
इक्ष्वाकुः कटुकालाबुस्तिक्ततुम्बी नृपा[3]त्मजा ॥ तितलाउ ॥
मत्स्याक्षी सुस्वरा[4] ब्राह्मी वयस्था ब्रह्मचारिणी । ब्राह्मी ॥
गण्डकाली[5] नमस्कारी समङ्गा खदिरे[6]त्यपि ॥ वराक्रान्ता ॥
सर्पकङ्कालिका वीक्ष्णा विषदंष्ट्रा विषापहा[7] । सापकाँकालि लता ॥
सर्प[8]सहा सर्पनामा सर्पाक्षी सर्पघातिनी ॥ सापकाँकालिर भेद ॥
गोधापदी तु सुवहा त्रिपदा हंसपद्यपि । गोहालीया[9] ॥
शुकाख्या स्याच्छुक[10]नासा शुकजिह्वा[11] शुकानना ॥ शुयाठुँठि ॥
वज्रपर्ण्य[12]स्थिसंहारो ग्रन्थिमान् कुलिशोऽमरः[13] । अयेव । हाड़जोड़ा ॥
मधुस्रवा हंसपादी त्रिपदी हंसपादवत्[14] ॥ हंसपादी ॥
सूचिपुष्पो हलीनश्च[15] जम्बुलः केतकीति च । केतकी ॥
करमर्दी[16] वनेक्षुद्रा कराम्लः[17] करमर्दकः[18] ॥ पाणि आला[19] (करन्द H) ॥
हस्तिकोलि र्गो[20]घण्टा घोण्टा स्याद्[21] बदरीच्छदः[22] । शेयाकुल[23](डोमा°)॥
परूषकं परूपं स्यात् किञ्चिन्नागदलोपमम् ॥ परूपा वृक्ष ॥
उत्तानकश्चाम्बुपत्रा जटिला शुक्लोच्चटा । उच्चटामूल ॥
`उच्चटा तु कुलिंगी* स्यात्सैवोक्ता कुक्कुटी कचित् ॥ श्वेतउच्चटामूल'[24] ॥
छत्रपत्रः शिवो[25] भूर्जो भूर्जपत्रः स्थिरच्छदः । भूर्जपत्र ॥
कुन्ततृणं[26] सुगन्धश्च तृणशम्भु[27] सुशीतलम्[28] ॥ नाकदोना (नागदना)॥

1 F.तुष्टि. 2 E तुण्डकेरा. F.तुण्डी°. I तुण्डि°. 3 F °म्बुजा. B तु या°. 4 F सुरसा. 5 ŚK. °कारी. I.गन्ध°. 6 F. खरिरी°. H.I. खदिरी 7 A.B.E.G.J. omit this line. H.I. have it after the next. 8 E. सूघ्य°. B. सुम्घ°. A. सुज्य. 9 A.B.E.G.J. omit this line. H.I. गोधावल्ली .. विदला (I. त्रिदला) 'हसपाद्यपि. 10 A.B.E. शुष्क°. 11 A.B.E. सुसक्षा च. H. I. शुकचञ्चु. 12 F. °दन्त्य°. H.I. ŚK. VŚ. °वन्ल्य°. 13 A. °रप. B.E. 'वस. 14 E. पादवित्. F. °पद्यपि. 15 F.J. हलिन°. I. हलिम°. 16 A B. °मर्दो. 17 A.B.C.I.J. वराम्ल. 18 A.B.E J. 'क. 19 A.B. पानिआमला 20 F. 'घोण्टा. I.'घण्टो. 21 A.G. घोटास्यो. 22 A. 'रिच्छदः. E. गिरि. 23 A.B.J. ग्रामवदरि. *I. कुलिङ्ग. 24 A.B.E.G J. omit उत्तानक..F. has मासी कृष्णजटा पेपी जटिला चक्रलोच्चटा. ŚK. credits Ratna. with the following synonyms of उच्चटा, *q.v.*, अम्बुपत्रा, जटिला, शुक्ला and उत्तानक. 25 A.B. शिवा. 26 A.B. कत्न°. F. ŚK. कत्तृणञ्च. H.I. दल°. 27 A. तृण सम्भु. B. °सम्भु. E. °सस्तु. F. तृण शीत°. H.I. °शून्यं. 28 G. °दम्.

वराह: कृष्णपिण्डारु:[1] कृष्णपिण्डी[2]तकस्तु स: । पिण्डरा ॥
पिण्डीतक: शुक्लपुष्प: पीतपुष्पस्तथापर: ॥ पिण्डराभेद ॥
मूले पत्रे वचाकारश्छत्राकश्छत्रपत्रक:[3] । [छातारिया विष] ॥
धूपक: स्याद्[4] भोजनको[4a] नदीभल्लातको[5] मत: ॥ [नदीभल्लातक] ॥
अर्शोघ्नी मुसली[6] ताली तालमूली खलिन्यपि[7] । तालमूली ॥
भृङ्गराज: केशराजो भृङ्ग: पत्तङ्ग[8]मार्कवौ ॥ भृङ्गराज ॥
धूस्तूरक[9]: शठो धूर्त उन्मत्त: कनकाह्वय: । धुतरा ॥
उत्तमा दुग्धिका युग्मफलोत्तम[10]फलिन्यपि ॥ चीरायी[11] ॥
प्रसारणी च गन्धाली भद्रकाली[12] कटम्भरा[13] । गाँधालि ॥
अजलोमा शिखी[14] केशी महा[15]ह्रस्वाग्रपर्ण्यपि[16] ॥ [केशी] ॥
अल्पकेशी तु गोलोमी भूतकेशी च केश्यपि । भूतकेशी ॥
नेत्रामयहरी चान्या कटुका पीतरोहिणी ॥ [पीत] कटुकी[17] ॥
अवाक्पुष्पी त्वध:पुष्पा[18] मङ्गल्यामरपुष्पिका[19] । हेठाहुलि[20] ॥
महाजम्बु[21] महापत्रा राजजम्बुर्बृहत्फला ॥ बड़जाम ॥
सूक्ष्म[22]कृष्णफला जम्बु दीर्घपत्रा च मध्यमा । कादा जाम ॥
भूमिजम्बु: काकजम्बु र्नादेयी[23] सित[24]वल्लरी ॥ भूमि जाम ॥
पाषाणभिदश्मभेद:[25] शिलाभेदोऽश्मभित्तथा । पाषाणभेदी ॥
कपाटचक्र[26] चक्राङ्गी[27] कपोटचक्र[28]श्मह्रत्[29] ॥कपाटतृशु(गु)रा(करडिया)॥
वृत्तादनी वृत्तरुहा वन्दाको[30] नीलवल्ल्यपि[31] । बाँदु ॥

---

1 F. पिण्डीर. H.I. पिण्डार 2 F. °रक°. E J. °पिण्डा°. 3 F. छत्रवृक्षो तृणश्छत्रोऽति-छत्रक कटु. I. छत्रातिछत्रक पटु. 4 A.B. वृक स्याभो°. E. विषकन्या°. 4[a] B. °कोन न°. 5 A.B.E. °की. F. omits the line. 6 F.I.J. °व°. 7 A.B E. गणोन्यपा. F. स्वसि°. I. खलीत्यपि. 8 B E मत्तङ्ग°. A. मर्त्तङ्गमार्कर I. पत्राङ्ग°. 9 A.B. धु°. 10 F. VŚ. दुग्धी फलोत्तमा. .H. °करिण्यसो. I. °करण्यसो. Text on ŚK. 11 A.B.E.G.J. omit the *line. H.I. have after this* कण्टकी स्यात(I. स्याम°)कन्दश्च शिखी सितशिव· खमी । खमी. See 593-594 *infra.* 12 F. °पर्णी 13 A.B.E J. कटुम्बरा. H. I. कटु°. 14 A.B. सिका. E. घीका. 15 F. °दु. 16 A B.E. प्रपर्ण्यपि. 17 F. omits the line. 18 F. °पुष्पी. 19 A. मधुरो(E °रा°)ष्पुर्पी B.मधुरापुष्पी. H मधुपुष्प्यपि. I.मधुपर्ण्यपि. 20 F.हेलपुष्पी. A.B.E. घोराहुली. 21 A.B.E.°जाम्बु 22 F. सूक्ष्म·. 23 A.B.°या. 24 F. ŚK. VŚ. शीतपल्लवा. G. शीन°. H.I. पीन°, and have after this line, वृक्षोन्नत: कर्णिकारो नकुचो निकुचो डहु· । डहुया ॥ =623,660 *infra*. 25 A.B.E. °भेदाश्ममभेदो. 26 F. VŚ. कवाटवक्र (VŚ. also °चक्रं). 27 F.VŚ.वराग्र.I.°ङ्ग. 28 F. VŚ. कवोडवक्र°. I.(VŚ. also) कपोत°. 29 A.E. °श्मभूत्. B. °श्मभूत्. F. °जित्. VŚ. °त्रजित् & °श्मभित्. 30 A.B.E.J. वलापि. I.°की. 31 B. °वल्लरि. A.E. वल्ल(ल्व)वि.

सालनः सालनिर्यासः सर्जः[1] सर्जरसस्तु सः ॥ धुना ॥
शोभाञ्जनस्य यद्बीजं तत् श्वेत[3]मरिचं तथा । साजिना बिच[4] ॥
व्रीडा[5] कुलाली चक्षुष्या कुम्भकारी कुलत्थिका[6] ॥ वनकुलत्थ ॥
तोयप्रसादनफलं कतकं द्रावणं तथा[7] । [निर्मलीफल] ॥
कासीसं[8] धातुकासीसं हरितं[9] तच्च लोहितम्[10] ॥ हिराकस ॥
द्वितीयं पुष्पकासीसमसितं[11]श्च सितञ्च तत् । पुष्पकाशीश ॥
सुवीरकं पार्वतेयं सौवीरं नीलमञ्जनम् ॥ सौवीराञ्जन ॥
स्रोतो[12]ऽञ्जनं नदीज[13]ञ्च कृष्णस्रोतो जयामलम्[14] । [स्रोतोञ्जन] ॥
तार्क्ष्यं शैलं नीलवर्णमञ्जनञ्च रसाञ्जनम्[15] ॥ रसाञ्जन ॥
दार्व्याः क्वाथोद्भवं चान्यत् कृत्रिमं तद्रसाञ्जनम्[16] । [रसाञ्जनभेद] ॥
गिरिमृद् गौरिकं धातू रक्तं लोहितमृत्तिका ॥ गिरि ॥
सुवर्णं गैरिकं चान्यत् सुरक्तं स्वर्णगैरिकम् । स्वर्णगिरि[17] ॥
माक्षिकं धातुमाक्षिकं तार्प्यं ताप्युत्थसंज्ञकम् ॥ धातुमाक्षिक[18] ॥
पाकशुक्ला शिलाधातुः कठिनी कर्कटिः[19] खटिः । खड़ि ॥
मूषा[20]तुत्थं कांस्य[21]नीलं तुत्थकं शिखिकण्ठ[22]वत् ॥ तुतिया ॥
अन्यत् कर्परिकातुत्थममृतासङ्गसंज्ञकम् । खपुरिया[23] ॥
हरितालमलं तालं वर्णकं नट[24]भूषणम् ॥ हरिताल ॥
गन्धको गन्धपाषाणः पामाघ्नश्च सुगन्धकः । गन्धक ॥
रक्तं मर्कटशीर्षं[25] तु हिङ्गुलं दारदो[26] रसः ॥ हिङ्गुल ॥
शिलाजत्वश्मजं शैलं शिलोत्थं च तथाद्रिजम्[27] । शिलाजतु ॥

---

1 A.B. सर्ज्यः सर्यं°. 2 A B. सो° or सो°. 3 A ततुस°. B. ततुतम°. 4 F.,I. & H. have after this प्रपोण्डरीक... & फेन समुद्र... 5 A. विड (B. विड°) फेलिनि. E. वीडफेलीलि. G.वूडिक°, F.VŚ.अवि. H.पीता. I.पीत°. 6 A.B.E.°त्थिता. 7 A B.E.J. omit the line, but ŚK VŚ. support it. 8 F.I. every where काशीश. 9 A.B. हारितं. E.हारिक्तं. 10 A.°च्छनासम°. B.चनासम. 11 B सुसाज. A.पुस।ज E.शुलाजं. I.सुसीत. The text of the two lines is supported by ŚK. and VŚ. 12 A. सैभा°. E. सोभा°. 13 A E. °य°. 14 °मुलं. E. °मूल. F. जलाञ्जन. H.I जयाजन. 15 A.E.°मन. 16 B. omits स्रोतोऽञ्जनं ....A.B.E J. put मूषातुत्थ...after this. 17 F. omits गिरिमृद् ...18 A.B. सुवर्णमाक्षिक. 19 F. कर्कडी. I.चखडी तथा. 20 A.E. मुसा°. F. घपातित्थ. 21 F. कास्यनि°. 22 H.°कण्ठवं. 23 F. omits अन्यत् ... 24 A B.E.G.J. कट°. 25 F.H.I. °शीर्षञ्च. 26 F. दरदो. 27 F....लमश्मजत्वथ चाद्रिक.

सौराष्ट्री मृत्तिका[1] मृत्स्ना काची[1a] च सित[2]पर्पटी ॥ सोराटिमाटि ॥
मनःशिला मनोज्ञा[3] च नैपाली कुलटी[4] शिला । मनःशिला ॥
अद्रिसारस्त्वयः शस्त्रं पिण्डं स्याल्लोह[5]मायसम् ॥ लोहा ॥
काला[6]यसं काल[7]लोहं रुक्मं[8] तत्तीक्ष्णमन्यथा । तीखा ॥
रक्तं वरिष्ठं[9] म्लेच्छास्यं[10] ताम्रं शुल्व[11]मुदुम्बरम् ॥ तामा ॥
नागं बहुमलं[12] चीनं पिष्टं योगेष्टसीसकम् । सीसा ॥
रङ्गं वङ्गञ्च कास्तीरं[13] मृदङ्गं[14] त्रपु पिच्चटम् ॥ राङ्ग ॥
सुवर्णरजतादन्यद् द्रव्यं[15] कुप्यमुदाहृतम् । ताम्रादि ॥
रुचकं कृष्णलवणमक्षं सौवर्चलञ्च तत् ॥ सौवर्चल लवण ॥
विड्गन्धं काललवणं विडं विड्लवणं तथा । विट् लवण ॥
सामुद्रं यत्तु लवणं त्रिकूटं कडक[16]ञ्च तत् ॥ बड़ कड़कचा ॥
उषं तथो[17]द्भिदं पाक्यं[18] लवणं पांशुजं पटु । पांशुलवण[19] ॥
रोमकं रोमलवणं पाश्चात्याकर[20]सम्भवम्[21] ॥ साम्भर लवण ॥
कपोतः[22] स्वर्जिका स्वर्जिः सुघ्नकश्च[23] सुवर्चिका । साचित्तार ॥
सिता शुक्लोपला शुक्ला शर्करा च सितोपला ॥ चिनि[24] ॥
मधु पुष्परसः क्षौद्रं मकरन्दश्च माक्षिकम् । मधु ॥
तुगाक्षीरी तुकाक्षीरी त्वक्क्षीरी पार्थिवी[25] तुगा[26] ॥ वंशलोचनाभेद ॥
स्याद् वंशरोचना वांशी तादृशी[27] वंशजा शुभा[28] । वंशलोचना ॥

1 I J. पार्वती. 1[a] A. B. E G. कासा. 2 A. सीत°. B. श्वासि°. F शीत°. F. पङ्क°. 3 B. I. °ह्वा. 4 F. I. कुनटी. 5 F. लोह°. 6 F. I. कृष्णा°. 7 F °लोह 8 A. B. I रूक्ष°. E. रुक्मामन्त°. 9 A. B. मरिष्ठ. E. J. मरिष्टं. 10 A B. E. °क्ष F. °स्य 11 A. सुल्ल°. B. सुल्य°. 12 F. महाबल. 13 A. B. किद्रिव. E. किस्विच. H. कच्चीर I. काश्टीर. 14 मृदन्का. E मृद्रचा. I. मृदङ्ग A. is pierced here. 15 A. °दन्यात् दन्य B. °जदात नातदन्य. F. कुच्य कुप्य°. 16 A. B. E. G. I. कटुक°. F. करव°. H. वटक°. 17 H. उप्मज तथो°. I. उप्णन्तयो ŚK. (*s.v.* पांशुजम्) औद्भिद. 18 F. पाच्य. 19 A B. E. G. J. omit उषं...20 A E. G. पश्चाशारश्च. B. स्वस्यकारम्भ°. H. °त्य कर°. 21 A. B. सम्भर. H. I. have after this lines 733-734, which are followed, in I., by सौभाग्य सुभग प्रोक्त धातुक टङ्कणोत्तम. 22 F. कापोत. 23 E. श्लक्ष्णको च. F. सर्जिका सर्जि स्वर्जका. H. धौघ्निका. 24 F. puts this after मधु.. 25 A. G. पार्थवी. B. पथवी. E. पार्थवि. 26 A. B. E G. तालक्षीरिका. 27 A. सादृपी. E माद्र(or दु)शी. B. °रोचना सिता दुरिस स च सभा. 28 F. ŚK. combine this line and the previous one into तुगाक्षीरी शुभा वांशी वंशजा वंशरो(लो)चना (which also I. has) and F. puts it before मधु...

वीरा पयस्या काकोली ध्वांक्षोली सित[1]पाक्यपि ॥ काकोली ॥
द्वितीया क्षीरकाकोली महावीरा सुकोल्यपि[2] । क्षीरकाकोली ॥
याज्ञिको[3] ह्रस्व[4]गर्भश्च बर्हिर्दर्भः कुथः कुशः ॥ कुश ॥
सूच्यग्रो[5] दर्भकस्तूल्लु (र्)[6] जूर्णाख्यश्च खरच्छदः । उलु । जुनघास ॥
इक्षवालिकेक्षुतुल्या स्यादनिक्षु[7]रिक्षुवालिका ॥ आनाखु[8] ॥
घायसेक्षुश्च काण्डेक्षुः काश[9]श्चामरपुष्पकः । काशिया ॥
कालङ्कत[10]श्चारिमर्दः कास[11]मर्दस्तु कर्कशः ॥ कालकासोंदा[12] ॥
पोटगलो वृहत्काशः काकेक्षुः स च खगाहः[13] । खागड़ा ॥
इषु काण्डः शरो बाणो मुञ्जस्तेजनगुन्द्रकौ ॥ [शर] ॥
इत्कटो बहुमूलश्च वाटी दीर्घः खरच्छदः[13a] । इकड़ ॥
क्षुद्रा घुलञ्चो[14] गोजिह्वा गुन्द्रा गुत्थो[15] गवेधुका ॥ देधान (गड़्गड़) ॥
कीटजा क्रिमिजा लाक्षा जतुका च गराधिका[16] । लाक्षा[17] ॥
कुमारजीवसंज्ञो य. स पुत्रञ्जीवको[18] द्रुमः ॥ जियाछ्रि गाछ ॥
पद्मोत्तमविकाशः स्यात् कुसुम्भः शरटस्तथा । कुसुमफुलेर गाछ[19] ॥
ऋक्षगन्धा सर्प[20]गन्धा ऋषिजाङ्गलक[21]स्तथा ॥ सर्पगन्धा वृक्ष[22] ॥
आस्फोतकः सुगन्धश्च[23] भूपलाशो विशल्यकृत् । विशाली (हापरमाली) ॥
भद्रा च मलपू फल्गुः काकोडुम्बरिका च सा ॥ डुमरी ॥
शिवी ब्रह्मी कचिच्छङ्खपुष्पी धूसरपत्रिका । शङ्खपुष्पी[23a] ॥
वीरतरु र्वीरवृक्षो वृहद्धान्यो[24] ऽश्मरीहरः[25] ॥ बड़घना[26] (बडचणाH.) ॥

1 F. VŚ. SK. शीत°. 2 A. E. सुककृसे(शो). B. सुकत्रिसो. H.I. °शुपाक्यसो. 3 A.B.E G.J. पाक्रिको 4 A.B E G. ह्रसुदर्भ°. H. I. ह्रस्वद°. 5 A. सुरवा. B. सुवर्दा. 6 I. सूच्यग्रस्तूच्चको दर्भो. F. सुसूर्यस्तूलुश्चोदर्भो. 7 F. °वालिका परा. 8 A.B E.J omit इक्षवालि°... ŚK. *s.v.* इक्षुतुल्या. 9 A.B.E. घास°. 10 A.B.E.G. कालान्तक कोरि(पि)मर्द°. 11 A I. काक°. 12 F. omits कालङ्कत...and H.I. have it after 464. 13 F.VŚ. खड्गक H. खड्गज. ŚK. खग्गड. 13a H.I. इकुटो(I. इक°) बहु ूल च (I. °लश्च) नाडी दीर्घखरच्छद ।. 14 F. क्षुत् घुलञ्चो. H. क्षुतघ्न पुंज. 15 F. गुल्म°. Text on ŚK. & VŚ. 16 ŚK & VŚ. also गरापिका & गवाधिका. F. गवायिका. H I. गवाटिका. Cf. गवाधिका Kn. 17 A B.E.G. omit पोटगलो.. 18 A.B.E.G. कुमारी जीवसञ्ज्ञोऽन्य सपुत्रो जीवको...H I. °य समुद्रो जी°. 19 A.B.E.J. omit पद्मोत्तम°...H.I. करट° for शरट°. 20 F. ऋष्य°. 21 F. °लिका. VŚ. ŚK. °लिकी 22 F. ऋषिजाङ्गला. 23 ŚK. (*s v.* भूपलाश.) आस्फोडक सुकल्कश्च...but VŚ. on the same word cites the line. A.B.E. omit it. I. आस्फोडक. 23a All except H.I. omit this line. 24 F. ŚK.H.I. बृहद्वातो. 25 A.B.E. °पुन or °पुन. H.I. रिपु. 26 F. देघान.

चिन्नको[1] व्रीहिभेदोऽपि गुणैः श्यामाकसन्निभः । चिना ॥
चणकोमातसी चौमी[2] रुद्रपत्नी सुवर्चला[3] ॥ ममन्या ॥
गर्मुटिका व्रीहिभेदो गर्मूच्छामाकरा (?) गुणै । [माडुया] ॥[4]
कालवृन्तस्ताम्रवृन्तः[5] कुलत्थश्च कुलत्थिका[6] ॥ कुरिथकलाइ ॥
आम्रो रसालश्चूतः स्यात् सहकारः सुगन्धवान् । आम्र[7] ॥
प्राचीनामलकं यत्तु पानीयामलकं हि तत् ॥ पानि आमला ॥
सरश्च दध्युत्तरकं[8] दधिस्नेहस्तु कद्वरम् । दधिसर ॥
हैयङ्गवीनं सरजं नवनीतञ्च मन्थजम्[8a] ॥ नुनी ॥
क्षीरं सद्यःप्रसूतायाः पेयूषं मलिनं घनम् । पेयूस[9] ॥
सप्तरात्रात् परं क्षीरमप्रसन्नं[10] च मोरटम् ॥ मोरट[11] ॥
दध्ना सह पयः पक्वं यत्तु सा दधिकूर्चिका । छेना ॥
तक्रेण पक्वं यत् क्षीरं सा भवेत् तक्रकूर्चिका ॥ तक्रछेना ॥
गोमयं जगलं गोविड् गोहन्नं[12] तच्च गोशकृत् । [गोबर] ॥
सुपर्णो गरुडस्तार्क्ष्यो वैनतेयः खगाधिपः ॥ गरुड़ ॥
शकुन्तो विहगः पक्षी विहंगो वि. खगोऽण्डजः । पक्षी ॥
मधुपो भ्रमरो भृंगो द्विरेफोऽलिस्तु षट्पदः ॥ भ्रमर ॥
कोकिलः परपुष्टश्च मत्ताख्यो[12a]ऽन्यभृतः पिकः । कोकिल[13] ॥
उलूकः[14] कौशिकः पेचः काकभीरुर्निशाचरः ॥ पेचा ॥
मयूरोऽहिरिपुर्बर्हो शिखी केकी शिखण्डिनि । मयूर[15] ॥
सारसः शतपत्रश्च दार्वाघाटश्च[16] लक्ष्मणः ॥ सारस ॥
कुलिङ्गः कलविङ्कश्च चटको वेश्मजोऽपरः । चटक ॥
कृकवाकुस्ताम्रचूडः कुक्कुटश्चरणायुधः ॥ कुक्कुट ॥
मीनो वैसारिणो मत्स्यः पृथुरोमा झषोऽण्डजः । मत्स्य ॥
अश्वस्तुरङ्गमो वाजी तुरङ्गस्तुरगो हयः ॥ घोटक ॥

1 I. तिलको. All except H.I. omit this line. 2 A.B E.J.क्षामा. H क्षुमा. 3 A. B.E. सुवर्चिका. 4 A.B E G H.I.J omit गर्मुटिका . 5 F.°वृक्ष . 6 A.B. °त्थक . 7 F. omits आम्रो . 8 A E.J. दध्यन्त°. B. दध्यास्त°. 8a H.I. नवोद्धृतम् 9 A.B.J. सद्योदधि(?). 10 A J. मपन स. B. मपल स. E. पमल्ल स H I तत्प्र°. 11 A.B.E. रसाला. 12 ŚK.VŚ. also गोहल्ल. H. गोमल. I. गोहल्ल छगण गोविट् गोमय .. 12a I. मत्ताक्षो. 13 A.B E G J. omit गोमय.. 14 A.B.E उल्लूक. 15 A.B.G J. *abruptly end here.* 16 E. दार्वीघोटश्च.

वासन्तको द्वि[1]ककुदः करभोष्ट्रक्रमेलकाः[2] । उट् ॥
उक्षा गौ वृषभोऽनड्वानृषभः ककुद्मी वृषः ॥ वृष ॥
माहेयी सुरभी चासौ सौरभेयी च गौरिला । गाइ[2a] ॥
पोत्री दंष्ट्री किरिः कोलो वराहक्रोडशूकराः[3] ॥ शूकर ॥
शाखामृगः प्लवङ्गश्च मर्कटो वानरः कपिः । वानर ॥
वृषदंशो बिडालश्च[3a] मार्जारो मूषिकद्विषन्[4] ॥ बिराल ॥
शुनकः सारमेयः श्वा मृगदंशश्च कुक्कुरः । कुक्कुर ॥
गोमायुः क्रोष्टुकः क्रोष्टा शृगालो जम्बुकः शिवा ॥ शृगाल ॥
काको ध्वांक्षश्चात्मघोषो वायसो बलिभुग् [द्विकः[5]] । काक ॥
शयस्तु कृकलाकी च शरटः कृकलाशकः[6] ॥ काँक्लास ॥
मनुजः पुम्पो मर्त्यो मानवश्च नरः[7] पुमान् । पुरुष ॥
अङ्गना ललिता योषित् स्त्री नारी प्रमदाबला ॥ स्त्री ॥
आलिङ्गनं परिष्वङ्ग आश्लेष उपगूहनम् । आलिङ्गन ॥
व्यवायो ग्राम्यधर्मश्च मैथुनं सुरतं रतम् ॥ मैथुन ॥
गुर्वी चापन्नसत्त्वा स्यादन्तर्वत्नी च गर्भिणी । गर्भिणी ॥
कायो देहः शरीरञ्च गात्रं क्षेत्रं[8] तनुर्वपुः ॥ शरीर ॥
उत्तमाङ्गं शिरः शीर्षं कमुण्डो मूर्धमस्तकम् । मस्तक ॥
मुखास्यं लपनं तुण्डं वक्त्रं वदनमाननम् ॥ मुख ॥
लोचनं प्रेक्षणं चक्षुर्नेत्रं नयनमक्षि दृक् । नयन ॥
मेढ्रं शेफो ध्वजो लिङ्गं लाङ्गुलं शिश्नसाधनम् ॥ लिङ्ग ॥
मुष्कमण्डमपानञ्च वृषणं फलकोषकम् । [मुष्क] ॥
गुह्योपस्थमपत्यावाध्वा योनि प्रजननं भगम् ॥ भग ॥
आयतनं त्वधिष्ठानमाशयः स्थानमाश्रयः । स्थान ॥
समीपनिकटाभ्याससमर्यान्तिकसन्निधि[9] ॥ समीप ॥
संस्तरः प्रस्तरः शय्या रचिता वल्कलादिभिः । शय्या ॥
वर्चः विट्टं पुरीषो विड् विष्ठोच्चारः[10] शकृन्मलम् ॥ विष्ठा ॥
लोहितं रुधिरं रक्तमसृगास्रञ्च शोणितम् । रक्त ॥

1 E ध्धि°. 2 E. °लिका. 2a I. has after this: लुलापो महिषो वाहद्विषत्कासरसैरिभा । महिष ॥ 3 E. पोत्री दष्टिवेलि कोला वराह क्रोडशूकर. 3a E. विरा°. 4 E.I. °द्विप. 5 E.H.I द्विज 6 H.. .प्रचनाकी च सरट कृकलासक । 7 H. नामर (ना नर ?). 8 E क्षेत्र. 9 E °धि. 10 E. °र.

पललञ्च पललं मांसं क्रव्यं पिशितमामिषम् ॥ मांस[1] ॥
भैषज्यं भेषजं चायुर्द्रव्यमौषधमौषधी[2] । औषध ॥
चिकित्सितं प्रतीकारश्चिकित्सा च भिषग्जितम्[3] ॥ चिकित्सा ॥
निष्णातः कुशलोऽभिज्ञः[3a] प्रवीणो निपुणः कृती । कुशल[4] ॥
गोष्ठी संसत् सभास्थानं समाजः परिषत् सदः ॥ सभा ॥
सदृक्षं[5] सन्निभं तुल्यं समानं सदृशं समम् । समान ॥
भूयोऽतिप्रचुरं भूरि प्रभूतं बहुलं बहु ॥ विस्तर[6] ॥
कोष्णं कवोष्णं मन्दोष्णं कदुष्णं किञ्चिदुष्णकम् । किञ्चिदुष्ण ॥
जग्धिः प्रत्यवसानञ्च भक्षणं भोजनाशनम् ॥ भोजन ॥
छर्दनोल्लेखनं[7] छर्दि वमनं वमथुर्वमिः । वमन ॥
प्रस्कन्दनं[8] विरेकश्च रेचनञ्च विरेचनम् ॥ रेचन ॥
सम्मार्जनञ्च संशुद्धिः संशोधनविशोधने । सशुद्धि ॥
वस्त्रमाच्छादनं चेलं वासो वसनमंशुकम् ॥ वस्त्र[10] ॥
रिक्थमृक्थं वसु[11] द्रव्यं द्रविणं विभवो धनम् । धन[12] ॥
अरण्यमटवी कक्षं विपिनं काननं वनम् ॥ वन ॥
भूरुहः पादपो वृक्षस्तरुः शाखी द्रुमोऽङ्घ्रिपः । वृक्ष ॥
महीधरोऽचलः शैलो नगोऽद्रिः पर्वतो गिरिः ॥ पर्वत ॥
पाषाणः[12a] प्रस्तरो ग्रावा दृशदश्मोपलः[13] शिला । प्रस्तर ॥
उदधिर्जलधिश्चाब्धिः समुद्रः सागरोऽर्णवः ॥ समुद्र ॥
मन्दाकिनी जाह्नवी च गङ्गा सुर[14]सरिद्वरा । गङ्गा ॥
व्योमान्तरीक्षमाकाशं गगनं खं वियन्नभः ॥ आकाश ॥
तुषारः स्यादवश्यायः प्रालेयं तुहिनं हिमम् । हिम ॥
छिद्रं निर्व्यथनं रन्ध्रं शुषिरं विवरं बिलम् ॥ गर्त ॥
सङ्गरः समरो युद्धं संग्रामो रणमाहव. । रण ॥
सततं सन्ततजस्रं नित्यानवरतानिशम् ॥ नित्य ॥
सत्वरं त्वरितं तूर्णं शीघ्रं क्षिप्रमरं द्रुतम् । शीघ्र ॥

---

1 F. omits सुपर्णो गरुड°...2 F.I. °धि. 3 E.I. °ता. H. भिषग्गिता. 3a I. विज्ञ. 4 H. विस्तर. 5 E सदृङ्ग. 6 F H. omit निष्णातः... 7 F. वान्तिरुल्ले°. 8 E. °स्य° or °क्ष°.H.°स्य°. 9 E I. सस°. 10 E. has सम्मार्जन°.... after कोष्ण...F. omits वस्त्र°... 11 H.स्वद्रव्य. 12 E.F. omit this line. 12a E. पार्षण. 13 E. °ल. 14 E. सुर°.

स्रस्तं ध्वस्तं तथा भ्रष्टं स्खलितं[1] गलितं च्युतम् ॥ भ्रष्ट ॥
अनुक्षण[2]मनुपदं सद्यः सपदि तत्क्षणम् । सद्य ॥
घोरं प्रतिभयं भीष्मं दारुणं च भयानकम् ॥ भयानक ॥
दुरितं पातकं पापमेनः पाप्माथ किल्बिषम् । पाप[3] ॥
आतङ्को रुगदो रोगो विकारो व्याधिरामयः ॥ रोग ॥
शूलं रुग्वेदना चार्तिः पीडा तोदो[4] रुजा व्यथा । पीडाभेद ॥
निसूदनं निघातश्च[5] मारणञ्च निवारणम् ॥ मारण ॥
भक्तिः परीष्टिः शुश्रूषा सेवोपास्तिरुपासना । भक्ति ॥
मोक्षोऽपवर्गः कैवल्यं मुक्तिर्निःश्रेयसा[6]मृतम् ॥ मोक्ष ॥
उक्तिर्वाग्वचनं[7] वाणी वचो गीश्च सरस्वती । वाणी ॥
ईशानस्त्र्यम्बको रुद्रः पिनाकी शङ्करो हरः ॥ शिव ॥
विष्णु कृष्णो हरिः शौरि र्माधवः केशवोऽच्युतः । विष्णु ॥
ब्रह्मा वेधा विरिञ्चिः स्यात् स्वयम्भूः कः पितामहः ॥ ब्रह्मा ॥
विधाता विश्वसृक् स्रष्टा ब्रह्मा दक्ष प्रजापतिः । विधि ॥
नासत्यावश्विनौ तौ[8] च दस्रौ देवचिकित्सकौ ॥ [अश्विनीकुमार] ॥
पर्जन्यो वासवो वज्री शक्रश्चेन्द्रः शतक्रतुः । इन्द्र ॥
धन्वन्तरि र्दिवोदासः काशीराजोऽमृतोद्भवः ॥ धन्वन्तरि ॥
इन्दुश्चन्द्रः शशी सोमः शशाङ्कश्चन्द्रमा विधुः । चन्द्र ॥
आदित्यस्तरणि र्ब्रध्नः सूर्योऽर्कः सविता रविः ॥ सूर्य ॥
धर्मराजः कृतान्तश्च यमो वैवस्वतोऽन्तकः । यम ॥
देवता दैवतं देवो विबुधस्त्वमरः सुरः ॥ देवता ॥
दानवो दनुजो दैत्योऽमरारि[8a]रसुरस्तथा । असुर ॥
राक्षसो नैरृतो रक्षो यातुधानो निशाचर ॥ राक्षस[9] ॥
रक्षःपिशाच[10]भूताद्यै रभिषङ्गोऽभिध[11]र्षणम् । अभिषङ्ग ॥
यन्त्र[12]पीडादिमन्त्राद्यै रभिचारोऽव[13]पीडनम् ॥ अभिचार ॥
दुःखाव[14]धारणं क्रोधादभिशापो द्विजातिभिः । अभिशाप ॥
कल्याणं मङ्गलं क्षेमं शश्व[15] शर्म शिवं शुभम् ॥ कल्याण ॥

1 E.°लन. 2 E H.I.°ण स्यादनुपद...3 F. omits अरण्यमटवी...4 E.I भेदो. 5 H.निषदन विघात च. 6 E.I.°सो°. 7 E I °णी. 8 E. °विश्विननौ I... दस्रौ तौ च. 8a I देवारि°. 9 F. omits निसूदन...10 F.यक्षपं°. 11 E.I.°म°. 12 F.यन्तु. 13 F.°न्य°. 14 E.°ति°. 15 F.शात.

श्लोकपाटैरितश्चोर्ध्वं

वृद्धिः स्याद् बोधिनी प्रिया । वृद्धि ॥

पुरोद्भवा महामेदा महामेद ॥

[मेदा स्यान्][1] मेदकोद्भवा ॥ मेद ॥

वृषश्चर्षभको[2] वीर ऋषभक ॥

कूर्चशीर्षस्तु[3] जीवकः । जीवक ॥

ऋद्धिः प्राणप्रदा वृष्या ऋद्धि ॥

वेणुर्वंशश्च मस्कर ॥ बाँश ॥

बन्धुजीवश्च बन्धुको बाँधुली ॥

वह्निनामा च चित्रकः । चिता ॥

पारिभद्रः पारिजात पालिधा ॥

कार्पासः पटदोऽम्बरः ॥ कार्पास ॥

अङ्कोठो[4] वामनोऽङ्कोलः [आँकड़ा] ॥

काकजङ्घा कृपीवल.[5] । केउआठेङ्गा ॥

कत्तृणं ध्यामकं दग्धं[6] गन्धतृण ॥

पिङ्गा शीतशिव शमी ॥ शमीवृक्ष ॥

स्यन्दनस्तिनिशो नेमि- रथवृक्ष ॥

रक्षीवस्त्वक्षिकोसुक[7] । आउच गाछ ॥

सर्जे साल[8] शङ्कुवृक्षो शाल ॥

गोजिह्वा दार्वि[9] रत्रिका ॥ चाटुया ॥

त्रियष्टिः[10] पर्पटस्तिक्त क्षेतपापड़ा ॥

काकमाची तु त्रायसी । काकमाची । काडाञ्चि ॥

चुक्रिका तु कुचाङ्गेरी चुकापालङ्ग ॥

चाङ्गेरी चाम्ललोणिका[11] ॥ आमरुली ॥

पिशाचवृक्ष शाखोट- साहड़ा ॥

स्ताम्बुली नागवल्लिका[12] । पान ॥

---

1 H मेद स्या°. E मेदल्या F. मदल्या 2 E I वृपभश्चर्पको 3 E °श्च F.°न्तु 4 F. °टो. I. °चो 5 E.H.I प्रदीपन. 6 E. जदग्ध. F VŚ दुग्ध. H. दश्र 7 E नेमी श्रस्त्वी-वस्तक्षिकोऽम्रवक. H नेमी I. नेमी अस्त्वीव .. F omits रक्षीव° See Mukta. 15.34. 8 F.H शाल 9 F. दार्वी°. 10 H त्रिगन्धि 11 F.°रो°. 12 F. has this line between खरपुष्पो मरुवक & वृक्षोत्पल कर्णिकार

जीवशाक[1]स्तु जीवन्ती	जीवन्ती ॥
वितुन्नं सुनिषन्नकम् ॥	सुपुनि ॥
गोशीर्षकं द्रोणपुष्पी	द्रोणपुष्पी (घलकसी)॥
सिन्दूरं नागजं स्मृतम् ।	सिन्दूर ॥
अम्लोटको[2]ऽश्मन्तकः स्याद्	[अम्लकुचाइ] ॥
ज्येष्ठी तु गृहगोधिका ॥	टिक्टिकि ॥
इन्दीवरं कर्णपूरं	कानड ॥
श्रीहस्तिनी कुरुण्टिका ।	हातिशुण्डा ॥
वास्तुकं टङ्कदेशोत्थं	टोकरया (टाँक्वास्तुक)॥
चिल्ली स्याद् गौडवास्तुकम् ॥	वथुया ॥
दुग्धिका राजघृतकः[3]	दुधिया ॥
क्षुरकश्चित्र[4]पर्णिका ।	हाक्षियाति[5] ॥
खरपुष्पो मरुतको	मरुया ॥
ध्यामो दमनकस्तथा ॥	दना ॥
अगस्ति वङ्गसेनश्च	वागशना ॥
शुषा स्यात् कासमर्दकः ।	कालकासुन्दा ॥
वोथा[6]लिका (? जगन्धा) च	बोथडाती ॥
वृहद्व ञ्जी(?) तु लोणिका[7] ॥	लुनिञा ॥
वृक्षोत्पलः कर्णिकार[8]	स्थलपद्म ॥
कुञ्जको[9] वहुकण्टकः ।	कुब्जपुष्प (काठकुचाइ I)॥
मालती सुमना जाति-	जार्ती ॥
र्वरलब्ध[10]स्तु चम्पकः ॥	चाँपा ॥
नन्द्या[11]वर्तस्तु तगर	टगर ॥
आम्लानीकः[12] कुरण्टकः ।	पीतझिण्टि ॥
कुन्दो माघ्यः शुक्लपुष्पो	कुन्द ॥
वकुलः सिंहकेशरः ॥	वकुल ॥

1 E. °सारा तु I. °मारन्तु. 2 I. अक्षोटको. E.I. °श्मशान्त 3 I. °क्षवक 4 E.I. चित्र°. 5 E. काठकुडाइ. F. omits इन्दीवर . 6 H. रोन्या°. I. वोला°. 7 F. omits ध्यामो दमनक°...8 H.I. omit वृक्षोत्°...here, but have it after 414. 9 E I. कुण्वो. H कुब्जो. 10 F. °वर्ण°. 11 E. नाना(I.नन्दा)वर्नस्तु टगर. H. नन्दा°. 12 E.H.I. अम्लानस्तु.

मधुराम्लफलश्च.रु:[1]		विडर [रेफल] ॥
	पियालश्च प्रियालक:[2] ।	पियाल ॥
वनमल्ली महास्फोता		वनमाली ॥
	सिद्धवृक्षस्तु सिध्रक:[3] ॥	[4]त्रिकण्टक सिज (?) ॥
लशुनस्तु रसोनोऽन्यो		रसुन ॥
	बृहत्पत्रस्तु गृञ्जन:[5] ।	लशुनभेद ॥
तथा क्षीर[6]पलाण्डुश्च		पेँयाज ॥
	पलाण्डु (र्) लोहितोऽपर:[7] ॥	[लालपेँयाज] ॥
सेफालिका रक्तवृन्ता		सिहुलि ॥
	जीवन्ती क्षयनाशिनी ।	जीवन्ती[8] ॥
वज्रकर्ण:[9] खण्डकर्णो		घाटुकान (आटुकान I.)॥
	विशल्यावर्त्तिनीति च ॥	वारवेला ॥
ओड्रपुष्पं जवापुष्पम्		जवाफुल
	अकुटोऽर्तगलो मत: ।	आगड्फल[10] ॥
सीहघ्नी शरपुंखा च[11]		शरपुँखा ॥
	नीली स्यान्नीलपत्रिका[12] ॥	नीली ॥
त्वग्वराङ्गं त्वचं चोचं		गुड़त्वक् ॥
	जतुकं[13] हिङ्गु रामठम् ।	हिङ्ग ॥
तालीशपत्रं तालीश-		तालिपपत्र ॥
	[मेरका[14]] होगलस्तृणम् ॥	होगल (हैचाल I.) ॥
आशीत: स्यादाशीतश्चो		अहलु[15](अहिलुका) ॥
	हरिमन्थोऽतिमुक्तक:[16] ।	माधवलता ॥
घण्टारवा[17] शणपुष्पी		[झुनझुनिआ] ॥
	कुम्भाटश्चावटी[18]लता ॥	कुम्भाडु ॥

1 ŚK.VS. *आर* *q v.* I. Bengali name=विडलगाटर. 2 E. पिलक. I. प्रियालश्च पियालक. 3 H. द्ध° I. °वा. 4 E I. त्रिकण्टक सिज (I. having also सिध्रक ॥०॥ before this). 5 E गु°. H.I. कुजल. 6 E I. क्षीव°. 7 H. omits पलाण्डु...8 F. omits मधुराम्लफल°....9 E H. °कर्ण. I. वज्रकर्ण. F ...खण्डनीलो. 10 E.I. अर्द्धटोऽर्गलो (E. अर्तिगला) मत ॥ आगट ॥ 11 F. omits विशल्या°..12 F. नील. स्या°..E.I. °पुष्पिका. 13 F ŚK. जन्तुघ्न. 14 E. °श मेचगा. F. °श मवका. H. एकचा. I. मेकचा. 15 'अहिल्लक इति स्याते पुष्पवृक्षविशेषे' VS. 16 F. omits आशीत ...and H. हरिमथो. 17 E.घोषटा-रवा. 18 E. श्यावती.

नीपो महाकदम्बोऽपि[1] [कदमगाछ] ॥
रक्तपुष्पस्तु दाडिमः । दाडिम
मृद्धिका गोस्तनी द्राक्षा द्राक्षा ॥
भव्यं कर्मफलं तथा[2] ॥ कामराङ्गा ॥
चिञ्चाम्लिका तिन्तिडीका[3] तेँतलि ॥
लकुचो लिकुचो डहु[4] । डहु ॥
रम्भाख्या कदली मोचा कदली ॥
तालः स्यात्तृणराजकः[5] ॥ तालवृक्ष ॥
खपुरः[6] क्रमुकः[7] पूग सुपारी ॥
श्यामलं लवलीफलम्[8] । शीरआमला (?) ॥
ऐरावतं स्यात् कुद्दाल[9] एलाकरवीर ॥
सौवीरं बदरं महत् ॥ बृहत् कोली ॥
शृगालकोली कर्कन्धु सियाकोलि ॥
वैराग्ल[10] चाम्ल[11]वेतसम् । अम्लवेतस ॥
आम्रातको वर्षपाकी आमड़ा ॥
दधित्थश्च कपित्थकः ॥ कयेत् वेल ॥
[12]स्थलकन्दोऽम्लम्यकन्द वन ओलकचु ॥
स्थल[13]पद्मस्तु माणक । माण ॥
ओल्ल[14] कन्दः शूरणश्च ओल ॥
[15]केचुका केचुकं तथा ॥ कचु ॥
शालूकमौत्पल कन्द[16] शालुक ॥
मृणालं पद्ममूलकम् । मृणाल ॥
पद्मकन्दो बिस-
[17]न्तेषां नालं पुष्पादिबन्धनम् ॥

---

1 F. omits कुम्भाट 2 F. omits भव्य. 3 F. अम्लिका तिन्तिडी चिञ्चा. 4 E. ताक्षोस्तवर्णकोलिको H. I. omit here लकुचा..., but H. has it after भूमिजम्बु ...and I. after 668 5 E I. °खर्जूर 6 E °पु° 7 F ह्रस्वक 8 F करीर मरुज फलम्. H श्यामल नवमीफल. 9 E I. कु°. F. बदरी कुवली कोल. 10 E वराम्ल SK. वराङ्गी. H.I. have before it बदरी कुवल कोल (I. °लि). 11 E °म्बु° 12 E (margin) स्थूल°. E H. वालकन्दो महाकन्द ।, which I has before स्थलकन्दो ..13 E H I. महा°. 14 F. °लक°. 15 F. पेचुका केपुकास्तथा । आर्द्रक शृङ्गवेर स्यात्. H. केवुका केमुवन्तथा ॥ केउ ॥ I. केवुका केवुक तथा ॥ कँडा॥. 16 F. कन्द उत्पल. 17 E I. °स्ते°.

कर्णिका पर्णिका[1] मध्यं
किञ्जल्कः पद्मकेशरः[2] ।
चिञ्चोटकोऽङ्क[3]लोड्यश्च चिञ्चाउ[4] ॥
शूलघ्नं[5] तुम्बुरु स्मृतम् ॥
क्रौञ्चादनं घेञ्चुलिका[6] घेँचु ॥
कशेरुश्च[7] कशेरुका । केशुर ॥
कलायस्त्रिपुटस्त्रपुसः[8] मटर ॥
सतील[9]श्चातिवर्तुलः ॥ बाटुला कलाय ॥
चणको हरिमन्थश्च बुट ॥
कोरदूपश्च कोद्रवः । कोदो ॥
राजमाषो लसान्द्रः[10] स्याद् बरवटी ॥
उद्दालो[11] वनकोद्रवः ॥ वन कोदो ॥
श्वेतशिम्ब[12]स्तु निष्पावः सादा शिम ॥
काकाण्ड[13] कृष्णशिम्बिका । काल शिम ॥
कृष्णमुद्गश्च वासन्तः कृष्णमुग ॥
पीतमुद्गस्तु शारद ॥ सोणामुग ॥
श्यामाकस्तृणबीजः[14] स्याद् शाड ॥
व्रीहिराशुश्च पाटलः । आशुधान्य ॥
जुर्णाह्वा जोम्भुला जूर्णा[15] देवधान्य ॥
कुल्माषा कुहविल्लका. ॥ कुल्माष[16] ॥
प्रियङ्गुः कङ्गुका कङ्ग- कांग [काङ्गनि धान] ॥
मुद्गष्टको मपष्टक । वनमुग ॥
नीवार ओडिका ओडी उड़ी ॥
आशुव्रीहि(ः) प्रसादिका ॥ घोरोधान्य ॥
आढकी तुवरी तद्वद् टोडरी ॥
वन्या सा महती भवेत् । घनटोडरी ॥

---

1 I. कर्णिका. 2 F. omits ll. 676-680 3 E. ऽड्गु°. I ऽङ्ग°. H. omits 677-681. 4 F. चेनडा. 5 E शूघनं. I. omits 682. 6 E I. क्रोञ्चादक घिञ्चुरुका H पिंचुलिका. 7 E. VS. कषेरु. 8 E °स्त्रपु. 9 F. VS सतिन°. H. °न° 10 E. तिसान्त. I. तिमान्द्र. 11 F. कु°. 12 F. SK. °शिम्बी. 13 F. काकन्ती. SK. काकाण्डी 14 E I. °बीद. H. °जीर 15 E. दूर्णा. 16 वनकुल्थ SK ,VS.

अङ्कुरितं विरूढन्तु — अङ्कुरित ॥
पुलाकस्तुच्छधान्यकम्॥ — आगड़ा ॥
सुखाशः शीर्णवृन्तः स्यात् — शोंशा ॥
त्रपुषी त्रपुसन्तथा । — फुटी ॥
तुम्बी पिण्ड[2]फलालाबु — [लाउ] ॥
कर्कटाद्यस्तु शान्तनुः[3] ॥ — [काँकुड़ गाछ] ॥
कर्कारस्तु कलिङ्गक[4]- — खडया ॥
श्चेल(ः)सोऽल्प(ः)प्रमाणतः[5] । — चेलना (चेला I.) ॥
एर्वारुकं कर्कटिका — काँकोड़ि ॥
चिला गोडुम्बिका तथा ॥ — गोडमी ॥
कुष्माण्डकः पुष्पफल — कुष्माण्ड ॥
शष्पं बालतृणं मतम् । — घास ॥
निवृतन्तु परिक्षिप्तं[6]
प्राप्तं [प्रणिहितं] मतम् ।
पारदस्तु रसः सूतः — पारद ॥
अभ्रं व्योमाप्यमभ्रकम् । — अभ्र[8] ॥
रजतं रूप्यकं तारं — रूपा ॥
[रीतिकार][9]स्तु पित्तलम् ॥ — पित्तल ॥
हवुषा [विपुषा विस्रा[10]] — हवुष ॥
पुष्पकं रीतिकामलम् ।
पत्रोर्णं धौतकौषेयं — पत्री ॥
कौशेयं कोषकारजम् ॥ — कोशियार ॥
सेवनं सीवनं स्यूतं — सिञनी ॥
गाङ्गेष्ठी[11] कटशर्करा[12] । — गोशिक [नाटा] ॥
संवाहनं मर्दनञ्च — मर्दन ॥
वीरभद्रञ्च वीरणम् ॥ — वेणा ॥

---

1 E. प्र°. I पू°. 2 E.°ण्ड°. 3 E H.I. कुक्कुटाख्यस्तु सान्तमु (A. सान्तथ). Text on ŚK. & VS. 4 F. omits पीतमुद्गस्तु ..5 E. चेलालो (°नो ŚK) ल्पप्रमाणक. 6 E नुवृतन्तु परित्यक्त. H. निवृतन्तु . I. परित्यक. 7 E H प्रलभित. I. ग्लु पल°. 8 F. omits चित्रा गोडुम्बिका...9 E.I नारीतार(न्तु E.). F. रीतिनार°. H. नारीभा° 10 E विस्वा निस्वा. H.I. विवुषा विस्वा. 11 L. ग°. 12 E. प°.

या[व]कः स्यादलक्तकस्तु[1]	आलता ॥
... .	
उपकः स्यादुपाचार[2](प)	चारमाटी ॥
टङ्कणः स्वर्ण[3]पाचकः[4] ॥	सोहागा[4] ॥
कोकरलं कोलवं मूटा[5] (?)	घरटी ॥
वाजिनां[6] ताडनी कषा ।	चाबुक ॥
शिविका याप्ययानं स्याद्	झापान ॥
अङ्गारोऽलातमुल्मुकम ॥	अंगार ॥
मृगेन्द्रः केशरी सिंहः	सिंह ॥
खड्गः[7] खड्गी तु गण्डकः ।	गण्डार ॥
अच्छान्ङभल्लभालूकाः	भालुक ॥
सरमा कुक्कुरी शुनी[8] ॥	शुनी ॥
ईहामृगो वृकः कोकः	कोक ॥
कर्करेटुः करेटुकः ।	कर्कटीया ॥
एणः कृष्णः कृष्णसारः	कृष्णसार ॥
भामस्तु हरिणस्तथा ॥	हरिण ॥
तद्वदरः कुरङ्गोऽन्य.	कुरङ्ग ॥
पृषतो बिन्दुचित्रकः ।	चित्रहरिण ॥
जतुका चर्मचटिका	चामचटा (चामचिका)॥
मूषकश्चाखुरुन्दुरुः ॥	उन्दुर ॥
कलभः करिणां पोतः	हातिछा ॥
किशोरो वाजिनां शिशुः ।	घोड़ाछा ॥
अश्वतरो वेगसरो[10]	गर्द्दभजात अश्व ॥
गर्द्दभो रासभः खरः ॥	गर्द्दभ ॥

1 H. यावदस्यादलत्तव. One *pāda* appears to have been lost after this (or after मवाहन etc., acording to H.), although the Mss. bear no trace, 2 F उपमक स्याद् वनाक्षार and places this and the next *pāda* after कौम्भं सर्पि°.. 3 E. °णस्त स्व°. 4 H.I. omit टङ्कण etc. here, but have उपक..स्वर्णपाचक: । मोहगा ॥ after 450. 5 E. मूडा. H. कोखल कोलए मूटा ॥ मोट ॥ 6 E. वाजनी. 7 E. खड्कु. 8 E. सुरी. 9 E. सुप्त°. 10 E.I. °सा°.

वस्तोऽजश्छगलश्छागो		छागल ॥
	वस्ती छागी छगल्यजा ।	छागी ॥
घोटिकाश्वा तु वडवा		घोड़ी ॥
	मेढ़ः[1]पुच्छस्तथैडकः ॥	इड़िक ॥
कर्कटकः कुलीरः स्यात्		काकुड़ी ॥
	कूर्मः स्यात कच्छपो डुलिः[2] ।	काछिम ॥
शिशुमारश्च ुलकी[3] च		शुशुर ॥
	नक्रः कुम्भीर उच्यते ॥	कुम्भीर ॥
मकरो वेणुमेदश्च (?)		मगरकुम्भीरे ॥
	भेकमण्डू[4]कदर्दुराः	भेक ॥
शुक्तिः समुद्रमण्डू[4]की		शुक्ति ॥
	कपर्दश्च वराटकः ॥	कड़ा ॥
मौक्तिकं मुक्तिका मुक्ता		मुक्ता ॥
	प्रवालो विद्रुमो मत. ।	पला ॥
चक्रवाको रथाङ्गाह्व-		चक्रवाक ॥
	श्चित्रपक्षः कपिञ्जलः ॥	गौरतित्तिर ॥
शशयुश्च महाश्येन[5]		सयचान ॥
	उत्क्रोशो मत्स्यनाशनः ।	कोपि (माछरासा I.) ॥
नक्रमीनश्चिलिचिमो		वालिगड़ा ॥
	वृहन्मत्स्योऽब्धिजस्तिमिः ॥	वृहन्मत्स्य ॥
शिखण्डिनी मयूरी च		मयूरी
	बलाका बिसकण्ठिका ।	बगी ॥
क्रुङ्[ङु][6] क्रुञ्च इति स्मृतः		
	[कह्वो][7] बक उदाहृतः ॥	बक ॥
जलरङ्क[8]श्च दात्यूहः		डाहुक ॥
	कादम्बः कलहंसकः	राजहाँस ॥
राजरश्ची स्मृतश्चासो		टासकणा ॥
	भासः स्याद् गोष्ठ[9]कुक्कुटः ॥	

1 E.I. मेढ°. H मेढ़°. 2 E °ली:°. 3 H. चुलूकी. 4 E.H. °ण्डु°. 5 H. दाशयुश्च महास्योन. 6 E. क्रू°. 7 E. कन्दो कव H I कन्दो. Cf. Amara, क्रुङ् क्रौञ्चोऽथ बकः कह्वः. 8 E.I. °वङ्क° (or °रङ्क°). 9 I. भासस्याद्गोष्ट°.

रूरुक (?) वालो (?) भरद्वाजो[1] भारद्द ॥
वरिष्ठ[2]स्तित्तिरिः स्मृतः ।
सारङ्गश्चातकस्तोक हापानिया ॥
सुग्रहा[3] पीतमस्तक ॥ बाबइ ॥
वर्तिकानिष्टलिङ्गी च [बटेर] ॥
लट्वा स्वल्पस्तु लडडुक । लाडवाली ॥
वक्रचञ्चु[4] गृध्रक· स्यात् गृधिनी ॥
चिलिनः श्येनसन्निभः ॥ चिल ॥
भृङ्ग. फिंगस्तु धूम्याटः[5] फिंगा ॥
शशाभा मृगमातृका[6] । खँखरियाल ॥
मातृलिङ्ग. स्वर्णचूड
पूति(ः) खट्टासिका तथा ॥ कटास ॥
लम्पाको गण्डिर प्रोक्त गुण्डर.(?) (गुञ्जी I)॥
शालिजात सुगन्धक· । शडियाल ॥
हस्तिनी करिणी नागी हस्तिनी ॥
उद्रो जलबिडालक· ॥ उद्बिराल ॥
द्वीपी तु चन्द्रको व्याघ्र· व्याघ्र ॥
तरक्षुस्तु तिलच्छद[7] । तिलव्याघ्र ॥
सूचीधृक् सूचकी श्वावित्[8] [सजारु] ॥
शलूक[9](ः) शलली शली ॥
गण्डूपदो भूमिलता कुँचिया ॥
गन्धोली वरटी तथा । वारली ॥
कीकशा· कृमय सूक्ष्मा· कुथिका ॥
सरघा मधुमक्षिका ॥ मउमाछी ॥

---

1 E वरु कवालेवष्वजो ॥ तोरइ ॥ I रुरू क्वाणे भघ्वजो ॥ लायावा ॥ Read वृकरालो (or वर्करालो) भरद्वाज ? Cf Madanapala, भारद्वाज कर्कराटो व्याघ्राटोऽहिकुटि पर, and Dh., भरद्वाज ककराटो व्याघ्राटो पु यदर्शन Cf also कवार MW. 2 E वापवस्तित्तिर 3 E I. स्वर्गहा Cf Dalhana on Susruta 1.46 67, सुगृहा पीनमस्तका, & ŚK, *s v.* चञ्चुसूचि 4 E I चञ°. 5 E धून्याट Cf Ujjvaladatta on Unadisatra' 1 124, भृङ्ग पिङ्गालिधूम्याटा 6 E मात्रिग I सशभोमृगम त्रिक 7 H तरक्षुस्तु मृगादन ॥ तिलच्छद ॥६४२॥ तिलव्याघ्र ॥ which would suggest two *padas* तरक्षुस्तु मृगादन ॥ तिलच्छदस्तिलव्याघ्र etc 8 E H. स्वाविद् I श्वाविद् 9 H शल्लक I सल्लक.

उद्गमो मर्दन(?)[1]श्चैव		उरस (उड्स) ॥
	दंशश्चारण्यमक्षिका ।	डाँस ॥
क्षुद्रशंखः शंखनखः		समुद्रझिनुक ॥
	प्रोष्ठी तु सफरी द्वयोः ॥	पोठी ॥
जलशुक्तिश्च शम्बूको[2]		सम्बुक ॥
	जलौका तु जलायुका ।	जोँक ॥
यादस्तु जलजो जन्तु-		जलजन्तु
	र्बहुपादो ऽलिवृश्चिकौ[3] ॥	विछा ॥
फणी दर्वीकरो भोगी		सर्प ॥
	मण्डली मण्डलाङ्कितः ।	मण्डल्या वोड़ा ॥
रेखाङ्कितस्तु राजीमान्		ढोँड़ ॥
	वैकरञ्जोऽन्यजातिकः[4] ॥	जागणिकावड़ा (?) ॥
पूतिकीटः पर्द[5]कीटो		पादुड़िया ॥
	घुणः काष्ठाशनः[6] कृमिः ।	घुण ॥
कुथिताः[6a] पूतिमत्स्यास्तु		पचा [माछ] ॥
	शुष्कास्ते कटुमत्स्यकाः[7] ॥	सुखइ ॥
किण्वं कादम्बरीबीजं		मद्यबीजे ॥
	वल्लूरं शुष्कमांसकम्[8] ।	शुष्कमांसे ॥
मण्डुरं लोहजं किट्टं		मण्डुरे ॥
	मधूच्छिष्टन्तु सिक्थकम्[9] ।	मोम ॥
चीवरं भिक्षुसंघाटी		सन्यासी परिधाने ॥
	च्छत्रकं या [तु][10] छत्रिका ।	छाति ॥
सवत्सा सुरभी धेनु-		धेनु ॥
	र्गृष्टिः प्रथमसूतिका ॥	
चिरसूता बष्कयणी		
	बर्करस्तु युवा पशुः ।	

1 H डंगाना, . Coruption for उद्दंशो मत्कुण° ? 2 E.I. कुम्बूको. 3 E.I. °क. H. द्रुतयानिश्च वृश्चिका. 4 E केवलाञ्जा न्यतानक . 5 E. कर्दु°. I. कर्दकीट ॥ हाजा ॥ 6 E.I.°शनि°. 6a E I. कुथिका . 7 F. omits 735-822... 8 F. वल्लर शुष्कमामय. It places किण्व . . after उपक .. 9 F. places मण्डुर etc., after टङ्कणः .. 10 E I. संकरज जात°. H. यात°.

गलचर्म गवां सास्ना[1]
वृन्तं चीरं च गोस्तनः[2] ॥ गवां स्तन ॥
क्षीरं दुग्धं पयस्तन्यं
सर्पिराज्यं घृतं हविः । घृते ॥
अविसोढमविक्षीरं मेषीदुग्ध ॥
कौम्भं सर्पिर्दशाब्दिकम् ॥
क्षीरजं दधि मङ्गल्यं दधि ॥
मन्दजातन्तु मन्दकम्[3] ।
तन्निःस्नेहं खरं छिन्नं छेना ॥
प्रसूतं गालितं दधि[4] ॥ वस्त्रादिगालित दधि ॥
किलाटः कूर्चिकापिण्डो[5] नष्टदधि ॥
दधिमण्डस्तु मस्तु च । माथु ॥
निर्जलं मथितं घोलं
तक्रं पादजलान्वितम् ॥
जलार्धकमुदश्विच्च
श्वेतारण्यन्तु समोदकम् ।
भृष्टधान्याक्षत लाजाः खई ॥
पृथुकाश्चिपिटास्तथा ॥ चिड़ा ॥
पूपः पूपलिका पोली पुली ॥
आपूपः पिष्टपूपक । पिठा ॥
गोधूमो[7] यवतुल्य. स्यात् गोधूम ॥
कणिका समिता रजः[8] ॥ [मयदा] ॥
पिष्टं कल्को विनीयश्च
स्वरसः पीडितो रस. ।
क्वाथः कषायो निर्यूहो[9]
निर्यासो वेष्टकस्तथा ॥

---

1 E दावा सम्मा, I. सम्मा 2 E I चूर्णंगोरञ्च गोप्टन. F. omits ll. 827-834. 3 H. मल्लजातञ्च मल्लक. I. मन्यजातञ्च मन्यक ॥ मन्यदधि ॥ 4 F. omits क्षीरज...5 E. °पिष्ट°. 6 E.H I. °क्ष°. 7 E. °म. 8 E. कलिक सामभारज । H. वालका.. । वालक ॥ F. omits भृष्टधान्या°... 9 E H.I. omit पिष्ट...

रेणुश्चूर्णं रजः क्षोदः
सम्भारो बहुसंग्रहः[1] ।
अपक ॥
असिद्धमशृतञ्चामं
पक्वन्तु क्वथितं शृतम् ॥ पक्व ॥

आहारोऽभ्यवहारश्च
लङ्घनञ्चापतर्पणम् । उपवास ॥
सौहित्यं तर्पणं तृप्ति-
र्भक्तञ्चैवान्नमोदनम् ॥ अन्ने ॥
प्रतापः स्वेदनं स्वेदो
निरूहश्च निरूहणम्[2] ।
कवड कवलो ग्रासो
नस्य नस्तञ्च नावनम्[3] ॥
स्यन्दनं स्रवणं स्रावः
प्रस्रवः स्रवणं च्युतिः[4] ।
निष्यन्दो मेहनं मूत्रं[5] मूत्र ॥
संस्कारः परिभावनम् ॥ मर्जन ॥
शक्तिः प्रभावः सामर्थ्यं
वीर्यं शौर्यादिलक्षणम् । बल ॥
नासा गन्धवहो घ्राण नासिका ॥
ओष्ठो दन्तच्छदोऽधरः ॥ ओष्ठ ॥
रसज्ञा रसना जिह्वा
कण्ठो निगरणो गलः ।
रुचको दशनो दन्तो
जत्रु ग्रीवा शिरोधरा[6] ॥
कृकाटिकावटु घाटा घाड़ ॥
ओष्ठप्रान्ते च सृक्कणी ।
श्रोत्रं कर्णं श्रुतिः श्रोत्र[8]
पृष्ठदंशाधरे[9] त्रिकम् ॥

1 F. omits सम्भारो. 2 E I निरूपण F. omits सौहित्य. 3 F ends here. 4 H. प्रसेक क्षरणश्च्युत. 5 E मुत 6 E पत्रू पीवा (E I.) शिराधरा 7 E I. जु॰. 8 E. स्रोत. 9 E °शधरो.

मलमार्गे गुदं पायुः
सीवनी सेवनी मता ।
उरो वक्षःस्थलं वक्षः
कुचस्तनपयोधराः ॥
हृदयं हृन्मनःस्थानं
ललाटमलिकं तथा ।
स्फिक् पुलकं कटीप्रोथ-
स्तुन्दस्तु जठरोदरम् ॥
यकृत्प्लीहोदरं[1] कुक्षि-
रूरुसन्धिस्तु वंक्षणः ।
भुजो बाहुः प्रवेष्टो दोः
पादः स्याच्चरणोऽङ्घ्रिपात् ॥
संग्राहो [ग्रहो][2] मुष्टिश्च
हस्तः पाणिः शयः करः ।
आद्योऽङ्गुष्ठस्ततोऽधरा[3]
तर्जनी स्यात् प्रदेशिनी ॥
मध्यमा चाङ्गुलिर्मध्ये
ततश्चाधस्त्व[4]नामिका ।
कनीनिका कनिष्ठान्ते
करजो नखरो नखः ॥
अग्रमांसं मतं वुक्कं
[5][उण्डुके] ऽथ मलाशयः ।
तर्पभूस्तिलकं क्लोम[6]
कपोलान्ते हनुः स्मृता ॥
गण्डः कपोलः [गल्लश्च][7]
पेशी मांस[8]लता स्मृता ।
कालेयकं कालखण्डं

1 H. °र. 2 E H. गद°. I. पद°. 3 E I. °र. H. °हस्ता 4 E °स्था°. 5 H. वहूण्डुपेय°.... E.I. omit the *pāda*. 6 E I. व्योम. 7 E I. प्रसूत H. गालश्च. 8 E. मास. H. °सभा.

महास्नायुनि कण्डरा[1] ॥
पालिस्तु कर्णलतिका
वेष्टनं कर्णशष्कुली ।
चुचुकं स्तनयोर्वृन्तं[3]
चिवुकं चाधराधरः ॥
ग्रीवामूलादधः स्कन्धः
स्कन्धस्यान्ते तथांसकम्[4] ।
तस्याधः कोटरे कक्षः
स्याद्दसो बाहुमूलत.[5] ॥
जानु स्यात् सक्थिमध्ये तु
बाहुमध्ये तु कूर्पर. ।
पादग्रन्थि घुंटो गुल्फो
मणिबन्धस्तु हस्तजः ॥
पादग्रन्थ्यधरः पार्ष्णिः
पादाग्रं प्रपद विदु ।
भ्रू पुच्छान्ते त्वथापाङ्गं
नेत्रान्तश्च कनीनिका ॥
[7]कूर्चं नृव्यञ्जन श्मश्रु
कच केश शिरोरुह[8] ।
चक्षूरोमाणि पक्ष्माणि
रोम लोम तनूरुहम् ॥
त्वक्[3] कृत्तिरजिनं चर्म
कटि श्रोणि ककुद्मती ।
शुक्रं बीजं तथा रेतो
रज. स्त्रीरक्तमार्तवम् ॥
मज्जा चास्थिभवः स्नेहः
सारः कीकसमस्थि च[9] ।

---

1 E I. स्नायुश्च वसुना [वस्नसा ?] तथा । मूतनाडी महास्नायुनि कण्डलास्फुला शिरा I. 2 E.I. °फुस्र्°. 3 E °यावन्त. 4 E °क: 5 E °क I. °क. 6 E I. °गुल्फा°. 7 E. कूर्वल I. कूर्चन 8 E.I कृन्. 9 H. has after this, मस्तिष्क मस्तुलुङ्ग च मसादिस्नायुकोवन्ती

करोटि मस्तकस्यास्थि
पृष्ठस्यास्थि कशेरुका[1] ॥
कृत्स्नदेहास्थि कङ्कालः
पार्श्वास्थनि तु पर्शुका ।
लता प्रतानिनी वल्ली
वृन्तं पुष्पादिबन्धनम् ॥
पल्लवः स्यात् किशलयं
शुङ्ग[2] शाखानवाङ्कुरः ।
कुसुमं सुमनः पुष्पं
मुकुल[4] कलिका कली[5] ॥
शिफा चाङ्घ्रि जटा मूलं
पर्णं पत्रं दलं छदः ।
छल्ली त्वग् वल्कलं वल्कः
प्ररोहोऽधोमुखोऽङ्कुरः ॥
मार्गः प्रतोली विशिखा
योग्याभ्यासः क्रिया कृति(:) ।
प्रतिश्रवः प्रतिज्ञानं
विधानं च विधिर्विधा ॥
मानं प्रमाणमुन्मानं
प्रतिषेधो निवारणम् ।
प्रपञ्चो विस्तरो व्यासो
विपर्यासो विपर्ययः ॥
परस्परं मिथोऽन्योन्यं
यथार्थं च यथायथम् ।
दोला प्रेङ्खोलनं प्रेङ्खा
प्राभृतं स्यादुपायनम् ॥
निरचुक्नं दन्तशाणं
चपकं मद्यभाजनम् ।

---

1 H. °रू. 2 H. °शृङ्ग. 3 E.H. °वो°, I. शाखो नवो°. 4 H. °ऽ. 5 E. I. end here.

विहारश्च क्रिया चेष्टा
नियमश्च नियन्त्रणा ॥
आधिस्तु मानसं दुःख-
मावी प्रसववेदना ।
जरायुः कललं चोल्वं
[दोहदो दोहलं मतम् ॥][1]
ताम्राद्यावर्तनी मूषा
नेत्रयो र्दूषिका मलम् ।
ज्येष्ठाम्बु तण्डुलाम्बु स्यात्
तुषोदं च तुषोदकम् ॥
कण्डन तण्डुलमलं
चक्रतैलमभृष्टकम् ।
कलना गणना संख्या
दया च करुणा कृपा ॥
पादत्रं पादुकोपानद्
यानं युग्यं च वाहनम् ।
मूत्राशयः पुटो वस्तिः
खल्वं चर्मपुटो दृतिः ॥
व्यजनं तालवृन्तं च
वालव्यजनचामरे ।
आतपत्रं मतं छत्रं
विस्तृतं विततं [ततम्[2]] ॥
गोपानसी दारु चक्रं [वक्रं ?]
द्वारकाष्ठं च तोरणम् ।
परिघो द्वारगण्डु(:) स्यात् ।
कवाटमरलं तथा ॥
वातायनं गवाक्षं च
द्वारभूमिस्तु देहली ।
मच्छुट्यंगुलिसंदंशः

1 H. दंहोदादेहसमान. 2 H कृनम्.

सारम्भः सुघनः पटः ॥
बहुमूल्यं महार्घ्यं स्याद्
अहतं नवमम्बरम् ।
पाणिमन्थो भ्रमारी च
गण्डूषो मुखपूरणम् ॥
व्यंजनं लक्षणं चिह्नम्
आश्चर्यं चित्रमद्भुतम् ।
प्रश्नः पृच्छानुयोगश्च
कपटं छद्म कैतवम् ॥
मानं गर्वो ह्यहंकारः
शताङ्गः स्यन्दनो रथः ।
[अवर्णवादोऽवर्णं वाच्य्][1]
आरम्भः स्यादुपक्रमः ॥
निम्नं गर्तोदरश्वभ्रं
मनोहारि मनोहरम् ।
उच्छिङ्घनं स्यादुद्घ्राणम्
अक्षं करणमिन्द्रियम् ॥
अशुष्कं सरसं चार्द्रं
वानं शुष्कं[2] च नीरसम् ।
यथातथमृतं सत्यम्
अनृतं वितथं मृषा ॥
देवभूयं च देवत्वं
सायुज्यं च सलोकता ।
देवयानं विमानं च
समुद्गसम्पुटौ[3] द्वयोः ॥
निर्माल्यमुज्झितं पुष्पं
निर्मोकः सर्पकञ्चुकः ।
परागः पुष्पजो रेणुः
कोष्ठ (:) शून्यं कुशूलकम् ॥

---

1 H. अववार्त्तं वेदवार्त्तं च. 2 H. वानशुष्कं. 3 H. °ट.

पालनं त्राणमवनं
मैत्रं सख्यं च सौहृदम्।
पराङ्मुखं पराचीनम्
अर्वा(°वा°?)चीनमधोमुखम्॥
प्रतिलोमं प्रतीपं च
नादः शब्दो ध्वनि र्ध्वनः।
अनुलोमं चानुकूलं
स्यादु[त्कण्ठितमु]न्मुखम्॥
शिरोवेष्टनमुष्णीषम्
अटा पर्यटनं भ्रमः।
विद्धं च ग्रथितं प्रोतं
भद्रं [सौम्य][3]मनिन्दितम्॥
शुचि [पूतं][4] पवित्रं च
शोभनं चारु सुन्दरम्।
बन्धुरं च नतं नम्रं
[तीव्रं][5] प्रबलमुत्कटम्॥
हृद्यं कान्तं प्रियं रम्यं
मनोज्ञं च मनोहरम्।
दारुणं कठिनं क्रूरं
पेशलं मृदु कोमलम्॥
सान्द्रं घनं [चाविलीनं[6]]
तरलं विरलं तनु।
निर्मलं विमलं स्वच्छं
म्लानं कलुषमाविलम्॥
स्यानं शीनं घनीभूतं
[विलीनं][7] विद्रुतं द्रुतम्।
सुषमं मसृणं श्लक्ष्णं
कर्कशं परुषं खरम्॥

1 H. °मसन मैत्र लेख्य च...2 H. स्यादुद्गण्डिकम्बुन्मुखम्. 3 H. सौख्य°. 4 H. मूत. 5 H स्वभ्र. 6 H. च वल्लन. But वल्लन could not be traced in the dictionaries. 7 H. विज्ञान.

पूर्णं समग्रं सकलं
प्रत्यग्रमपुरातनम् ।
खण्डोऽर्धं शकलं [चोनम्[1]]
[अतिरिक्तेऽधिकोल्बणम्][2] ॥
पक्त्रिमं पाकनिर्वृत्तं
क्रियोत्पन्नं च कृत्रिमम् ।
सङ्कीर्णं सङ्कुलं[3] मिश्रं
मलिनं च मलीमसम् ॥
आघातनं वधस्थानं
पाकस्थानं महानसम् ।
इच्छा वाञ्छा स्पृहाकाङ्क्षा
[व्रण][4]वस्ति विकेशिका ॥
लोभः श्रद्धा रुचिश्छन्दो
नेत्रपिण्डो बिडालकः ।
निष्पादोऽतिफलं व्युष्टिः
पुरःसरपुरोगमौ ॥
निदानं कारणं हेतुः
कृत्यं कार्यं प्रयोजनम् ।
अनुध्या चिन्तनं चिन्ता
प्रसादः स्यात् प्रसन्नता ॥
सम्पत् समृद्धिः सम्पत्ति-
र्विपत्तिर्विपदापदौ ।
विचारणा च मीमांसा
प्रतिकर्म प्रसाधनम् ॥
पञ्चत्वं मरणं मृत्यु-
र्मृतश्च कुणपः शवः ।
अग्न्यासया(?)[5]सवः प्राणा
आयुर्जीवश्च जीवितम् ॥

---

1 H. चोलम् 2 H. अतिब्यक्त त्वकोलवणं. 3 H. सक्रं. 4 H. व्रन°. 5 अग्न्यादयो..? cf. Suśruta 3 4.3, अग्नि सोमो वायुः सत्त्व रजस्तम. पञ्चेन्द्रियाणि भूतात्मेति प्राणा.

हानि[1]र्ज्यानि चयो ह्रासः
सञ्चयो वृद्धिवर्धने ।
वादित्र वाद्यमातोद्य
लास्य नृत्यञ्च ताण्डवम् ॥
गान गीत त्रिभिस्तैश्च
सपाद्य ना[2]न्यमन्वि तम ।[3]
उदग्र[मुन्नत][4]तुङ्ग
दीर्घं प्राशुञ्च[5]र्वमायतम् ॥
शनैर्मन्द मनागीषद्[5]
विपुलोरु महद् बृहत् ।
हेषित वाजिना नादो
बृ हित गजगर्जितम् ॥
रुदित क्रन्दित क्रुष्ट
शोक शुक् चा[6]नुशोचनम् ।
प्रलापोऽनर्थक वाक्य
विलाप परिदेवनम् ॥
मत्स्यादे र्बन्धन जाल
भग्नास्थिबन्धन कुशी[7] ।
व्रणस्य बन्धन पट्टो
वीतस पत्त्रिबन्धनम् ॥
विशाल पृथु विस्तीर्णं
खर्वो ह्रस्वश्च वामन ।
नव चाभिनव नव्य
पुराण चानव जरत् ॥
स्थावर सुस्थिर स्थास्नु
गतिमाञ्जङ्गमश्चर ।
जङ्घाल प्रजवी वेगी
पान्थश्च पथिकोऽध्वग ॥

1 H हा° 2 H °ण्वि° 3 H has after this, भग्न भुग्न च भगुरम but see 1168 below 4 H °मनुन 5 H पत्वेपुनोह 6 H °वैपाम° 7 H °धोवधन सशी

तृष्णा तर्षः पिपासा तृट्
क्षुद् बुभुक्षा क्षुधापि सा ।
क्लेशो व्यायाम आयासो
रयो वेगः स्यदो जवः ॥
[आप्लुतिः] स्नवनं स्नानम्[1]
अवगाहो निमज्जनम् ।
प्लवनं तरणं तारो
व्रज्या चङ्क्रमणं[2] गतिः ॥
संवेशनं तु शयनं
स्थितिरास्योपवेशनम् ।
हीनं न्यूनं जघन्यं च
क्वणितं कूजितं मतम् ॥
त्रिशूलं त्रिशिखं तद्वद्
वह्निशन्तु वह्निर्नतम् ।
अशनिः कुलिशं वज्रं
काण्डो बाण इषुः शरः ॥
असिः खड्गः कृपाणश्च
कवचं चर्म दंशनम् ।
चापन्तु धनुरिष्वासः
शिविका[3] शुण्डकस्तथा ॥
मिथुनं युगलं युग्मं
तिग्मं तीक्ष्णं खरं पटु ।
स्तोकोऽल्पोऽणुर्लवो लेशः
शश्वन्नित्यं सनातनम् ॥
कृत्स्नविश्वाखिलं सर्वं
निश्चितं निश्चलं ध्रुवम् ।
ओंकारः प्रणवो ब्रह्म
कूटस्थो विभुरव्ययः ॥

1 H. चद्भुति प्रवनं स्नानम्. 2 H. चिक्र°. 3 शिबिका.

चेतश्चित्तं [मनः सत्त्वम्[1]]
आत्मा स्वः पुरुषो विभुः ।
विनाशी नश्वरोऽनित्यो
यज्ञो वाजोऽध्वरः क्रतुः ॥
वेदस्तु श्रुतिराम्नायो
दर्शनं शास्त्रमागमः ।
तमोऽन्धकारस्तिमिरं
खद्योतो ज्योतिरिङ्गणः ॥
देवकुलन्तु प्रासाद-
स्तद्वच्चैत्यं विना मुखम् ।
पितृवनं श्मशानं च
चितिश्चित्याग्निमूश्चिता ॥
कान्तारः प्रान्तरो दुर्ग-
श्चोरः स्तेनश्च तस्करः ।
पाटनं स्याद्विनाशनं[2]
स्फुरणं स्पन्दनं तथा ॥
बाहुयुद्धं नियुद्धं स्याच्
छिलो[3]ञ्छन्तु तथोञ्छकम् ।
[कारीषः पावकः कार्षो[4]]
हयहन्नकमश्वविट् ॥
तृणपूली तु चञ्चा स्याद्
[उलङ्कुलः पिपीलकः[5]] ।
[कुटिलं वेल्लितं[6]] भुग्नं
वृक्णं छिन्नं द्विधाकृतम् ॥
रुग्णं भग्नं च भंगुरम्[7]
अवक्रं प्रगुणमृजु ।

---

1 H. °स सत्त्वमात्मा – 2 H. °नाश° 3 H. स्यात् छिलो°. 4 H. कारिषश्च पावकः कार्षो 5 H. [illegible] स्यादुलुङ्कुल पिपीलकः 6 H. कुटिलोन्दर्त 7 H हिगुणम्, but cf the extra pada after 1088.

साधारणं समानं च
सामान्यं च समानता ॥
जृम्भिका जृम्भनं जृम्भा
क्षवश्च क्षवथुः स्मृतः ।
संकल्पो मानसं कर्म
मेधा स्याद्धारणात्मिका[1] ॥
प्रज्ञापराधो धीभ्रंशो
दिङ्मोहो दिशि विभ्रमः ।
भ्रमो भ्रान्तिर्मतिभ्रंशो
मृगतृष्णा मरीचिका ॥
मोहः प्रमोहो वैचित्त्यं
ज्ञानहानिर्विसंज्ञता ।
वेपथुर्वेपनं कम्पः
स्तैमित्यं जडिमा[द्रुता[2]] ॥
प्रदेहो बहुलः कोष्णः
प्रलेपः शीतलस्तनुः ।
लिप्तो दिग्धः प्रलिप्तश्च
लक्तकः प्रोतकर्पटः [°टौ ?] ॥
गुण्ठितं [3]रूषितं कीर्णम्
अक्तो[4]ऽभ्यक्तश्च म्रक्षितः ।
नष्टसंज्ञो विसंज्ञश्च
विह्वलो विकलस्तथा ॥
मूर्च्छितस्तन्द्रितो[5] मूढो
दीर्घसूत्री चिरक्रियः ।
खट्वाघाती लग्नदन्तो
नग्नोऽवासा दिगम्बरः ॥

---

1) स्यान्धाधघात्मिका 2 H °द्रु ता 3 H. रूषित 4 H कीर्णे गुप्तो. 5 H. स्तुम्भितो.

वरीयान् स्थविरो वृद्धो
बाल पोतोऽर्भक शिशु॰ ॥
पिता स्याज्जनकस्तातो
माताद्या[1](?) जननी प्रसू ।
पोत पुत्र सुत सूनु
पुत्री च दुहिता सुता ॥
[कुमारी][2] कन्यका कन्या
उदक्या च रजस्वला ।
सिन्निश्रिविश्वचीर्वाको[3] (?)
वय स्थस्तरुणो युवा ॥
सती पतिव्रता साध्वी
बन्धकी कुलटासती ।
अप्रिया दुर्भगा द्वेष्या
सुभगा वल्लभा प्रिया ॥
प्रजा प्रसूति॰ सन्तान
पुस्त लेप्यादिकर्म च ।
शैशव शिशुता बाल्य
तारुण्य यौवन मतम् ॥
भूयिष्ठो[4] बहुलो भूयान
अल्पीयस्त्वल्पम[5]ल्पकम् ।
दोषबुद्धिर्गुणऽसूया
द्रोणी छिन्नाग्रनौरिव ॥
पर्यंकिका च पर्यंक॰
पुलाको भक्तसिक्थक ।
आदर्शो दर्पणश्चैव
तत्परश्च परायण ॥
वरण्डक॰ शुम्भलक[6]
।

1 °स्था° ? or स्याज्जननी ? 2 H कुमारि 3 Cf प्रभृतु दिक्करी राका । 4 H °ष्ठं बहुला 5 H °ला°
1 A *pada* seems to be missing here.

आवापश्च प्रतीवापो
मारी [चेतिरुपद्रवः][1] ॥
औदर्यो जाठरो वह्नि-
रौर्वस्तु वडवानलः ।
वनानलो दवो दावो
वैद्युतोऽग्निरिरम्मदः ॥
सदात्वं स्याच्च तत्कालः
काल उत्तर आयतिः ।
नियतिः प्राक्तनं कर्म
यदृच्छा[नित्य][2]हेतुता ॥
अनेहाः समयः कालः
समा संवत्सरः शरत् ।
दिवसोऽह[3]र्दिनं घस्रो
निशा च रजनी क्षपा[4] ॥
प्रदोषः प्रथमो रात्रेः
प्रत्युषोऽन्त उषः प्रगे ।
सायोऽपराह्णः सायं स्यात्
पूर्वाह्णो दिवसादितः ॥
मध्यन्दिनस्तु मध्याह्नो
[वीध्र]^5कालोऽप्यदुर्दिनम् ।
प्रातःकालः प्रभातं च
अभीक्ष्णन्तु मुहुर्मुहुः ॥
युगपद् युगकाले स्याद्
एककाले सकृत्तथा ।
हिमागमस्तु हेमन्तो
वसन्तः कुसुमागमः ॥
ग्रीष्मो निदाघो घर्मश्च

1 H. °चं तिरपत्व . 2 H °निव°. Cf. नियमोज्झिति V स्वैरिता A. Kk. 3 H °दु°. 4 H has an extra *pada* after this, मेवच्छन्नेऽह्नि दुर्दिनं, which appears to have been sug-ested as a note by the reading दुर्दिनं in the last but one *pada*. 5 H ध्याद्र°.

प्रावृड् घर्मात्ययस्तथा ।
वर्षा मेघागमश्चैव
शरत्कालो घनात्ययः ॥
पौषस्तैपः सहस्यश्च
मार्गशीर्षः सद्दाः सहः ।
माघस्तपा[ह्वय][1]श्चैव
तपस्यः फाल्गुनस्तथा ॥
चैत्रकस्तु मधुश्चैत्रो
वैशाखो माधवः स्मृतः ।
ज्यैष्ठ्यमासस्तथा शुक्रः
शुचिराषाढ एव च ॥
भाद्रपदो नभस्यश्च
श्रावणस्तु नभा मतः ।
आश्विनाश्वयुजावीप
ऊर्जश्चैव तु कार्त्तिकः ॥
श्वेतस्तु पाण्डुरः पाण्डुः
शुक्लस्तु धवलः सितः ।
गौरः पीतो हरिद्राभः
पालाशो हरितो हरित् ॥
रोहितो लोहितो रक्तो
रूक्षः[2] पाण्डुरस्तु धूसरः ।
कपोतवर्णः [3]कापोतः
कपिलः पावकद्युतिः ॥
धूम्राभो धूमलो धूम्रः
श्यावः श्यामस्तु श्यामलः ।
बभ्रुस्तु पिङ्गलः पिङ्गो
नीलो रागस्तथासितः ॥
पाटलः श्वेतरक्तः स्याद्

1 H. °वय° 2 Cf. ईषद् पाण्डुरस्तु धूसर A. 3 H °बभ्रु क°.

अरुणः कृष्णलोहितः ।
कल्माषः कर्बुरश्चित्रः
कृष्णः कालोऽसितस्तथा ॥
यथातथ्य यथार्थं स्याद्
आदानं ग्रहणं ग्रहः ।
[घाटालो][1] घाटिलो घाटी[2]
यथासंख्यं यथाक्रमम् ॥
[शूलिकं][3] शूलिका शूल्यं
दाधिकं दधिसंस्कृतम् ।
ऋते विना चान्तरेण
ऐतिह्यमितिहाव्ययम् ॥
द्विधा द्वेधा प्रकारार्थे
प्रेत्यामुत्र भवान्तरे ।
स्वस्थाश्चाविकृता दोषा
विदग्धाः कुपिता मलाः ॥
कफः श्लेष्मा बलासः स्याद्
उपसर्ग उपप्लवः ।
आख्याह्वा नाम संज्ञा स्याद्
अवरोधस्तु संग्रहः ॥
समः साधारणो देशो
मरुर्धन्वापि जंगलः ।
कच्छो [ऽब्बहुलको][4]ऽनूपो
विद्युत् सौदामिनी तडित् ॥
करकाभ्रशिलाकारो
धारो धाराभिवर्षणम् ।
महती वृष्टिरासारो
वृष्टि [र्वर्षन्तु][5] वर्षणम् ॥
कूलं रोधस्तटस्तीरम्
आवर्तः सलिलभ्रमः ।

1 H. घटको. 2 H. घाटि. 3 H. शिबर्क. 4 H. °बहुको 5 This word seems to have been dropped

जम्वालः कर्दमः पङ्को
वालुका सिकता मता ॥
ऊर्मिर्वीचिस्तरङ्गश्च
शीकरो वारिणः कणः ।
नद्यास्तु सिन्धुशोणाद्याः
सरित् कुल्यापगा नदी ॥
कन्दरो निर्झरस्तद्वत्[1]
कासारः सरसी सरः ।
क्षेत्रं वप्रस्तु केदार-
स्तडागः कमलाकरः ॥
वेशन्तः पल्वलं पल्वम्
उत्सः प्रस्रवणं झरः ।
[चूतको विकिरः कीर्णं][2]
उद्भेदः सलिलोद्गमः ॥
उदपानस्तु कूपोऽन्धु-
[स्चुण्डी चौण्ड्य][3]स्तु तादृशः ।
वापी कूपादिभि र्धन्ना[4](?)
गम्भीराम्बु [ह्रदो][5] ह्रदः (?) ॥
शरावो वर्धमानश्च
कर्कर्यालू र्गलन्तिका ।
पिठरं स्यादुखा स्थाली
[गोलको][6] मणिको मणिः ॥
स्नेहभाण्डं कुतूः कृत्तिः
कुम्भस्तु कलसो घटः ।
ऋजीषं पिष्टपचनं
किलिञ्जस्तृणजः कटः ॥
हसन्त्यङ्गारधानी च
प्रणिधानं प्रवेशनम् ।

---

1 कन्दर=निर्झर could not be traced elsewhere 2 H चुतको निकिर किपर. 3 H. स्चुणी चौन्द्र. 4 The text is hopelessly corrupt here 5 H गम्भीराम्बुह्रदो 6 H. गोलका

दर्वि[1]स्तु खजका तर्दूः[2]
खजः स्याद्घोलयष्टिका ॥
लक्ष्माङ्को लाञ्छनं चिह्नं
धूमश्च हुतभुग्ध्वजः ।
अक्षिरोगस्त्वभिष्यन्दः
कोथकस्तु कुकूणकः ॥
प्रदरोऽसृग्दरः स्त्रीरुग्
योन्यर्शः कन्दसंज्ञितः ।
आढ्यवात ऊरुस्तम्भः
अपतन्त्रोऽपतानकः ॥
प्रतिश्या स्यात् प्रतिश्यायः
प्रमेहो बहुमूत्रता ।
अम्लोद्गारस्त्वम्लिका च
खल्लिर्हस्ताङ्घ्रि[3]मोटनी ॥
मोहो मूर्च्छा तु मूर्च्छायो
निर्वाही तु सुवाहिका ।
अन्त्रग्रन्थिरतीसारो
दुर्नामार्शो गुदोद्भवः ॥
कण्डुः खर्जूश्च कण्डूतिः
[क्षतमीर्ममरु भ्रमः][4] ।
राजयक्ष्मा क्षयः शोषः
क्षतक्षीणः क्षतक्षयः ॥
परिसर्पो विसर्पश्च
उच्छूनः शून उच्छ्रितः ।
शोफस्तु[5] श्वयथुः शोथो
रोमाञ्चो रोमहर्षणम् ॥
इन्द्रलुप्तस्तु खालत्यं
पालित्यं सितकेशता ।

1 H. दार्वी. 2 H तर्दुं. 3 H. खल्लिहस्ताङ्घ्रि°. 4 H. [illegible]. 5 H शोथस्तु

त्वग्विकारस्तु कुष्ठञ्च
श्वेतं श्वित्रं [किलासकः][1] ॥
व्रघ्नो वृद्धिश्च वाताण्डो
हिध्मा[2] हिक्का तु हिक्का[3] ।
कालको जटुल.[4] पिप्लु-
स्तिलकस्तिलकालकः ॥
ग्लानि· शरीरसङ्कोचो
ग्लानि श्चातिविपादता ।
अर्शोरोगी त्वर्शसः स्याद्
वातरोगी च वातकी ॥
दद्रुणो दद्रुरोगी स्यात्
सातिसारोऽतिसारकी ।
इज्या पूजा
मृजा मार्ष्टि-
र्यश कीर्तिः
शफः खुरः ॥
ऊरुस्तम्भो
बहिर्बाह्यः
कदाचिद् जातु
चेद् यदि ।
स्रङ्माला
विटपो वीरुत्
सक्थि जङ्घा
निधिर्मणिः[5] ॥
तन्तुः सूत्रं
पिचुस्तूलः
कम्बुः शङ्खः

1 H कुमासक 2 H हिम्म 3 H हिक्का 4 H जटिल. 5 H स्रङ्माला विटपो वीरुत सक्थि जङ्घा निधिर्मणि

शुकः किरः ।
प्रत्तं दत्तं
स्फुटं स्पष्टं
कारुः शिल्पी
मुधा[1] वृथा ॥
अयः[2] पिण्डं
सेतुरालिः
प्रासः कुन्तो
ऽङ्कुशः सृणिः[3] ।
सारो मज्जा
शमी कोपी
स्नायुः स्नावं
गमो गतिः ॥
व्रीहि र्माषो
हरिन्मुद्गः
शिखा चूडा
नुतिः[4] स्तुतिः ।
प्राक् पुरा
चरमं पश्चाद्
उपर्यूर्ध्वम्
अधस्तलम् ॥
शुक्तो[5]ऽम्लो
मधुरः स्वादु-
[राशा दिग्][6]
लवणः पटुः ।
लोष्टं लेष्टुः
कुशी फालः
स्वप्नो निद्रो-
पर्ण कटुः

H स्वधा 2 H मय. 3 H सृणि: 4 H नु°. 5 H. शुक्तो 6 H आशादि.

वन्ध्यं मोघं[1]
हितं पथ्यं
नक्तं निशि
दिवाह्नि । इत्यर्धपादावधिः ।
अप्यर्थ-द्व्यर्थ-बह्वर्था वक्ष्यन्ते [ऽतः परं[2]] क्रमात् ॥
नीलकण्ठो मयूरेऽपि कर्मशाकेऽपि कार्मुकः ।
कटुत्रिकेऽपि कटुकं त्रिफलायां क्वचित् फलम् ॥
भूमिपुत्रेऽपि चाङ्गारो बाष्पो नेत्रोदकेऽपि च ।
भोगः सर्पफणायान्तु दानं नागमदेऽपि च ॥
[अतितोयो][3]ऽपि मेघाग्नौ विशाखापि कठिल्लके ।
क्लीबस्तु बलहीनेऽपि तृष्णायामपि दण्डिका[4] ॥
चणके[5]ऽपि हरेणुश्च शतघ्नी वृश्चिकापि च ।
अञ्जलिः कुडवे चापि धावनी[6] पृश्निपर्ण्यपि ॥
नारायण्यप्यभीरुः स्याद् विष्णुक्रान्तापराजिता ।
तेजोवती च चविका लाक्षा च जतुका मता ॥
अपानं च गुदे चापि पद्मकाष्ठेऽपि शैवलम् ।
वल्मीको वामलूरेऽपि कुकूलस्तु तुषानले ॥
विपाकः परिणामेऽपि शर्करापि सितोपला ।
उपदंशोऽवदंशोऽपि वेला सागरसीम्नि च ॥
संक्षेपोऽपि समासः स्यात् क्षारको मुकुलेऽपि च ।
लोहं चागुरुसारेऽपि रुधिरं कुङ्कुमेऽपि च ॥
विषाणं द्विपदन्तेऽपि च्छर्दने चापि लेखनम् ।
महिषी नृपभार्यायां गतिर्नाडीव्रणेऽपि च ॥
पुण्ये[7]ऽपि च कल्याणं[8] स्यात् पुलाकस्तुच्छधान्यके ।
काचो लोचनरोगेऽपि कण्ठरोगेऽपि रोहिणी ॥
प्रवालः पल्लवे चापि दंष्ट्रायामपि च तारकम् ।
उष्णस्पर्शे[ऽपि] सन्तापो जङ्घामांसेऽपि पिण्डिका ॥
समुत्थानं[9] निदानेऽपि नृकपाले च शर्करा ।

1 H. वन्ध्यमो घि°. 2 H. च पर:. 3 H. कतीतोया°. 4 Read तृष्णायामप्युदन्यिका ? 5 H. चण°. 6 H. धारखी. 7 H. पुष्ठे. 8 H. °पः. 9 H. समुत्था°

व्यञ्जनं चापि सूपादौ रेतस्यपि च पौरुषम् ॥
स्तब्धतायामपि स्तम्भः पादरोगेऽपि चालसः ।
स्वभावेऽपि निसर्गः स्याद् विसर्गोऽपि मलच्युतौ ॥
निम्बेऽपि हिङ्गुनिर्यासः सास्नायामपि[1] कम्बलः ।
हरितालोऽपि गोदन्तो गोग्रन्थं शुष्कगोमये ॥
मलोत्सर्गेऽपि चोत्थानं प्रजा सर्वजनेऽपि च ।
पिण्याकेऽपि च किण्वं[2] स्यादिक्षुमूलेऽपि मोरटम् ।
महानीलो भृङ्गराजे काम्बोजः[3] कदरेऽपि च ।
शिवो रुद्रे च भद्रे च पात्रे योग्ये च भाजनम्[4] ॥
तृष्णा लोभे पिपासायां कटुः स्यात् कटुतिक्तयोः ।
पीडायामायुधे शूलं हिमं शीततुषारयोः ॥
कुल्या नद्यां प्रणाल्यां च बाधा दुःखे निवारणे ।
तनुः शरीरे विरले सान्द्रमुस्तकयोर्घनः ॥
प्रयाणे चोत्सवे यात्रा वस्त्रे नभसि चाम्बरम् ।
पयोधरः स्तने मेघे चित्ते सरसि मानसम् ॥
वितस्तिहस्तयोः[5] किष्कुः काले स्त्रीकुसुमे ऋतुः[6] ।
खण्डोऽर्धे चेक्षुविकृते लिङ्गाग्रे स्फटिके मणिः ॥
तरुणे मध्यमे बाले पिचुः स्यात् तूलकर्पयोः[7] ।
पलं मांसे प्रकुञ्चे च बिल्वं स्याच् चन्द्रीफले पले[8] ॥
मार्गेऽक्षिच्छादने वर्त्म पयः पानीयदुग्धयोः ।
काञ्चने शारिफलके अष्टापदमपि द्वयोः ॥
[सद्वृत्तेऽजगरे शीलो][9] मार्गो मृगोद्भवे पथि ।
मेढ्रलक्षणयो लिङ्गं शरणं रक्षणे गृहे ॥
आलेख्ये विस्मये चित्रं संसारे च हरे भवः ।
न्यग्रोधस्तु वटे धान्ये मातङ्गः श्वपचे गजे ॥
शम्भुकीलकयो स्थाणुः पानीयारण्ययोर्वनम् ।

---

1 H. स्ना°. 2 H. किन्दु-. 3 H. °बो°. 4 H. °न-. 5 H. °हस्ते-. 6 H. धातु-. 7 H. पिचु तरुण स्तूर्ण°. 8 H. फले.
9 H. जगरये शीले.

[नाडं[1]] नाले च मेढ्रे च सिद्धौ शिश्ने च साधनम् ॥
मेध्यं मेधाहिते पूते क्षयो ह्रासनिवासयोः ।
[पक्के[2]] पुरातने जीर्णे[3] वर्चः किट्टेऽपि तेजसि ॥
विकल्पः संशये भेदे हृदयं हृदि चेतसि ।
गृहे[ऽङ्गसादे][4] सदनं क्षौद्रे मद्ये मधु स्मृतम् ॥
छर्दनोऽलम्बुषे निम्बे गुल्मस्तु विटपे गदे ।
हायनो वत्सरे व्रीहौ सिन्धुर्नदसमुद्रयोः ॥
वृष्टिवत्सरयोर्वर्षं शिखी वह्निमयूरयोः ।
कल्पः काले विधानेऽपि ऋतौ संवत्सरे शरत् ॥
नियमः स्यात् क्रियाहारे [5]यन्त्रणाऽनित्यकर्मणोः ।
बीभत्सो विकृते क्रूरे करालौ तुङ्गदन्तुरौ ॥
स्वादू[6] मधुरमिष्टौ च नित्यकर्मान्तकौ यमौ ।
सौम्यः[7] सोमात्मजे भद्रे निश्चले तारके ध्रुवम् ॥
मलं पापे पुरीषादौ बाल्यादौ विहगे वयः ।
युगले कलहे द्वन्द्वं पटलं प्रावृतौ चये ॥
जालं वृन्दे गवाक्षे च तरणे पक्षिणि प्लवः ।
[अंशः] पादार्द्धयोर्दृष्टः[8] पट्टं पट्टीशबन्धने ॥
सामर्थ्ये चायुधे शक्तिः मूत्रे शिश्ने च मेहनम् ।
शमदाक्षिण्ययोः शान्तिः गर्भः स्यात् कुक्षिपुत्रयोः ॥
निमित्तं [शकुने][9] हेतौ कोमलातीक्ष्णयो मृदुः ।
संसृष्टं मिश्रिते विद्यात् शुद्धे च वमनादिभिः ॥
व्याघ्रा[दौ चोरगे][10] व्याडो धवश्च पतिधूर्त्तयोः ।
बलिः पूजोपहारादौ त्वगादिपटले[11]ऽपि च ॥
अर्घो मूल्ये च पूजायां शल्कः[12] शकलवल्कयोः ।
त्वग्दोषे पाकले कुष्ठमस्रं नेत्राम्बुरक्तयोः ॥
समितिर्युद्धसंहत्यो भूतिर्भस्मनि सम्पदि ।
फलं लाभे च सस्ये च युद्धे काये च विग्रहः ॥

1 H. नाड 2 H पचे 3 H चीर्णे 4 H हृस्तसादे 5 H म°. 6 H °दु 7 H °म्यं 8 H. अंशपादार्द्धयो दृष्टि-
9 H इुशके 10 H व्याघ्रा चोमुगे, 11 H °ले 12 H शकः-

रक्ते जले च कीलालमोघः संघाम्बुवेगयोः ।
वर्ष्म प्रमाणे देहे च सूक्ष्मैलास्वल्पयोस्त्रुटिः ॥
लतायां विटपे वीरुच् शकुन्तः पक्षिकीटयोः ।
पर्वखण्डे शरे काण्डो दण्डश्च[1] लगुडे यमे ॥
प्राकारे पादपे शालो गर्दभे कर्कशे[2] खरः ।
सन्तानिका क्षीरसरे तथा मर्कटवासके ॥
मयूरचन्द्रके दृष्टः कृष्णवर्णे च मेचकः ।
मेध्या वचा शङ्खपुष्पी चाशुः स्याद् व्रीहिशीघ्रयोः ॥
महाबलाशूकशिम्ब्योः[3] ऋष्यप्रोक्ता स्मृता द्वयोः ।
सूक्ष्मैलायां च पृथ्वीका तथा स कालजीरके[4] ॥
काम्बोजी मापपर्यान्तु गन्धमुण्डद्रुमेऽपि च ।
वेणौ यवफलः शक्रे[5] कपिले चपलेऽस्थिरः ॥
गोलोमी श्वेतवार्तायां तथेन्दु[°न्द्र ?]सुरसेऽपि च ।
तैलपर्णी तु श्रीवासे तथा धवलचन्दने ॥
काश्यां तुल्येऽमृतासङ्गो बाणः सहचरे शरे ।
शैलेयके शुक्लकेशे पलितं कथितं द्वयोः ॥
वृक्षादनी तु वन्दाके विदारीकन्दयोस्तथा ।
क्षीरगन्धा(?) [राजिका][6] च तीक्ष्णगन्धा वचापि च ॥
दूर्वागुडूच्योरमरा मासे पार्थे च फाल्गुन ।
प्रत्यक्षे सदृशे साक्षान्नन्वाक्षेपवितर्कयोः ॥
उद्वर्तने चोत्सवे च उत्सादनमुदाहृतम् ।
अगाध.कोटरे कक्षा कक्षं शुष्कतृणाटवी ॥
चित्रे दन्तीन्द्रवारुण्यौ बभ्रु नकुलपिङ्गलौ ।
स्पर्शाज्ञानेऽपि निद्रार्थे सुप्तिस्वापौ प्रकीर्तितौ ॥
निश्चारकः पुरीपस्य क्षये चापि प्रभञ्जने ।
इच्छायां मदने कामः संज्ञा ज्ञानाभिधानयोः ॥
कुत्सिते च कफे खेटः पृथुकश्चिपिटे शिशौ ।
शिवाजयन्त्यो विजया कल्यः सज्जे निरामये ॥

---

1 H दण्ड°. 2 H कर्णेऽखर:. 3 H °बलाशूकशिम्बौ 4 H पृथ्वीक तथा सकालजीरयोः. 5 H °फले शक्र:. 6 H राज्ञिका

प्रस्थः सानौ च माने स्यादङ्कश्रोत्सङ्गचिह्नयोः ।
कलापी बर्हिणे सद्धे लोकस्त्रिभुवने जने ॥
अलर्कः श्वेतपुष्पार्के सारमेये च योगिनि ।
अन्वयो(?)[1] विगते वीतो विहायो विहगेऽम्बरे ॥
चर्मद्रुमश्चर्मवृक्षे मूर्जवृक्षे तथैव च ।
अम्लिकायां विन्तिडिकं वृक्षाम्लेऽपि तदुच्यते ॥
रास्नायां[2] गजपिप्पल्यां श्रेयसी तु स्मृता[3] द्वयोः ।
कच्चाटे कटुरोहिण्यां द्वयोस्तु शकुलादनी ॥
वानीरं[4] वेतसे कुष्ठे स्रोतोजे कज्जले ऽञ्जनः ।
द्विजो विप्रेऽण्डजे दन्ते ऋतौ क्षोदे गुणे रजः ॥
शुण्ठीमुस्तकपौरेषु नागरं परिचक्षते ।
मिथुनं युगले राशौ संयोगे मधुसर्पिषोः ॥
रोगे ज्वरे च किम्पाको मलादेर्निर्गमेऽपि च ।
मेदिन्यां स्तनदायिन्यां धात्री चामलके तथा ॥
बालः केशे शिशौ मूर्खे कालो दिष्टेऽन्तके[5]ऽसिते ।
क्षेत्रं देहे च केदारे दारेषु च प्रकीर्तितम् ॥
अरिष्टं सूतिकागेहे तिक्तायां कुशबन्धने ।
अरिष्टशब्दो निम्बेऽपि सन्धाने नाशलक्षणे ॥
पश्चात्तापेऽनुबन्धे च विद्वेषेऽनुशयस्त्रिषु ।
अब्दो मुस्ते घने वर्षे मन्युर्दैन्ये क्रतौ क्रुधि ॥
युगं युग्मे कृतादौ तु लाङ्गलाद्यु[6]पयोगिनि ।
आकाशादौ पिशाचादौ भूतं सर्वजनेऽपि च ॥
मदनं सिक्थके राचे कामदेवे विदुर्बुधाः ।
तल्पं दाराट्टशय्यासु प्राणो [चोले] ऽनिले बले ॥
त्रिवर्णकं त्रिगन्धे स्यात्त्रिफलायां कटुत्रिके ।
मेघे महीधरे ख्यातो जीमूतः कृतवेधने ॥
वपु[7]कान्दे[8] गजे मत्ते पर्जन्ये च घनाघनः ।

1 The text seems to be corrupt here. 2 H. रास्ना°. 3 H. दुस्तरा 4 H °नं 5 H °न्तके 6 H °स्यु
7 H. बाषे 8 H. वर्षकान्दे

दत्तश्वशुरके दृष्टः कुक्कुटे च प्रजापतौ ॥
वंशस्त्रिपु कुले वेणौ [नासा][1]दृष्टोत्तमास्थनि ।
त्रिवर्गो धर्मकामार्थे त्रिफलायां कटुत्रिके[2] ॥
दहनाख्याः स्मृताश्चैते[3] वह्निभल्लातचित्रकाः ।
शैलेयके सैन्धवे च शम्यां शीतशिवं त्रिपु ॥
पलङ्कपा मुण्डितिकालाक्षागुग्गुलुके त्रिपु ।
सौवीरं चाञ्जने दृष्टं काञ्जिके बदरे[4]ऽपि च ॥
रक्तसारस्तु पत्तंगे खदिरे रक्तचन्दने ।
कक्कोलके पत्रके च वन्ध[रत्न ?]गोदन्तकं [°कस् ?] त्रिपु ॥
धुस्तुरके सुवर्णे च कनकं नागकेशरे ।
कला काले च शिल्पे च धात्वभ्यन्तरसीम्नि च ॥
वैशाखे वासुदेवे च मध्वपत्ये च माधवः ।
अर्थोऽभिधेये वित्ते च हेतुवस्तुनिवृत्तिपु ॥
पाण्डवे ककुभे शुक्ले नेत्ररोगे [ऽपि चार्जुनः][5] ।
पिशाचादौ गुणे जन्तौ सत्त्वं द्रव्ये च मानसे[6] ॥
पादो मूले चतुर्थांशे मयूखे चरणे[7]ऽपि च ।
गुग्गुलूलूकशाक्राहितुण्डिकेपु च कौशिकः ॥
भार्गवे नयनव्याधौ शुक्रं वह्नौ च रेतसि ।
नेत्रं मूले पटे नाड्या[8]मक्षिण [मन्थान][9]बन्धने ॥
बलिवर्दे च धर्मे च वासायां मूषके वृषः ।
दोषे नाशे च कृच्छ्रे च दण्डे चापि स्मृतोऽत्ययः ॥
पियाले चेङ्गुदेऽगस्त्ये पलाशे च मुनिद्रुमः ।
भृङ्गशब्दस्तु धूम्राटे भ्रमरे मार्करे त्वचि ॥
ग्रीवाभरण-दन्तास्थि-मातुलुङ्गफलेष्वपि ।
तथा सौवर्चले चापि चतुर्षु रुचकं स्मृतम् ॥
सिद्धान्तशपथाचारकालेपु समयः स्मृतः ।
गैरिकादौ सुवर्णादौ महाभूतेपु पञ्चसु ॥

---

1 H. निशा°. 2 H. °त्रिषु 3 H. चैत्रे. 4 H °भे 5 H. ऽर्वोनम. 6 H. च नटे. 7 H. च रक्षे. 8 H. नाभ्या° 9 H बन्धान°.

वातादौ रसरक्तादौ धातु मूतगुणेष्वपि ।
काकसाह्वा[1] काकनासा काकोली[2] काकणन्तिका ॥
काकमाची काकजङ्घा काकोडुम्बरिका च षट् ।
इन्द्रिये पाशके कर्षे सौवर्चलविभीतके ॥
शकटस्य शलाकायामक्षशब्दस्तु षट्स्वपि ।
शीपक-द्विप-सर्पेषु जलदे नागकेशरे ॥
नागदन्त्यां गजाह्वायां नागशब्दोऽपि सप्तसु ।
पारदे देहधातौ च रागे चेक्षुरसादिषु ॥
शृङ्गारादौ विषे बोले मधुरादौ रसोऽष्टसु ।
[कथ्येते कृतसंयुक्तौ यद्धौ][3] मानमतःपरम् ॥
यवागू[4]रुष्णिका श्राणा [यान्वितद्रव][5]सिक्थका ।
विलेपी च विलेपा स्यात् श्लक्ष्णा या[6] विरलद्रवा ॥
शुद्धतण्डुलजा पेया शृतसिक्थान्वितद्रवा ।
मण्डः प्रस्राव आचामः सिक्थकै रहितश्च यः ॥
वाट्यमण्डो यवैर्भृष्टैर्लाजमण्डोऽक्षतैः कृतः ।
तिलतण्डुलमाषैश्च [कृसरा त्रिसरे][7]ऽप्यपि ॥
तक्रं कपित्थचाङ्गेरीमरिचाजाजीचित्रकैः ।
सुपक्वं[8] खडयूषोऽयं स्मृतः काम्बलिकोऽपरः ॥
दध्यम्ललवणस्नेहतिलमाषान्वितः स्मृतः ।
मूलकच्छदसन्धानं शिण्डाकी[9] स्वादुसद्रवा ॥
यन्मस्त्वादि शुचौ भाण्डे सगुडक्षौद्रकाञ्जिकम् ।
धान्यराशौ त्रिरात्रस्थं[10] शुक्तं चुक्रं तदुच्यते ॥
काञ्जिकन्तु गृहाम्बु स्यादारनालं तुषाम्बु च ।
अवन्तिसोमं सौवीरं धान्याम्लं तु तुषोदकम् ॥
प्रसन्ना मदिरा मद्यं [कश्यं][11] कादम्बरी सुरा ।
वारुणी मधु मत्ता च [सीधु कल्या परिस्रुता][12] ॥

1 H °साह्वा 2 H °काली 3 H कथ्यते कृतसंयुक्तो यद्धो 4 H °गु°. 5 H श्राणा यावन्विद्रव° 6 H, श्लक्ष्णा 7 H कृसरमिश्रे 8 H °पक्व 9 H पि°. 10 H त्रिरात्र°, but see SK s. v. चुक्रम् 11 H कश्वं. 12 H छागुकम्पा पतिः सुरा

तद्भेदा शीधु-माध्वीक गौडी-शार्कर-माधवा ।
अरिष्टासवमैरेयश्वेताजगलकोहला ॥
पैष्टी श्वेता सुक्न्देली(?) [वाल्कली वल्कलै कृता][1] ।
मधूलिका मधूलैस्तु माध्वीकं मधुना कृतम् ॥
जगलो मेदक प्रोक्तो नि सार स तु [वकस][2] ।
शीधुरिक्षुरसै पक्वैरपक्वै [रसिकस्तु स][3] ॥
मैरेयो धातकीपुष्पगुडधान्याम्लसंयुत ।
सचातुर्जातकाजाजि[4] सगुडार्द्रकनागरम्[5] ॥
रसाला स्याच्छिखरिणी सघृष्ट सरस दधि ।
सक्षात दधि नि स्नेह् व्योपदाडिमजीरकै[6] ॥
युक्तं सम्यक् पटे घृष्ट सद्रक सोमसन्निभ ।
सितारुचकसिन्धूत्थै सवृक्षाम्लपरूपकै ॥
जम्बूफलरसै युक्तो रागो राजिकया कृत[7] ।
समितामम्बु[8]दुग्धेन योजयित्वा सुशोभनाम्[9] ॥
पचेद् घृतोत्तरे[10] खण्डे क्षिपेद् भाण्डे नवे तत ।
सयावोऽसौ युतश्चूर्णै खण्डैलामरिचार्द्रकै ॥
गदित समिता[11]खण्ड क्षीरेणैव विलोडित ।
अवगाढे घृते पक्वो घृतपूरोऽयमुत्तम ॥
[विमर्द्य][12] विमला शुक्ला समिता नातिशर्कराम् ।
सवेष्टनाय गर्भार्थं खरपाकं घृते पचेत् ॥
फेनक फेनसङ्काश सम्पूर्णशशिसन्निभम् ।
सिक्त्वा बहुघृते भृष्ट मुहुरुष्णाम्बुना मृदु ॥
जीरकाद्यै [शुतं मास परिशुष्क][13] तदुच्यते ।
तदेव गोरसादान प्रदिग्धमिति विश्रुतम् ॥
मास सुस्विन्नसपिष्ट सगुडाज्यकणोपणम् ।
वेसवारोऽयमन्यत्तु भूतिं शूल्य भटित्रकम् ॥
रसको मासनिष्काथ पिष्टमासकृतोऽपर ।

1 H पैति बन्धना बन्धनकता 2 H ष वष 3 H रपिकन्तुप 4 H जी 5 H र 6 H °वीनकै 7 H. °माकरा 8 H बु 9 H न 10 H °द्रे° 11 H सवि H 12 H विमन 13 H शृंत साध्य परे शुक्त

सोरवस्तु भवेत् सोऽपि रसोदो लवणस्तनु ॥
अकटुस्नेहलवणमकृत कृतमन्यथा ।
त्रिकटु त्र्युपण व्योप कृष्णामरिचनागरै ॥
ग्रन्थिकानलचव्यैस्तु चतुप्पञ्चपट्पणम्[1] ।
फलत्रयन्तु त्रिफला धात्रीपथ्याविभीतकै ॥
त्रिगन्धमेलात्वकपत्रैस्त्रिसुगन्धि त्रिजातकम् ।
चातुर्जात तदेव स्यान्नागकेशरसयुतम् ॥
कवल स्याद् गुडक्षीर करम्भो दधिशाकव ।
पृषदाज्य सन्ध्याज्य क्षौद्राज्य मिथुन भवत् ॥
युगल तैलसर्पिर्भ्यां मज्जा तत्रैव सयुत ।
त्रिस्नेहोऽसौ महास्नेहश्चतु स्नेहो वसान्वित ॥
कोलदाडिमवृक्षाम्लैरम्ल[2]वेतससयुतै ।
चतुरम्ल च पञ्चाम्ल मातुलङ्गसमन्वितै ॥
निरस्थि पिशित पिष्ट स्विन्न गुडघृतान्वितम् ।
कृष्णामरिचसयुक्त वसवार इति स्मृतम् ॥
पञ्चगव्य दधिक्षीरघृतगोमूत्रगोमयै ।
पञ्चामृत दधिक्षीरमधुखण्डघृतैर्भवत् ॥
पञ्चनिम्बञ्च ततपुष्पमूलवल्कफलच्छदै ।
पञ्चकोल कणामूलकृष्णाचव्याग्निनागरै ॥
न्यग्रोधोडुम्बराश्वत्था सपिप्पलकपीतना ।
क्षीरिवृक्षास्तु पञ्चैषा वल्कलं पञ्चवल्कलम् ॥
क्वचित्[3] कपीतनस्थान शिरीषो वेतस क्वचित् ।
महाभूतानि पञ्चैता खानिलाग्न्यम्बुभूमय ॥
शब्द स्पर्श क्रमाद्रूप रसो गन्धश्च तद्गुणा ।
पञ्चेन्द्रियार्था पञ्चैते विषया गोचराणि च ॥
श्रोत्रत्वङ्नेत्ररसनाघ्राण पञ्चेन्द्रियाणि च ।
सौवर्चल सैन्धव च विडमौद्भिदमेव च ॥

1 H °के 2 H °म्ल 3 H के

सामुद्रेण सहैतानि पञ्च स्युर्लवणानि च ।
वान्ति विरेचनं नस्यं निरूहश्चानुवासनम् ॥
कर्म पञ्चविधं चैतत्तदन्यत् क्षेपणादिकम् ।
जीवकर्षभकौ मेदे काकोल्यौ मधुकं सहे ॥
जीवन्ती जीवनीयोऽयं दशको मधुरो गणः ।
सूर्पपर्ण्यौ विना केचिदष्टवर्गमिमं विदुः ॥
ऋद्धिवृद्धियुतं चान्ये जीवन्तीमधुकं विना ।
चातुर्जातककोलवङ्गागरुशिह्लकैः ॥
सर्वगन्धमिदं चोक्तमन्य[त्पञ्च][1]सुगन्धकम् ।
कर्पूरपूगकक्कोलजातीफललवङ्गकैः ॥
कर्पूरागरुकक्कोलकस्तूरीकुङ्कुमैः सह ।
नाम्ना महासुगन्धाख्यः ख्यातोऽयं यक्षकर्दमः ॥
मधुद्राक्षासिताद्यैश्च तर्पणं लाजशक्तवः ।
स्विन्ना भृष्टा च ससिता तत्कृता कल्कपिण्डिका ॥
क्वथनात् क्वाथ एष स्यात् कल्को दृशदि पेषितः ।
क्वाथादिश्च पुनः पाकाद् घनीभूता रसक्रिया ॥
अङ्गुल्यग्रेण चूर्णाद्यैर्घर्षणं प्रतिसारणम् ।
अयःकण्टक[संछन्ना][2] शतघ्नी महती शिला ॥
उच्छ्वासरोधो योऽकस्मात् क्वथोऽसौ क्वथनं[3] मतम् ।
वसन्तशिशिरग्रीष्मैरादानं चोत्तरायणम् ॥
शरद्धेमन्तवर्षाभिर्विसर्गो दक्षिणायनम् ।
रसाद्याः धातवः सप्त दोषा वाताद्यस्त्रयः ॥
मला मूत्रपुरीषाद्या गुणाः सत्त्वं रजस्तमः ।
जङ्घे बाहू शिरो मध्यं षडङ्गमिदमुच्यते ॥
प्रत्यङ्गं कर्णनासोष्ठलिङ्गाङ्गुलिकरादिकम् ।
पार्श्वे प्रसारितौ बाहू व्यामो हस्तचतुष्टयम् ॥
ऊर्द्ध्वबाहुनरायाममानं हस्तार्द्धपौरुषम् ।
कृतमुष्टिकरो रत्नि विंशत्यङ्गुलि मुष्टिकः ॥

---

1 H °दुगन्धं 2 H संभूता 3 H. °रोधे योकस्मात् क्वथोऽसौ क्वथनं.

चतुर्विंशाङ्गुलो[1] हस्तः सरत्निर्विस्तृताङ्गुलिः ।
ततोऽङ्ग प्रकनिष्ठाभ्यां वितस्तिर्द्वादशाङ्गुलः ॥
कर्षः पाणितलं पाणिः किञ्चिच्च कवडग्रहः ।
उदुम्बरं सुवर्णाख्यं विडालपदकं पिचुः ॥
पलं षोडशिका मुष्टिः प्रकुञ्चोऽथ चतुर्थिका ।
द्वाभ्यां पलाभ्यां प्रसृतं तच्च षोडशिकं[2] तथा ॥
शूर्पार्धकं[3] चतुष्प्रस्थं पात्रं स्यात् कंस आढकः ।
उन्मानं लन्वनं द्रोण[श्चार्मणं][4] कलसो घटः ॥
कुम्भो द्रोणद्वयं सूर्पः खारी द्रोणास्तु षोडश ।
माणिकाष्टौ पलान्येव धरणं दशभिः पलैः ॥
कर्षार्द्धं वटकं कोलो भारः स्याद् विंशतिस्तुलाः ।
पलार्द्धेनाष्टमी शुक्तिर्दशभिर्धरणैस्तुला ॥
गोणी द्रोणाढकप्रस्थाः कुडवश्च पलं पिचुः ।
शाणको माषक[5]श्चैते यथापूर्वं चतुर्गुणाः ॥
शुष्कद्रव्ये त्विदं मानं द्विगुणं तद्द्रवार्द्रयोः ।०॥
भिषजा माधवेनैषा शिलाह्रदनिवासिना ।
यत्नेन रचिता रत्नमालेन्द्रकरसूनुना ॥
सुरूपा सुपदन्यासा सत्कुलोत्था सुभाषिणी ।
प्रियेवास्तु सतां कण्ठे मालेयं यावदौषधम् ॥
इति सद्वैद्यश्रीमाधवकरविरचिता रत्नमाला समाप्ता ॥

NOTES.

[A. = Amarakośa; Ach. = Abhidhānachintāmani of Hemachandra; AP. = Āyurvedaprakāśa of Mādhava Upādhyāya; AR. = Abhidhānaratnamālā of Halāyudha; Bh. = Bhāvaprakāśa-nighanṭu, Śrīveṅkaṭeśvara Press, Bombay; Bhānu. = Bhānu Dīkṣita's commentary on Amara; CA. = Colebrooke's edition of Amara; Ch. = Charaka-saṃhitā; Dh. = Dhanvantarīya-nighaṇṭu, Ānandāśrama, Poona; Dr. = Dravyaguna of Devendranāth & Upendranāth Sen, Calcutta; Ds. = Dravyaguṇasaṃgraha of Chakrapāṇidatta; Keś. = Keśavasvāmin's Nānārthārṇavasaṃkṣepa; Kk. = Kalpadru-kośa of Keśava; Kn. = Kaiyadevanighaṇṭu; Kṣīr. = Kṣīrasvāmin's commentary on Amara; Med. = Medinīkoṣa; Muktā. = Paryāyamuktāvalī; MW. = Monier-Williams; Nś. = Nighaṇṭuśesa of Hemachandra, published in the Abhidhānasaṃgraha, Nirṇaya-sāgara Press; R. = Rājanighaṇṭu, Ānandāśrama edition along with Dh.; Ratna. = Paryāyaratnamālā; Rāya. = Rāyamukuṭa's commentary on Amara; Sarvā. = Sarvānanda's commentary on Amara; Śk. = Śabdakalpadruma; ŚR. = Śabdaratnāvalī; Su. = Suśrutasaṃhitā, Tch. = Trikāndachintāmani of Raghunātha Chakravartin on Amara; Tr. = Trivandrum edition; Tś. = Trikāṇḍaśesa of Purusottamadeva; V. = Vaijayantī; Vn. = Vaidyakanighaṇṭu; Vṛ. = Vṛnda's Siddhayoga, Ānandāśrama edition; Vś. = Vaidyakaśabdasindhu of Kavirāja Umeśachandra Gupta.]

13, 14. काश्मरी V., Tr. Kṣīr. 'कश्मरी कश्मर्यश्च तालव्यशौ' Sarvā. गम्भारी Dh, V., Kṣīr. सर्वतोभद्रा A.

15, 16. पाटलिः or °ली A., V., R. स्थाली Dh. काचस्थाली V. वसन्तदूती Dh., R. अम्बुवासिनी Dh.

17, 18 Sarvā. quotes 17 under A. 2. 4. 51 For शुकः cf 'आमण्डस्तरुणोऽम्बुकः' V.

19, 20. स्योनाकः Dh, R., V. 'श्योनाकस्तालव्यादिरपि' Bhānu. पीतवृक्षः & पूतिपत्रः R. ऋक्षः A. टिण्टुकः Dh. टेण्टुकः R. टुण्टुकः V. अरलः A. अरलुकः Dh., R. आरलः V.

21, 22. मन्थनः Dh. Cf. मन्थाः = मन्थानः = मन्थदण्डकः V. Śk. & Vś., '......पावकोऽरणिः। वह्निमन्थोऽग्निमन्थश्च मथनो गणिकारिका ॥'.

23, 24. महाकपित्थः Tś. पूतिमारुतः Dh.

25, 26. = Muktā. 10. 19-20, with क्षुद्रा for गृहा in conformity with Śk. & Vś. भण्टाकी = [illegible] V. भण्टाकी = बृहती Dh. (c.f. [illegible]) [illegible] गुहा = धावनी = पृश्निपर्णी Dh., [illegible] Cf. 'बृहती निदिग्धिकेति [illegible] कृद् भ्रान्तः। यतोऽनयोः [illegible]' Kṣīr. (A. 2. 4. 93).

27, 28. For त्रिकुट. cf Tr. Ksir.'s reading of Dh, 'गोकण्टो गोक्षुरः कण्ठी षडङ्गस्त्रिकटस्त्रिकः', and त्रिकटः ŚR in Śk. For त्रिपुटः cf 'श्वदंष्ट्रो गोक्षुरस्त्रि-कण्टकपुट. श्वदंष्ट्रा स्वादुकण्टक.' Rabhasa quoted by Bhānu

29, 30. शालिपर्णी Dh, R. सार-पर्णी V.

31, 32. पृष्टिपर्णी Dh पृष्णिपर्णी CA

33, 34. For त्वपर्णी (i. e, तु+श्रपर्णी) of A, B & C cf 'शृगालविन्नाऽङ्घ्रिवला पर्णी क्रोष्टुकपुच्छिका' Dh त्रिपर्णी after Śk. घृतिला Muktā and घृष्टिला Ratna. in Vs. Cf also Tr. Ksir.'s reading of Dh, 'शृगालविन्ना हृतिला...'

35. 'वार्त्ताकी क्षुली' V.

36. प्रसहा V. रक्तपाकी acc. to Śk.

39, 40 = Muktā. 10. 5-6 कुचैली R. शुभा Dh (Cf. शिवा of Ms. D) वृकी Dh, R. एकोशिका acc to Śk. & Vs एकशिखा Muktā in Vs एकैषी Vn in Vs. and Kn.

41, 42. गजचिद्भिटा V For पिट-ङ्कोटी cf. 'विटकोऽतिमृगेर्वारु विशालैन्द्रीन्द्र-वारुणी' V. पिटङ्कोकी Ratna in Śk, which supports the rest of the text Cf. Muktā 17. 29-30 There are two species of इन्द्रवारुणी V. & A. agree in distinguishing गवाक्षी, गोतुम्बी (or गोडुम्बा V.) and चित्रा from the rest. Dh. has, 'ऐन्द्रीन्द्रवारुणीन्द्राह्वा ऽप्येन्द्रवारुमृगादनी। गवादनी क्षुद्रफला वृषभाक्षी गवाद्यपि॥......अन्येन्द्रवारुणी प्रोक्ता विशाला च महाफला। आत्मरक्षा चित्रफला त्रपुषी त्रपुषा च सा॥'.

43. बहुपत्रिका Dh., R. बहुसुता A., V. Cf Muktā 7. 37-38.

45 46. करडला & कण्डरा (v l.) Dh. अध्यण्डा Sarvā अत्यण्डा Ksir. जडा CA. जटा Sarvā अजहा Ksir. ऋषभी V. & Ratna in Śk.

47, 48. काकाक्षी Dh. For ब्राह्मी-दली cf मसूरविदला & अर्धचन्द्रा A. and 'मसूरवद् विदलमस्या.', 'एतद्विदलस्य अर्ध-चन्द्राकारत्वात्' Bhānu. कुटरणा V. Śk. & Vs. read. त्रिवृद् वृकाक्षी सुवहा त्रिभण्डी त्रिपुटा [सिता ?]। व्याघ्रादनी कुटरणा निःसृता त्रिवृतारुणा॥ Bhāvaprakāśa has निशोत्रा for नि.सूत्रा or नि सृता.

49, 50 श्वेतस्पन्दा Dh., R

51. काण्डरुहा Dh., R.

54 शम्याक Dh., V., Ksir Sarvā. and Bhānu quote this line, '··तथार्ग्वधः', the former adding 'इति रत्नमालायां ञ्यक्षरोऽपि', and the latter, 'इति रत्नकोषात्'

55, 56. पिण्या & लगणा V. इङ्गुदी

V, '···पिण्या नगणा स्फुटबन्धनी' Śk. & Vś. लवणा R. in Vś. Cf. Kn., पीततैला सलवणा पिण्याका च स्फुटत्वचा.

57, 58. = Muktā. 3. 58-59. खरघन्धनिका Kn. & Muktā. खरगन्धा R. °गन्धिनिका Dh.

61, 62. = Muktā. 9. 17-18. शशिवाटिका Dh. विटाटिका V. शिवाटिका seems to be the correct form, being also used for काकोदुम्बरिका & नाडीहिङ्गु. Cf. Dh.

64. शारिवा तालव्यादिः Sarvā. & Kṣīr. सारिवा Dh., V.

65 = Muktā. 17. 16.

66. कालिन्दी Kn.

68. गण्डाली Dh. भण्डीरी R., A.

69, 70. Muktā. 3. 63-64. राटः Dh. राढः V. राठः Tr. Kṣīr.'s reading of Dh. For गोलः cf. गोलफलः R. गालः V. फलः Dh.

73, 74. कैडर्य्यः V. पिचुमन्दः Dh., R., V. Cf. Muktā. 14. 8-9.

75, 76. पीलुनी V., R. दहनी R.

77, 78. शार्ङ्गेष्ठा V. See also Muktā. 10. 37-38. Should the correct form be शार्ङ्गेष्टा, 'desired of the शार्ङ्ग bird'? Śk. quotes the two lines *s.v.* गुञ्जा, with साङ्गुष्ठा as the first word. For 78 cf. 'काकशब्दात् पीलुपीथ्यौ चिंचा नन्त्यदन्ती नखी। जंघा तिक्ता च दन्ता च ······' V. शिखण्डी Dh., R.

79, 80. निकुम्भा Dh. निकुम्भी R. दाक्षायणी MW., but all our Mss. of Ratna. & Muktā., and Muktā. in Vś., have द्राक्षा°. Cf. द्राक्षापर्णी Kn.

81, 82. Śk. quotes these lines under नागदन्ती, with विशल्या for सशल्या and कामदूतिका for राम°. Cf. Muktā. 15. 11-12.

83, 84. फञ्ज° or फञ्जिपत्रिका Muktā. Quoted in Śk. under मूषिकपर्णी.

85, 86. गर्द्भशाक Dh., R. वालेयशाक A. फञ्जी Dh., R. हञ्जी Nś. 271, but cf. 'वन्दकोऽङ्गारवल्लिका' *ibid.* गन्धर्वशाका also in Ratna. in Vś.

89, 90. Cf. Muktā. 7. 40-41. For अलम्बुषा cf. 'भूकदम्बोऽलम्बुजा स्यात्' R. कुम्भला (ऽरुणा) Ratna. *in* Śk. & Vś. कुम्भवारुणी Muktā. in *Vs.* चुम्बला Vn. in Vś. चम्बुला Kn.

93, 94. 'सरलद्रवः श्रीविष्टो दधिक्षीरघृताह्वयः' इति रभसः Sarvā. श्याख्यः V. दधित्याख्यः, a corruption of दधिश्याह्वः? Cf. दधिस्रावः *&. v. l.* °श्राद्धः Kn.

95, 96. = Muktā. 1. 35-36. मुक्तिमुक्तः also MW., besides Ratna. in Śk. & Vś. युक्तियुक्तः, however, is

supported by a large number of Mss of both Ratna & Muktā

99, 100 वातपोय A, V, Dh, R But see Mukta 14 39 & Vs

105, 106 The text of D, E, and F, that is adopted here is supported by Śk & Vs

107, 108 कुस्तुम्बुरु Dh, R For गुण्या cf सुचरित्रा V एपणा V, but see Mukta 2 26 वेपणा, also Ratna in Vs

109, 110 There seems to be some amount of confusion in the Koṣas with regard to रास्ना and the accompanying terms cf R IV p 25, under लक्ष्मणा (बृहतीविशेष), 'क्षुद्रवार्ताकिनी सिता । नाकुली दुर्लभा रास्ना and A 2 4. 114-115, just after वार्ताकी, 'नाकुली सुरसा रास्ना सुगन्धा गन्धनाकुली । नकुलेष्टा भुजङ्गाक्षी छत्राकी सुवहा च सा ॥' Again, Dh 1 82, p 62, 'रास्ना युक्तरसा रस्या श्रेयसी रसना रसा । सुगन्धिमूलातिरसा सैव पुत्ति रसा स्मृता ॥' and R VI, p 69, 'सुगन्धिमूला सुरसा रसाढ्यातिरसा दश ॥ रास्ना तु त्रिविधा प्रोक्ता मूलं पत्र तृण तथा ।' Also, Dh. 4 33, p 154, 'नाकुली सर्पगन्धा च सुगन्धा भोगिगन्धिका । ' & ibid. 34 p 155, 'अन्या महासुगन्धा च सुवहा गन्धनाकुली ।' A 2 4 140, 'एलापर्णी तु सुवहा रास्ना युक्तरसा च सा' and on it, 'त्र्यर्थे सुवहा, रास्ना शेफालिका नाकुली च' Ksir, 'इयं क्षुद्राम्लफला । नाकुल्या रास्नोक्ता' Sarva, with which compare the Bengali names काँटा आमरुली and एलानी, given to एलापर्णी in Śk & Vs. See also Mukta 3 55-57

111, 112 Dh, R, & A, make अजान्त्री, छगलान्त्री synonymous with वृद्धदारक, but do not have the rest of the terms For अन्त कोटरपुष्पी cf वृद्ध कोटरपुष्पी स्यादजान्त्री छगलान्त्र्यपि' Dh and Tr Ksir's reading of Dh 'अन्त - कोरकपुष्पी स्यादजाण्डी छगलाण्ड्यपि' Śk records अन्त कोठर° and अण्डकोटर°. See Mukta 17 20 21

113, 114 Cf 'यवतिक्ता शङ्खिनी तु दृढपादा विसर्पिणी । नाकुली चाक्षपीडा च नेत्रमीला यशस्करी ॥' Dh For श्वेतबुह्ना cf 'शङ्खिन्या स्याद् वनहरी तस्करी चोरपुष्पिका । किरिनी ग्रन्थिका चण्डा श्वेतबुध्ना निशाचरी ॥' Ns 321 Again, 'नाकुल्या स्यादक्षपीडा वेत्रमूली विसर्पिणी । शङ्खिनी वृद्धपादा च यवतिक्तायसीश्वरा ॥' Ns 273-74 —Apparently two different plants are meant See Muktā 17 18-19 Śk, s. v श्वेतबुह्ना, records

'श्वेतवुह्ना कपीतस्तु वनतिक्ता विसर्पिणी।
शङ्खिनी चाकचिचा च गिरिजा धूसरच्छदा ॥'
So also Vś.

117 Śk. attributes काकमुद्गा (also A.) & शिम्बिपर्णिका to Ratna.

119, 120. See Muktā. 14. 22-23 Śk. reads तुण्डी (तुम्बी) & कटुका पाणिः in Ratna, *s. v* काकादनी and severally. कटुकापाली also Muktā in Vś.

122. Sarvā. quotes this line under A. 4. 126-127. Śk., *s. v.* भूम्या-मलकी, reads 121-122 with the variants तालिः & अजटा.

123, 124. Supported by Śk. & Vs. 'कञ्चुकाश्वावरोहकः' Dh 'कम्बुकाष्ठा वराहिका' R.

125. क्षीतनं Dh.

130. पर्जन्या Dh, R

131. तर्किणः, *v l.* according to Śk.

136. गह्वरा R. कैरला Dh., R. गर्दभं Ratna. in Śk. & Vs

137, 133. Cf Muktā.15. 13-14 The text appears, with important *v l.* in Śk., *s.v.* चीरीशः, which apparently reads मूलकमूलाह्वः. The reading त्वक्-छदः for स्तुक्छदः is also vouched by both Śk & Vs Also रसगन्धः Ratna in Vś.

139, 140. It is difficult to see what प्रियंसिनी or प्रियंयिनी stands for. But as शङ्खिका is recorded as a synonym in Śabdachandrikā (Vs) and as it is less familiar than शङ्खिनी, it does not seem improbable that च प्रियंखिनी < चापि पंखिनी < चापि शङ्खिनी < चापि शङ्खिका. The words in 140, which do not appear as synonyms of चोरपुष्पी in A., Dh., R, Kn., Śk. or Vs., seem to be descriptive of the plant. The Beng. name पिडिङ्ग given in the Mss. (prompted by लघुलता) is wrong as that is a different plant described in 258. The correct Bengali name is चोराहुली given in Śk. & Vs

149, 150 = Muktā. 8 30-31 with *v l*

151-152. मधुकर्कटी Dh., R. °कुक्कुटी V Cf. Muktā. 8 10-11.

155, 156. 'वृश्चिकाल्यासुष्ट्रधूम्रपुच्छिका नागवृन्तिका। सर्पदंष्ट्र्यमरा काली विषघ्नी वृश्चिकच्छदा ॥' V.

157. नलदा Dh, R. नली V. Cf Muktā. 1. 28-29 & Śk. *s v.* जटा-मांसी.

159, 160. See Muktā. 10 7-8. Śk. *s. v.* मेषशृङ्गी, reads 'चक्षुश्चक्षुर्वहनश्च

...गृहद्रुमा ।' चञ्चुष्या Dh. & R., which present अजशृङ्गी and मेषशृङ्गी as if they are the same. But the two must be different: see 165-166 below. Śk., s. v अजशृङ्गी, also has the latter set of names to the credit of Ratna., although the Beng. name given is मेढ़ाशिङ्गी or गाड़रशिङ्गी in both the places.

161. Sarvā quotes 'सुराह्वं भद्रदारु च' under A. 5. 4. 54.

163, 164. = Muktā. 13. 16-17 with variants.

165, 166. See remarks on 159, 160 above. वर्तिका & दक्षिणावर्ता Dh. पुत्रश्रेणी R.

167, 168. Śk. cites under कोकिलाक्षः

169, 170. काकनासा Keś. वसुहट्टः V. क्रमपूरकः R. Cited by Śk s. v. वकः, with the additional line, रक्तपुष्पो मुनितरुरगस्तिर्वङ्गसेनकः.

171, 172. जामाता Keś. See Muktā. 10. 49-50. Śk., s. v. सूर्यावर्तः, with v. l. करभः for फलभः.

174. शतकुन्तः Kṣīr. शितिकुम्भः V.

175, 176. Śk. with v. l. फलपाकी च पीतकः.

177, 178. = Muktā. 15. 31-32. सहा Śk. भवा Vś., from an unnamed source. इभपा. Śk., Vś.

179. कालानुसार्य्यं Dh., Bh. °सारकम् R. °सारिवा = तगरपादिका Vṛ. & com. p. 284.

182. Cf. Muktā. 3. 42.

185, 186. quoted by Sarvā. under A. 1. 10. 38.

187. असिपत्रः V., R. मधुतृणः R, V. मधुस्तृणः Muktā. 7. 25.

188. इक्षुरः Dh. कान्तारः Dh., R. The line appears in Śk. s. v. इक्षु.

208fn. Cf. Muktā. 6. 52-54. Variants of दारुमुसि are °मुच & °खा MW. and °मूषा & °मोच Vś. गौरीपाषाणः AP. 2. 312. गैरि° or गौरि° Dh. गौर° R. The appearance of मिठा in the third line gives the reading a suspicious look.

226. यवानी Dh., R., Bh. For भूतिकः see Muktā.

227. Sarvā. quotes this line under A. 2. 4. 98.

228. चविका° & चटिका(v. l.)शिरः Dh., R. & Muktā. (v. l.). चटिका° Muktā. 10. 33. चटका° Bhānu.

230. = Muktā. 2. 4. Ratna. in Śk. has v.l हृद्यगन्धि for °गन्धं.

232. कुञ्चिका Jaṭādhara in Vś.

'सीहशत्रुर्वनतिक्तश्च रोहितः' इति माधवः.

288. चिरिविल्वः Kṣīr. For उद्‌काल्यः, *v. l.*, cf. 'कं वारि रञ्जयतीति करञ्जः' Sarvā

294. रोहिणी for मोहिनी Śk. & Vś. लोहिनी is also met with, Vn in Vś.

295 Cf. Muktā 2 21, from which the last two terms are taken in Vś. कैडर्यः, चोरशुण्ठी, क्षुद्रश्वेता & सुनामा Kn., *s. v* कटम्भर. Cf also R, *s. v.* कटभी.

296 'शेलुः सेलुश्च' Kṣīr उद्दाल. A., V.

297. Muktā 6 25 also has '...गुण्डा रोचनिकेति सा' Text supported also by Śk. & Vś Cf. 'रेचनीति सभ्यः पाठः' Kṣīr गुण्डा V.

298. Vś. accepts the reading.

299, 300. Śk. & Vs. read गोवन्दनी and give the Bengali name as डानकुनी or डानपोला.

301. समांशा Vn. in Vś. and D of Muktā. समङ्गा=बला Dh. & R. सम्मासा V. विनया Med. in Śk.

303. याणा A., but m. & f. Med. कुरण्टकः R. Cited by Śk., *s. v.* झिण्टी.

306. कुलिङ्गाची Vś. मेटिका Ratna. in Vś. कालवृन्तिका Muktā. & Vś

307. मुचुकुन्दः Ratna. in Śk., but cf मुचिलिन्द for मुचुकुन्द in Vś.

308. Now generally called मेहदी in Bengali. Cf. 'तिमिरः कोकदन्ता च द्विवृन्तो नखरञ्जकः' Vaidyakadravyābhidhāna in Vś., *s. v.* 'नखरञ्जक, and Muktā. 15. 28, तिमिरको दन्तशुद्धि (*v. l.* °दहरुडुश्च) द्विवृन्तो (*v l.* वृन्तको) नखरञ्जकः, which latter has suggested the necessary correction.

310. सरस्वरा Ratna. in Vś. & Śk, which give the Bengali name as काठमल्लिका.

311. शीतभीरुः Vś. 'शातभीरुर्मेद्रवल्ली भूमिमण्डोऽष्टपादिका' Ratna. in Śk. & Vś., which give the Bengali name as मदनमाली or हापरमाली.

319. For *v. l.* चर्मसाका cf. चर्मसंज्ञा Muktā. 15. 36.

321. महाशल्यः Ratna. in Vś. जिह्मशल्यः R., Dh.

322. अरिमः V.

323. शकटाह्वः Dh., Kn. Cf. भरोद्वहः Kn.

324. वैश्रवणावासः Dh.

326. Muktā. 14. 18 also सप्तपर्णी.

327. 'सप्तस्तु पर्कटिजटिकलापिगिरिलक्ष्मणाः' V.

328. वसुद्रुमः Vn. in Vś.

329. ह्लीमकः V. ह्लीनः Muktā. 15. 7. अर्जुनोपमः Muktā. & Ratna. in Vś. सेगुन in Bengali. Śk. supports the text.

330. अश्वपुत्री Dh. (*v. l.*) & Ratnāvalī in Vś. °मूत्री Dh., Jaṭādhara in Vś. °मूत्रिका Kn. स्रुवा Med in Vś.

331. मधुनी, वायसोली & सुमङ्गला Ratna in Śk. & Vś.

332. Śk., *s. v.* क्षीरावी.

333. गोच्छालः according to Śk. & Vś. गुच्छालः H & Muktā. कुलाहलः Ratna. in Śk. & Vś., but B of Muktā. has °हकः.

334. Cf. रमणः R. Śk. & Vś., पवनेष्टश्च.

338. Sarvā. (A. 2. 4. 74) quotes this line without variants for कुरवक as against कुरुवक. Muktā. in Vś. has मरुवकः for कुरवकः.

339. Śk. & Vś. '........कदम्बश्च हरिप्रियः'. Cf. Muktā. 11. 21. H. has हलिप्रियः. MW. also records instances of °धृक् for °धृत्.

340. स्रुग्दारुः Ratna. in Vś. & Sk.

343. वीरा for धीरा Ratna. in Vś. धीरा also Muktā.

344. 'कालस्कन्धोऽतिमुक्तकः' Dh. G, H have तिलकश्च for तिन्दुकश्च.

345. H has वीजकः for पीतकः.

346. कुशिकः R. ऋषिकः Muktā. in Vś. Text supported by Vś. & Śk., *s. v.* लताद्रुमः.

348. Sarvā. & Bhānu. (A. 2. 4. 28) quote this line under the name of Mādhava. गौरशाखो H.

350. =Muktā. 14. 35, अङ्गारवृक्षः & पूतिकर्णिकः Kn. *Vide* also Vś. Śk. attributes अङ्गारपुष्पः to Ratna.

355. अजकर्णः Ratna. in Vś. °कर्जः Muktā. Cf. 'सर्जको वस्तकर्णश्च' Dh. Śk. cites this line *s. v.* असनः.

356. शालः Vn. in Vś.

357. Śk. *s. v.* कट्फलः.

358. Śk. *s v* घण्टापाटलिः.

359. Śk. *s. v.* मण्डूकपर्णी.

361. कर्कशः V. & Muktā.

362. तोयवल्ली Śk. राजवल्ली Vś.

363. 'सुदर्शनायां चक्रांका दध्याली वृषपर्ण्यपि' V. 'चक्राङ्गा वृषकर्णी च दध्यानी ...' Sk., but दध्याली Vś.

364. In Bengali इशेर मूल Vś. & Śk.

365. गुडा Ratna. in Vś. & Dh., but cf. Muktā. 15. 19.

368. प्रपौण्डरीकं Dh., R. श्रीपुष्पं Dh.

पुण्डरी (*i. e.* °रिन्) Vn. in Vś. F & Śk., 'प्रपौण्डरीकं चक्षुष्यं शीतं श्रीपुष्प-पुण्डरी.'

369. F & Śk. *s. v.* समुद्रफेनः read '...श्चार्णवजो मलः।'.

370. श्वेतवृत्तः Mnktā. & R. in Śk. तिक्तशाकः Dh., A.

372. तोयवृत्तिः & अम्बुमयूरकः for जलापामार्ग Vn. in Vś.

373 शालिञ्चः Vś. सितवारः Ratna. in Vś. Of. Muktā 9. 15.

376. लताकराड in Bengali Vś.

377. क्षीरकराड़ in Bengali Muktā. in Vś. Śk. (confirmed by Vś.), *s v.* क्षीरमोरटः, apparently reads, 'सितद्रुः सुदलः सोऽन्यः क्षीरकः' etc. Muktā. 14. 33 has 'शीतद्रुः सरलश्चापि क्षीरवान् क्षीरमोरटः,' which is authenticated by Vś

378. Line authenticated by Śk. *s. v.* महाकालः.

379. Śk. *s. v.* अर्कपुष्पिका.

388. शुकनासा Ratna. in Vś. सुराह्वया Muktā. in Vś 'शुकाख्या शुकनामा च शुकजिह्वा शुकानना' Śk. Cf. Muktā. 17. 8.

390. '...त्रिपदी हंसपद्यपि' Muktā. 10. 47. Śk., *s v.* हंसपदी, apparently reads the same in Ratna. Vś. ascribes हंसपादिका to Ratna., which may be the last word here.

391. हलीमः V. हलीनः Muktā. जम्बुलः V. जम्बूकः Dh. Text warranted by Śk. *s v.* केतकी.

392. Śk., 'करमर्दी वनेक्षुद्रा कराम्लः करमर्दकः'.

393. घोण्टा & घोटी R. गोपघण्टा Vn. in Vś. Śk, *s. v.* हस्तिकोलिः, '...गोपघोण्टा घोण्टा (च) वदरीच्छदा.'

394. Śk. *s. v.* परूषम्.

397. Śk. *s. v.* भूर्जः, with शिवः for शिवा. छदपत्रः Sk. & Vś.

398. Cf कूलतृणं (Vś. कुल°) सुगन्धश्च तृणशून्यं (Vś.) सुशीतलम्' Muktā. 16. 15, which is authenticated by Vś. under the several words. Cf. Kn. *s. v.* केतकी, 'तृणशून्यं करतृणं सुगन्धं.'

399. वराहः=कृष्णपिण्डारः Ratna. in Vś. 'वराहः कृष्णपिण्डीरः कृष्णपिण्डीतकः...' *ibid.* in Śk., *s. v.* कृष्णपिण्डीतकः. For this line as well as the following cf. Muktā. 12. 3-4.

401. cf. '...छत्रातिछत्रकः समौ। चिना' Muktā. 16 10. Śk. (& Vś.), *s. v.* छत्रः, 'मूलेन पत्रेण च वचाकारवृत्तः। छातरिया विप। छातना विप। खरविप इति च भाषा। तत्पर्यायः—अतिच्छत्रः २ कटुः ३। इति रत्नमाला'. Vś. credits Ratna. also with छत्रवृत्तः, *q. v.*'

Cf. Sarvā. on A. 2. 4. 167, छत्रातिच्छत्रद्वयं छत्राकारे सुगन्धाख्ये द्रव्ये। तदुक्तं—"सुगन्धाख्यं च कटुकं छत्रातिच्छत्रकं तथा। छत्रकार इति ख्यातो मूले छत्रेव चाकृतिः ॥"

402. Cf. Muktā. 7. 23. वृषः & भोजनकः also Muktā. in Vs. वृषाङ्कः = पानीयभल्लातकः Med. in Vś. नदीभल्लातकः = भोजनकः MW. 'वृषाङ्को भोजनको (*v. l.* गो°)...' Kn. 'वृषाङ्कः स्याद् गोजनकः' Dr.

403. Cf. 'अर्शोघ्न्यां मुसली ताली तालमूली फलिन्यपि' V. Śk., *s. v.* तालमूली, 'तत्पर्यायः। अर्शोघ्नी २ मुषली ३ ताली ४ खलिनी ५ इति रत्नमाला।' खलिनी also Vn. in Vś.

404. पत्तङ्गः or पत्रङ्गः and मार्कवः Ratna. in Vś 'भृङ्गराजः केशराजो भृङ्गः पत्तङ्गमार्करौ', according to Śk. *s. v.* भृङ्गराजः.

408 शिखा Muktā. शिखी *ibid.* in Vs. अग्रपर्णी Ratna. in Vś. Text in Sk. *s. v.* अजलोमा. Bengali name केशी Muktā. महाद्रुश्राम° Vś.

409. Beng. मूतकेशी Muktā.

410. = Muktā. 3 18.

411. = Muktā. 16. 16, with the Bengali name हेठाहुली. चोराहुली of A, B, E is evidently out of place here, being reserved for चोरपुष्पी. See remarks on 139-140 above.

412-414. Cf. Muktā. 8. 14-15.

416. Also कपोतचक्रः Ratnāvalī in Vś.

417. For *v. l.* वला cf. नीलवला in Vś.

420. 'कुलुत्थिका तु चक्षुष्या कुम्भकारी कुलालिका' V. Cf. Muktā. 17. 27.

422, 423. = Muktā. 15. 39-40.

425. Muktā. 6. 21 has 'स्रोतोऽञ्जनं नदीजञ्च वाल्मीकञ्च जयामलम्', but Vś. *s. v.* जयाञ्जन(मल)म् quotes this half-verse from Muktā. thus, '...कृष्णस्रोतो जयाञ्जनम्' कृष्णस्रोतः also in Ratnāvalī (Vś). Śk, *s. v.* स्रोतोञ्जन, would read here: स्रोतोञ्जनं नदीजञ्च कृष्णं श्वेतञ्च लोहितम्.

426. तार्क्ष्यशैलं V. & Ratna. in Vś. For *v. l.* रसायनम् cf. रसगर्भं A.

430. ताप्यं & ताप्युत्थसंज्ञकम् Ratna. in Vś.

431. 'शुक्लधातौ पाकशुक्ला कठिनी कक्खटी खटी' V. कक्खटि for कर्जटि also in Ratna. in Śk.

433. Cf. Muktā. 6. 28.

434. अलम् R. आलम् Muktā. in Vś. नटभूषणं for कट° Ratna. in Vś. &

Śk. So कट of A, B, E, G would appear to be a mistake.

437. 'शिलाजमगजं शैलमद्रिजं [च] शिलाजतु' Śk.

438. काङ्क्षी & काक्षी Dh. कासी R. कांसी Muktā. in Vś छत्रपर्पटी Muktā. Śk, s. v. सौराष्ट्री, reads the text as, 'सौराष्ट्री पार्वती काशी मृत्स्ना काक्षी च पर्पटी'.

439. कुनटी A., but कुलटी also Ratna. in Śk.

442. 'रक्तं वर्हिष्ठं म्लेच्छास्यं ताम्रं शुल्वमुडुम्बरम्' Muktā. 6. 9. वरिष्ठं & म्लेच्छास्यं Ratna. in Vs. & V. For मरिष्ठं of A, B cf. 251, where the Mss. have the same reading for वर्हिष्ठ.

443. चीनपट्ट V. Śk, s. v. सीसक, supports the text.

444. See Muktā. 6 16, 'रङ्गं वङ्गञ्च कस्तीरं मृद्वङ्गं पिच्चटं त्रपु'. कष्टीरम् Ratnāvalī & कस्तीरम् Hemachandra in Vś. For v. l. किट्टिवं cf. also कुरूप्यम् R. कास्तीरं also Ratna. in Vś., but recorded (wrongly ?) in the sense of तीक्ष्णलौह.

446. Śk. & Vś. support the text.

450. Cf. 'सम्भरी पुनरेतद्वद् रौमकं तु रुमाभवम् । वस्तं च...' V. & 'गडोत्थं महारम्भं साम्भरं सम्भरोद्भवम्' Dh.

451. Cf. '......क्षारः कपोतः सुखवर्चकः । सृञ्जिका स्वर्जिका स्वर्जियोगवाही सुवर्चकः' V. सर्जिः & सर्जिका Ratna. in Vś.

452. Quoted by Śk. s. v. शर्करा.

454. पार्थकी Śabdachintāmani in Vś. for क्षीरशुक्ला. पार्थगी or पार्थवी Muktā. 7. 39, क्षीरशुक्ला तुगाक्षीरी त्वक्क्षीरी पार्थगी (°वी) तुगा. The correct word would appear to be पार्थिवी, the reading of H; cf. Chakrapāṇi on Charaka 6 8. 104, 'तुगाक्षीरी वंशलोचनानुकारि पार्थिवं द्रव्यम्'. A, B, E, G read, तुगाक्षीरी तु त्वक्क्षीरी. पार्थवी तालक्षीरिका.

455. कासघ्नी for तादृशी Muktā. 4. 17.

456. शीतपाकी Śk., but सित° Muktā. 3. 31.

458. 'याज्ञिको ह्रस्ववृत्तश्च वर्हिर्दर्भः कुशः कुथः' ,Muktā. 16. 31. 'याज्ञिको ह्रस्वगर्भश्च···' Ratna. in Śk. & Vś.

459. उल्लूकः & जूर्णा V. 'सूच्यग्रः स्थूलको दर्भो जूर्णाख्यश्च खरच्छदः' Śk., s v. जूर्णाख्यः, & Vś, s. v. स्थूलकः.

461. Śk. cites it under काशः. कास Vś.

462. Quoted in Śk. under कालङ्कतः. कोरिमदः Muktā. in Vś.

468. Cf. Muktā. 15. 18. Śk. (*s. v.* पुत्रजीवः) & Vś. (*s. v.* कुमारजीवः) would read in Ratna., 'कुमारजीवसंज्ञो [ऽन्यः] स पुत्रञ्जीवको द्रुमः and call it जीयापुता or पुतञ्जीया in Bengali, while Vś. would read (under the several words) in Muktā, 'कुमारी जीवसंज्ञो- [ऽयं] सुपुत्रो जीवकद्रुमः' and call it जियत्पष्टी or जेँयत्पष्टी in Bengali. Cf. Dravyābhidhāna in Vś.: जीवपुत्रः पुत्र- जीवो जीववृक्षश्च जीवनः । कुमारीपुत्रः स ज्ञेयः सुपुत्रो जीवकद्रुमः ॥

469. शरट and करट are both authenticated by Śk.

470. ऋषिजाङ्गलकः Ratnāvali in Vś. Śk., *s. v.* ऋष्यगन्धा, ऋष्यगन्धा- र्षगन्धा [च] ऋषिजाङ्गलिकी [तथा].

473. = Mukta. 9. 10 and 475 found only in H & I Vś. & Śk record चिन्नः from Śabdachandrikā.

476. क्षौमी and सुवर्चला (besides F) also Ratna. in Śk. & Vś. सुव- र्चला also V. Beng. मसिना Vś.

477. Śk. & Vś. give from Ratna. गर्मूच्छदः as synonymn of गर्मुटिका. Vś. records also गर्मूच्छा and माकरा separately, but Śk. does not. Cf. 'गर्मुत् पुनर्गर्मुटिका' V. and 'नलादयस्तृणं गर्मुच्छ्यामाकप्रमुखा अपि' A. Should we read here, 'गर्मुटिका गर्मूच्छदो गर्मुच्छ्यामाकवद् गुणैः' ?

478. ताम्रवृन्तः & कुलत्थिका Ratna in Śk. *s. v.* कुलत्थ.

481. दध्युत्तरकम् Ratna. in Vś. कद्वरम् V.

483, 484. Śk., *s. v.* क्षीर, and Vś., *s. v.* पेयूष, would read: आसप्तरात्रं प्रसवात् क्षीरं पेयूषमुच्यते । परतो मोरटं विद्यादप्रसन्नं कफात्मकम् ॥. But Śivadāsasena, commenting on Chakrapāni's Dravyagunasamgraha 7. 37, quotes from an unnamed source, 'क्षीरं सद्यः प्रसूतायाः पीयूषमिति संज्ञितम् । सप्तरात्रात् परं क्षीरमप्रसन्नं च मोरटम् ॥', which looks very much like the present verse

494. शतपत्रः & दार्वाघाटः as names of सारस AR. दार्वाघाट = सारस Uvata and Mahīdhara on Vājasaneyisamhitā 25. 35.

536. प्रस्कन्दनं Śk. & MW.

582. Śk. credits Ratna. with मेदोद्भवा, जीवनी, श्रेष्ठा, मणिच्छिद्रा and विभावरी as synonyms of मेदा. मेदको- द्भवा Vś.

592. For कूपीवलः, supported by Śk. & Vś., cf. प्रचीवला Dh.

593. दग्धं Śk., Vś, Kn

619 छुरक & छुवक R त्सवक, छुरक & छिकपत्रा Kn, s v छिक्कि

620 Cf सूपाऽन्या कासमर्दिका Kn सूर्पा कासमर्दभेदे Vs

622 Cf वृहद्‍वोटी तु लोणिका Kn, s v लोणी 'वाञ्जी, corruption for 'वाजी ?

623 आम्लानिक Vs

632 This *pada* is quoted by Sarvananda Vol II, p 91

636 Cf Kn s v रसोन, 'गृञ्जनो दीर्घपत्रक'

641 Text supported by Śk Vs which, along with F call it साकरकन्द आलु

644 अकूट', अर्तगल & आगइफल Ratnavalī in Vs

652 'अतिमुक्तक' हरिमन्थे हारा' Vs

660 Supported by Vs

664 श्यामलं लवलीफलम् Kn, s v लवलीफल

665 Vs gives ऐरावत, मूलाल & एलाकरवीर from Ratnavali

671, 672 Text supported by Śk, Vs कालकन्द = महाकन्द Ratnavalī in Vs महापत्र of E H must be a corruption of 'पत्र Cf Kn, s v माणक', 'स्थूलकन्दो ग्रामकन्दो महाकन्दस्तु माणक' Taking into consideration all the variants and their relation to each other, the text may be reconstructed thus कालकन्दो महाकन्दो (कालकन्द) महापत्रस्तु माणक (माण)। स्थलकन्दो ऽग्राम्यकन्द (वन ओलकचु) ओल्ल कन्दश्च शूरण (ओल)॥ आर्द्रकं शृङ्गवेर स्यात् (आदा) केचुका केचुकं तथा (कचु)।

695 तृणबीज Śk Vs

717, 718 See V 'परिक्षिप्त तु निवृतम्', and A. 'प्राप्तप्रणिहिते समे'

719 720 Sandhi between सूत & अभ्र has not been made There are a few other such instances The explanation might lie in the fact that *padas* here were considered self contained

723 Cf. हपुषा विपुषा विस्रा Kn

735 कफोल कोलक मूटा ?

773, 774 Quoted by Sarva Pt I p 188

779 जलरङ्क Halayudha in Śk

783 The text is hopelessly corrupt Su 46 54 has कराल 'a kind of deer' Shall we read the first two words रुरु करालो ? MW has कवार 'the bird Tantalus falcinallus', but the other synonyms are untraceable If the last word is भरद्वाज, what are the other two ?

799. चन्द्रकी V.

800. Cf. तिलित्सकः V. तिलच्छकः Vn. in Vś.

818 Cf. Suśruta, 5 4 34, वैकरञ्जास्तु त्रयाणां दर्वीकरादीनां व्यतिकराज्जाताः.

840. मन्दजातं Suśruta 1. 45.67. मन्दकं Charaka 1.27.228.

842. प्रसूतं for प्रसुतं ?

854 कणिकः R. in Śk.

855, 856. Śk., *s. v.* स्वरसः, cites these lines with पिष्टः for पिष्टं.

885. श्रोतः Jaṭādhara and Hemachandra in Śk.

899. ग्रह, 'the middle of a bow or that part which is grasped when the bow is used', MW. The Bengali name given by H is मुठकी.

908. Cf. Suśruta 3. 4. 17, उण्डुकस्थं विभजते मलं मलधरा कला.

914. Does the reading of E and I indicate that the original text was: स्नायुश्च वस्नसा तथा ॥ सूतनाडी (?) स्थूलशिरा महास्नायुनि कण्डरा ?

923. जानुः m. (E, H, I), although rare, is recorded in MW.

925. Sarvā. pt. II, 332, quotes this *pada.* :

967. निश्रुकणं MW. & Śk.

979. कण्डनं V.

980. Cf. Dalhaṇa on Su. 1. 44. 47, चक्रतैलमिति···चक्रे ह्यभृष्टा एव तिलादयः पीड्यन्ते, ते पुनर्गुणवत्तरा भवन्ति.

986. खल्लं MW, Śk.

991. Cf. गोपानसी तु वलभी छादने वक्रदारुणि A. & V.

992. Cf. तोरणोऽस्त्री बहिर्द्वारं A.

994. अररं is the usual form.

997. Cf. V., मुचुटी सिंहकर्णी च पताका चेति मुष्टय..

1001. भ्रमः 'a potter's wheel or 'grindstone' MW. अरिः 'wheel' Śk. & MW. But cf. Śrikaṇṭhadatta on Siddhayoga 22. 18, 'पाणिमन्थेनेति भ्रमरेण' and Dalhana on Suśruta 4.4. 9, 'पाणिमन्थेन आराशस्त्रेण विद्धा'. It would thus appear to be the same thing as *bhamara* in Bengali, *i. e.* 'gimlet'.

1007. मानं n. is also recorded by MW.

1013. उच्छिङ्खन Suśruta in MW.

1036. Sarvā., III. 31, cites this *pāda* as अटाट्या पर्यटनं भ्रमः

1042. ग्रन्थितं MW.

1057. Cf. V. खण्डनेमोनविकलाः

1065. Cf. पटवर्त्तिः Śk., *s. v.* विकेशी.

विकेशिका Susruta, I 18 21, 27 etc

1069 Cf A, व्युष्टि फले समृद्धौ च Should we read ऽतिफलो व्युष्टि ?

1096 Cf Śk s v अनुशोचनम्

1100 कुशी V

1124 वड्रिश could not be traced, but MW has पट्टिश 'a spear with a sharp edge or some other weapon with three points'.

1130 शुण्डक = युद्धवेणु Śk & MW but शिविका in the same sense could not be traced

1157 The emendation is made at a hazard Cf गोमयकार्षी MW & कार्षि = अग्नि Ujjvaladatta 4 126

1160 उर्लकुल V & पिपीलक MW both in the sense of a large black ant'

1178 स्तैमित्यं = आर्द्रता Vś

1179, 1180 Cf. Susruta, I 18 6

1187 तन्द्रित = मूढ MW

1189 The meaning of these two words is not apparent.

1199 तृष्णालु could not be traced, but is obviously indicated by the corruption

1214 स्नविपुर could not be traced in the dictionaries

1244 The rhythm is faulty here

1271 Cf वरण्डस्तृणसंचय V & शुम्बल n pl 'any substance which easily catches fire (as straw) SBr' MW Again, सुरज पुन । पुंहलोऽपि वरण्डोऽपि, V

1272, 1273 Śk, s v प्रतीवाप, has a quotation 'आवापश्च प्रतीवापो मारी रीतिरुपद्रव', wrongly ascribed to R

1292 Cf विमले वीध्रम् V

1305 Elsewhere तपा (i.e. तपस् m) but cf Kk, अस्त्री माघे तपाश्चापि तपस्यस्तपसस्तप, the second *pada* of which might, however, go with the following line giving names of Phalguna

1315 श्येन = पाण्डुर Med in Śk

1320 Elsewhere ईषत्पाण्डु or स्तोकपाण्डु as a synonym of धूसर

1323, 1324 Quoted by Sarva., pt I. p 112

1333 Derivatives of घाटा with various suffixes

1335 शूलिका 'a spit' MW It could not be traced in the sense of शूल्य

1367 पल्व could not be traced in the dictionaries

1369 चूतक and विकिर Śk कीर्ण V

1372. चुण्डी and चौण्डः V. चुण्टी and चुण्ड्य MW.

1378. गोलकः=अलिञ्जरः Śk.

1379. V. has 'स्नेहपात्रं कुतूः कृत्तिः', but A. 'कुतूः कृत्तेः स्नेहपात्रम्' and Śk. & MW. agree with him.

1400. निर्वाहिका 'diarrhœa' MW.

1451. स्नावः MW.

1492. कल्याणं=पुण्यं MW

1501. गोग्रन्थिः is the usually met form.

1508. पिण्याको नगभूः किण्वम् V.

1527. अङ्गसादः=सदनम् Vś.

1534 स्वादुर्मधुरमृष्टयोः V.

1539. Cf V., वण्टो विभागो भागोंऽशः पादस्त्वंशश्चतुर्थकः. अङ्क is found in 1578.

1562. गोलोमी for श्वेतवार्ता could not be traced in the lexicons. Muktā. 23. 248 has......श्वेतदूर्वायां तथेन्द्रसुरसेऽपि च.

1567. क्षीरगन्धा for क्रूरगन्धा= कन्थारी ? Cf. R.

1570. Cf. Vś.

1571. For अङ्गाधःकोटरे cf. Vś. *s. v.* कक्षः.

1590. Cf. Vś. *s. v.* किम्पाकः.

1606. Cf. V., वंशः पृष्ठास्थ्नि गेहोर्ध्वकाष्ठे वेणौ गणे कुले। नासोर्ध्वास्थ्नि etc.

1613. The text is doubtful. Cf. Muktā. 23. 264, गोदन्ता रत्नभेदेऽपि कफोले हरितालके. गोदन्त m. in the senses of 'a particular precious stone' and 'yellow orpiment' is found in MW.

1642. Cf. Ds. 11. 7-8 Com., तत्र द्रवसिक्थसमन्विता. यवागूरिति यवागूः. सामान्यलक्षणम्.

1643. विलेप्या for विलेपा V., MW.

1645. प्रस्नावः V.

1651. V. has the line with *v. l.* स्वादुसुद्रवा for °सद्रवा.

1652, 1653. The commentary on Ds. 10. 23-24 cites these lines.

1657. Cf. V., शीधु कश्यमिरा कल्या शुण्डा देवी परिस्रुता.

1660. Cf. V., काकोली पैष्टिकी श्वेता. Dalhana on Su. 1. 45. 176 calls it कतोली and the commentary on Ds. 10. 4 कातोली. वाल्कली MW, Vś. वल्कली Ds. 10. 7. Cf. also Dalhana on Su. 1. 45. 179, अक्षस्य विभीतकस्य वल्कलैः सह कृता आक्षिकी, 'वाल्किकी' इति केचित्.

1662. Cf. Dalhana 1. 45. 181, यक्कसो जगल एवाद्रवः किण्वौपधमात्रम्, and V., अथ मेदकः। जगलोऽथ स निस्सारो मर्कसो मासरोऽपि च. वल्कस Śatapatha Brāhmaṇa in MW.

1663. रसिकः V. Sarvā. III. 282 quotes this line and the next with variants. शीधुरिक्षुरसैः पक्वैरपक्वैरासवो भवेत् । मैरेयं धातकीपुष्पगुडधान्याम्बुसंहितम् ॥

1665, 1666. Ds. 11. 41 Com. quotes these lines with *v. l.* सुघृष्टं for संघृष्टम्. Sarvā. III. 187 also quotes them with *v. l* सघृतं for संघृष्टम्.

1669, 1670. The two lines appear in the commentary to Ds 11. 40.

1670-73. Ds. 12. 7 Com. quotes these lines with variants त्वगेलामरिचार्द्रकैः for खण्डैला°.

1676-78. These lines appear in the commentary to Ds. 12. 9.

1679-81. See Ds 11. 17 Com.

1683. Cf. V., वेशवारः पिष्टमांसे पक्वे भूतिस्ततोऽन्यथा.

1686. See Su. 1. 46. 379.

1692 कवल in this sense could not be traced.

1720. For सर्वगन्ध and पञ्चसुगन्धक cf. V. 171, 302-4.

1724-25. Cf. V., खदिका तु गुडाद्याढ्यलाजसक्तुषु तर्पणम् । सुरियन्नभृष्टमृदिता उत्कुञ्चः कल्कपिण्डिकाः ।

1729 Cf V., अय.कण्टकसंछन्ना शतघ्न्येव महाशिला

1730 क्रथनं Vs., MW.

1738. हस्तार्धं in the sense of पौरुष could not be traced in the Dictionaries, but Cf. V., पञ्चहस्तो ऽर्धहस्तकः Since पौरुष, as defined, is found to be five cubits, there is no doubt about the text.

1739, 1740 रत्नि V. Cf. A., प्रकोष्ठे विस्तृतकरे हस्तो मुष्ट्या तु बद्धया । सरत्निः स्यादरत्निस्तु निष्कनिष्ठेन मुष्टिना ॥ In the text सरत्नि appears to be used in the sense of the full cubit of 24 *angulas*.

Index of Words

The references are to the lines.